

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**ABDÜLKADİR BAŞ AYÂN EI-ABBÂSÎ'NİN HAYATI VE "EI-BAŞRA Fİ-
EDVÂRİHE'T-TÂRİHİYYE" ESERİNİN TERCÜMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RUKİYE YILDIZ

TEZ DANIŐMANI

DOÇ. DR. AHMET ALTUNGÖK

BİLECİK, 2022

10328364

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**ABDÜLKADİR BAŞ AYÂN EI-ABBÂSÎ'NİN HAYATI VE “EI-BAŞRA Fİ-
EDVÂRİHE'T-TÂRİHİYYE” ESERİNİN TERCÜMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RUKİYE YILDIZ

TEZ DANIŐMANI

DOÇ. DR. AHMET ALTUNGÖK

BİLECİK, 2022

10328364

BEYAN

“Abdülkadir Baş Ayân El-Abbâsî'nin Hayatı Ve “El-Başra Fi-Edvârihe't-Târîhiyye” Eserinin Tercümesi” adlı yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR	☐	DESTEK ALINMAMIŞTIR	☒
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:		...../.....	

Rukiye YILDIZ

Tarih

.....

İmza

.....

ÖN SÖZ

Kültürler arası bilgi alışverişi için, diğer dillere vakıf olmak elzemdir. Tarihi eserleri tercüme etmek, hedef dile kazandırmak, ilim dünyası için vazgeçilemez yönetmedir. Nasıl ki, yeryüzünde eski dilleri bilmek, tarihle bugün arasında bağ kurmaya vesiledir, onun gibi İslam tarihini iyi anlamak için o coğrafyanın kadim dili “Arapçaya” vakıf olmak da gereklidir. Bunun için, Arapçadan Türkçeye çevirinin ayrı bir ehemmiyeti vardır, zira: Arapça, Kuran’ı Kerim’in dildir. Arapça, Osmanlı’da, Selçuklu’da; ilim ve edebiyat dilidir, o yüzden arşivlerimizde, Arapça belgeler, vesikalar, eserler çok fazladır, bu eserleri ülkemize kazandırmak bu minvalde ayrı bir öneme haizdir.

Elinizdeki bu çalışma, Arapçadan Türkçeye kazandırılan, Abdülkadir Baş Ayân el-Abbâsî’nin “el-Basra fi-Edvarihe’t-Tarihiyye” eserinin tercümesi ve müellifimiz Abdülkadir Baş Ayân el-Abbâsî’nin hayatını anlatan bir çalışmadır. Arapçadan Türkçeye kazandıracağımız elinizdeki bu eser, Basra tarihini kuruluşundan 1914 yılına kadar olan devirleri anlatır, Basralı bir yazar tarafından kaleme alınan çevirisini yaptığımız bu eser, Türkçe’ye kazandırılmış kaynak eser mesabesinde.

Tercümesini yaptığımız bu kitabın müellifi, Basra tarihine derin iz bırakan, Abdülkadir Baş Âyân el-Abbâsî genelde İslam tarihi özelde Irak tarihi açısından önemli bir şahsiyettir. Abdülkadir Baş Âyân el-Abbâsî, sadece tarihi eserlere imza atan bir yazar değil, aynı zamanda Irak için büyük ekonomik kazançlar sağlamış tüccar; “Kahire Konferansı” gibi ülkelerin kaderine yön veren konferansa katılacak kadar önemli bir diplomat; aynı zamanda ülkedeki yangın sel gibi durumlarda yardım organizatörü, sosyal hizmet gönüllüsü, iyi bir edebiyatçı; iyi bir tarih bilimci; tecrübeli siyaset adamıdır (Âyândır).

Müellifimiz Abdülkadir Baş Âyân el-Abbâsî hakkında Arapça kaynaklar son derece kısıtlıdır, Türkçe kaynak ise maalesef hiç yoktur. Bu yüzden bu çalışma, bir ilki temsil etmektedir. Müellifin hayatı hakkında da bilgilerin yer aldığı bu çalışma, aynı zamanda Basra tarihine not düşme açısından, bir Âyân tarafından yazılmış olması ayrıca önem arz etmektedir.

Müellifin hayatını araştırırken, Abdülkadir Baş Âyân el-Abbâsî’nin dünyanın çeşitli ülkelerine dağılmış büyük bir aileye mensup olduğu anlaşıldı. Bu aile hakkında gerek Batı kaynaklarında gerek Arap kaynaklarında çeşitli bilgiler derlendi. Müellifin torunlarına ulaşıldı ve bu aileye yönelik elinde arşiv kayıtları olan farklı ülkelerde yaşayan aile üyelerinden kaynak temin edildi. Ürdün’de yaşayan torunu Abdüsselam Baş Âyân el-Abbâsî ile internet

üzerinden görüşüldü. Yapılan görüşmede, Ürdün'deki torunu, dedesi hakkında pek önemli bilgiler ve kaynaklar göndererek eserin tercümesine büyük hizmette bulundu.

Başta hocalarım Prof. Dr. Abdulhalik Bakır, Doç. Dr. Ahmet Altungök, Dr. Öğr. Üye. Abdulhamit Dünder'a ve ayrıca babam Faruk Yıldız'a teşekkür ederim. Irak'ta kitap taramasında bize yardımcı olan valilik görevlisine, Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî 'nin Ürdün'de yaşayan torunu Abdüsselam Baş Âyân el-Abbâsî 'ye, Abbâsî ailesinin soy ağaçları ve dünyaya dağılmış Abbâsî ailesi hakkında kaynaklar gönderen Abid el-Munib'e, Iraklı Ali Osmani'ye, Musul'dan Abdurrahman el Abbâsî ye, Ebu Cafer el Mansur el-Abbâsî 'ye teşekkürlerimi sunuyorum.

Rukiye YILDIZ

2022

ÖZET

ABDÜLKADİR BAŞ AYÂN EL-ABBÂSÎ'NİN HAYATI VE

“EL-BAŞRA FÎ EDVÂRİHE'T-TÂRİHİYYE” ESERİNİN TERCÜMESİ

Yeryüzünün en kadim toprak parçasından biri olan, günümüzde Irak ve Kuveyt arasına kalan ve İslam tarihi açısından büyük öneme sahip olan kadim “Basra Şehri'nde” insan nefesinin duyulması, şehirleşme ve kültürlerin oluşması çok eski devirlere dayanır. “Basra” deyince akla, Abbâsiler, Timur devleti, Safeviler, Farisiler, Akkoyunlu, Karakoyunlular gelse de aslında bu kadim topraklar, çok daha farklı devlet ve kültürlerin doğuşuna beşiklik etmiş pek çok kavme yurt olmuştur. Mesela: Milattan önce Asurlulara ve Irak'ın el-Hilla kasabasına yerleşen Babillilere ve daha pek çok uygarlıklara beşik olmuştur.

Basra Şehrinin, İslam tarihi açısından önemi ise, kuruluş hikâyesi ile başlar: İslam dinin Peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.v) övgüsüne mazhar olmuş şehir. Hz Ömer'in, Utbe bin Gazvan'ı görevlendirerek kurduduğu kutlu şehirdir. Basra, o günden sonra ilimin, edebiyatın merkezi olmuş Mekke ve Medine'deki “Ukaz Panayırının” muadili olan “Mirbed panayırları” Basra'da kurulmuştur. Sadece panayır değil çeşitli edebiyat eserlerinin neşvü-nema bulduğu, pek çok şairin durağı haline gelen Basra, ‘İslam düşünce tarihi’ açısından da büyük öneme sahiptir: “Deve Olayı; Zenci olayı” gibi tarih üzerinde etki bırakan pek çok vaka bu topraklarda cereyan etmiştir. Bu topraklar, tarihin akışına yön veren savaflara, bilim-ilim dünyasına yön veren fikri akımlara, İslam dünyasının hukuk kaidelerini ortaya koyan pek çok fukahaya, mezhepler tarihi açısından başat rol oynayan isimlere, memleket olmuştur. İnsanlık tarihi ve İslam tarihi açısından önemli olan bu şehri, Abdülkadir Baş Ayân el-Abbâsî , “*el-Başra fî-Edvârih't-Târîhiyye*” ismini verdiği bu kitabında: Kuruluşundan Osmanlı dönemine kadar Basra'nın tarihi devirlerini anlatmıştır. Bu kadim toprakların şahit olduğu kültürü/harsı bir edebiyatçı naifliği ile bedii şekilde anlatan Abdülkadir Baş Âyân El-Abbâsî ve Abbasi ailesi Basra için yaptıkları hizmetler açısından ayrı bir önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, Abdülkadir Baş Âyân el-Abbâsî'nin, “*el-Başra fî-Edvârih't-Târîhiyye*” kitabının Arapçadan Türkçeye çevirisi ve müellifinin hayatına dair yapılan araştırmalar mahfuz olup sadece “Basra tarihi” değil, Irak'tan, dünyanın pek çok ülkesine yayılan “Baş Âyân el-Abbâsî” ailesi tanıtılmıştır. Abdülkadir Baş Âyân el-Abbâsî'nin hayatı ve Basra'ya yaptığı hizmetler, bıraktığı eserler, Basra için yaptığı hizmetler anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Basra, Abdülkadir Baş Âyân el-Abbâsî, el-Abbâsî ailesi.

ABSTRACT

ABDULKADIR BAŞ'ÂYÂN AL-ABBASI'S BOOK "AL-BASRA

FI EDVARIHE'T TARIHIYYAH" TRANSLATION AND THE AUTHOR'S LIFE

One of the most ancient pieces of land on earth, "the City of Basra", which is now between Iraq and Kuwait, is considered in terms of Islamic history, but in fact, it is based on the hearing of human breath, urbanization and the formation of cultures in these ancient lands goes back much further. Although the Abbasi state, the state of Timur, Safavi, Akkoyunlu and Karakoyunlu states come to mind when "Basra" is mentioned, in fact, these ancient lands have been the cradle of many different nations and cultures. For instance: BC (Before Christ), It was the homeland of the Assyrians and the Babylonians who settled in town of El-Hilla in Iraq.

The importance of the City of Basra in terms of view of Islamic history begins with the story of its foundation: Prophet of Islam religion Hz. Muhammad (May Allah's blessings and Peace be upon him) to Hazrat Omar: "he advised him to establish a settlement/ homeland here" Upon this, Hz. Omar set the foundations of Basra. Basra became the center of science and literature after that day and the "Mirbed fairs", the equivalent of the "Ukaz fair" in Mecca and Medina, were established in Basra. Basra, where not only a fair but also a variety of literary works, became the stop of many poets, It is also of great importance in terms of the 'history of Islamic thought': Many events that shape history such as "The Camel Incident; Negro incident", have taken place in these lands. These lands are the wars that guide the flow of history, the intellectual currents that guide the world of science, It has become a hometown and homeland for many fuqaha (islamic lawyer) who revealed the legal principles of the Islamic world, and for the names who played a leading role in the history of sects. This city, which is important in terms of human history and Islamic history, Abdulkâdir Baş'ayân el-Abbâsî, in his book named "al-Başra fi-tevârih't-târîhiyyah": He has described the Historical periods of Basra from its foundation to the Ottoman period. The Abdulkâdir Baş'ayân el-Abbâsî family, who describes the culture witnessed by these ancient lands in the best way with the delicacy of a literary writer, is of particular importance in terms of their services.

In this study, the translation of Abdulkâdir Baş'ayân el-Abbâsî's book "Basra Fi't-Tevarihi" from Arabic to Turkish and the research on the life of its author are reserved, not only the history of Basra, but also the Al-Abbasi family and their "BAS'AYÂN" family, which was in Iraq and later spread to many countries of the world. In particular, the life of the Author

Abdulkādir Baṣ'ayān el-Abbāsî and his services to Basra, the works he left, his lineage and his services for Iraq, especially Basra, are explained.

Keywords: Basra, Abdulkadir Bas' Ayân al-Abbasi, Al-Abbasi family.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	vi
RESİMLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULKADİR BAŞ ÂYÂN EL-ABBÂSÎ KİMDİR?

1. “el-Başra fî Edvârihe’t-Târîhiyye,” Kitabının Müellifi Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî’nin soyu:	6
2. el-Abbâsî Ailesi.....	6
3. Dünyaya Yayılan Abbâsî Ailesi ve Soy Ağaçları	7
4. Irak’taki el-Abbâsî Ailesi	8
5. Bahâvelpûr’da Abbâsî Ailesi	9
6. İran’daki el-Abbâsî Ailesi	9
7. Sudan’daki Abbâsî Emirlikleri ve Hükümdarları.....	10
8. Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî ’nin Unvanları Nereden Geliyor?	10
9. Abdulkadir Baş Âyân el- Abbâsî ’nin, “Babası ve Dedesi”	15
10. Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî ’nin Hayatı	18
10.1 Abdulkadir Baş Âyân el- Abbâsî ’nin Irak ve Basra’da Üstlendiği Görevler	21
10.2. Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî ’nin diğer Eserleri.	25
10.3. En-Nahle Seyyidetü’ş-Şecere (Ağaçların Kraliçesi Hurma)	25
10.4. Basra Tarihi Ansiklopedisi (I. Cilt)	26
10.5. el-Abbâsî Ailesinin Basra’daki Büyük Kütüphanesi	30
10.7. Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî’nin Vefatı.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

“EL-BASRA Fİ’T-EDVARİHE’T-TARİHYE

1. “el-Basra Fi’t-Edvarihe’t-Tarihye”	33
2. Mukaddime.....	33
3. El-Haribe	34

4. Ubulle veya Hint Diyârı	35
5. Ubulle	36
6. Ubulle'nin Niteliği	39
7. El-Ubulle'nin Silinip Harabe Oluşu	40
8. Büyük Basra'nın Tarihinden Bir Kısım:	41
9. Arapların İlk Gelişi ve Basra Adının Verilmesi	41
10. Ubulle' nin Fethi	44
11. Basra'da Mirbed Adlı Yer	47
12. Zencinin Eliyle Mirbed'in Harab Olması	53
13. Büyük Basra'daki Büyük câmi	56
13.1. Mescidin Tahtadan İnşa Edilmesi	56
13.2. Büyük Câmi'de Meydana Gelen Kanlı Savaşlar	60
13.3. Büyük Mescitte İkinci Savaş	61
13.4. Üçüncü Savaşı	61
13.5. Dördüncü Savaş: Hüküm Sadece Allah'ındır	61
13.6. Beşinci Savaş: Haccac'ın Mezbahası	62
14. Zenci Liderinin Olayı	63
15. Büyük Mescidi Şerefliendiren Hatiplerden Efendimiz Ali bin Ebû Tâlib	63
15.1. Abdullah Bin Abbas'ın Hutbesi	64
15.2. Ziyad bin Süfyan'ın Hutbesi	64
15.3. Haccac Bin Yusuf Essekaî'nin Hutbesinden Bir Kısım	64
16. Büyük Câmide Mescit Halkaları	65
17. Osmanlı Zamanında yeni Basra Tarihinden Kısa Bir Bölüm	68
18. Günümüzdeki Basra Yöneticilerinin, Vali ve Memurlarının Hükümet İşlerini Yürüttüğü Mekânlar	80
19. Basra Sancağının Tasarruf İle İlgili Divan	84
20. Arap Yarım Adası	87
21. Tek Gözlü Dicle	89
22. Basra'dakii Abbâsî Baş Âyân Ailesine Ait Abbâsî Kütüphanesi	94
23. Kitap Konu Fihristi	102
KAYNAKÇA	106
EKLER	110

RESİMLER LİSTESİ

Sayfa

Resim 2. 1. Abdülkadir Baş Âyân el-Abbâsî.....	33
Resim 2. 2. Fav Şehri yolu üzerindeki Kut Zeyn’de, Ubulle harabelerinden bir manzara.....	35
Resim 2. 3. Kut Zeyn’de Fav Şehri Yolundaki Ubulle’nin yıkıntılarından kalan bir resim....	38
Resim 2. 4. Abbâsî Hanedanından Selmân b. Ali el-Abbâsî’nin Basra’daki Türbesi	39
Resim 2. 5. 14/635 senesinde inşa edilen, Büyük Basra Camii’nin kalıntıları.....	42
Resim 2. 6. Hicri 14 (630) yılında yapılan eski Basra câmiinden kalan Fotoğraf.....	45
Resim 2. 7. Talha b. Ubeydullah b. Osman’nın eski Basra’da Bulunan Kabri.	48
Resim 2. 8. Hasan Basri’nin oğlu Hasan’ın konakladığı Yer	51
Resim 2. 9. Hz. Zübeyir (r.a.)’in Türbesi.	54
Resim 2. 10. Hicri 14 senesin de inşa edilen Basra Câmi	59
Resim 2. 11. Şattu’l-Arab’ın Kuzeyinde Aşşâr Nehri kıyısında İnşa Edilmiş Hz. Ali Camii. 68	
Resim 2. 12. Osmanlı Dönemindeki Hükümet Binası (Basra Sarayı).....	70
Resim 2. 13. Basra Osmanlı Hükümet Sarayından Bir Resim.	72
Resim 2. 14. Britanya Ordusuyla Savaşta Hastane Olarak Kullanılan Arap Emiri Şeyh Hazal Sarayından Bir Resim.....	73
Resim 2. 15. 1910 Senesinde Osmanlı Hükümeti Sırasında Aşar’daki Askeri Üs.....	74
Resim 2. 16. Havrana Nehrinden (Basra’nın Bahçelerinden) Bir Manzara	81
Resim 2. 17. Britanya’nın Basra İşgalinden Sonraki Hükümet Müfrezesine Ait Bir Resim. .	82
Resim 2. 18.. Basra’da Osmanlı Hükümet Müfrezesinin Caddelerinden Bir Manzara.....	85
Resim 2. 19. Muhammed Emin el-Kkûzi’nin Yolun Doğusundan Çekilen Bir Fotoğrafi	86
Resim 2. 20. Zübeyir bin Avvam Câmiinin Minaresi ve Metfun Olduğu Yerdir.....	86
Resim 2. 21. Basra Şehri.....	87
Resim 2. 22. Basra’da “Salihyye Nehri” Diye İsimlenmiş Küçük Arap Sahili.....	88
Resim 2. 23. Hz. Ali Câmisine Bakan, “Aşar Nehri” ve Çarşısı.	89
Resim 2. 24 . Basra’daki büyük Arap Sahilinden Bir Kare.	90
Resim 2. 25. Basra’daki büyük Arap sahilinden Bir Kare.....	90
Resim 2. 26. Basra’daki Resmi Limanlar İdaresinin bulunduğu Makil Caddesi.	93
Resim 2. 27. Basra’da Paşa Ayan’ın Akrabalarına Ait Abbasî Mektebesi.....	94
Resim 2. 28. Abdülkadir Baş Âyân el-Abbâsî Afrika’da Kral Faysal ile Birlikte.	110
Resim 2. 29. Abdülkadir Baş Âyân el-Abbâsî Afrika’da Kral Faysal ile.....	110

KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ

M.	:Miladi
H.	:Hicri
Bkz	:Bakınız
b	:bin
c	:cilt
hz	:hazreti
ra	:radiyallahuanh
s	:sayfa
Sy.	:Sayı
Bsm.	:Basım
byy	:basım yeri yok
vb.	:ve benzeri
yay.	:Yayınları
çev.	:Çeviri
adk.	:Adı geçen kaynak
agm.	:Adı geçen makale
age.	:Adı geçen eser

GİRİŞ

Bu çalışmada, Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî'nin “*el-Başra fî Edvârihe't-Târîhiyye,*” eserinin Arapça'dan Türkçe'ye tercümesi yapılarak Türk-Tarih arşivine kaynak eser kazandırmak amaçlanmıştır. Basra gibi önemli bir şehrin tarihi hakkında, Türkçeye kazandırılmış eserler çok yetersizdir. Irak'ın ikinci büyük şehri olan Basra, dünya tarihi, İslam tarihi, hem de Osmanlı tarihi açısından önemli bir şehirdir. Kadim kültürleri bağrında barındıran bu şehrin tarihini anlatan Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî, “Basra tarihini” dedesinin rahlesinden öğrenmiş aynı zamanda bir Basra'lı olarak, Basra'yı yaşayarak, eserlerini kuyumcu hassasiyeti ile kaleme almış biridir. Çevirisini yaptığımız bu eserde, Abdulkadir Baş Âyân El-Abbâsî'i, “Basra Tarihini” çok bedii bir şekilde anlatmıştır.

Arapça kaynaklar gerek, akademi gerek dini gerekse kültürel açıdan önem arz eder. Arapça'dan dilimize kazandırdığımız eseri çevirirken ilk kaynaklar şüphesiz sözlük/kamuslardır. İslam tarihi açısından bu konu değerlendirildiğinde, “Arapça ilk sözlük H.175 yılında basıldığını ve bu ilk sözlüğün İbni Mansur'un yazdığı sözlük olduğunu”¹ vurgulamak gerekir. Her dilde olduğu gibi Arap coğrafyasında da farklı ülkelerde, farklı Arapça lehçe ve şiveler mevcuttur. Göçler, savaşlar dilleri de etkilemiştir. “Irak bölgesini de içine alan Mezopotamya'ya Araplar M.Ö.3. yüzyılda Kuzey Arabistan'dan gelmişler, üçe ayrılmışlar, Mardin Musul Harran, (Beni Bekir, Beni Rabia ve Beni Mudar) olarak üç bölgeye yerleşmişlerdir.² Bu bölgenin lehçeleri üzerine araştırmalar yapanlar lehçeler konusunda şuna vurgu yaparlar: “Bu bölgeye yerleşen Arap kabilelerinin üç kola Musul, Harran, Mardin olmak üzere üçe ayrıldılar ve Irak bölgesini de içine alan bu bölgelerde çeşitli lehçeler konuşulur, sadece Irak'ta 23 lehçe Arapça konuşulur.”³ Arapçadan Türkçeye çeviri yaparak kazandırdığımız, Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî'nin, bu eserde bu mezkûr lehçelerden bazılarına rastlamak mümkündür.

Bu çalışmamızda, çeviri yaparken izlediğimiz yol haritası ve faydalandığımız sözlükler kısaca: Vankulu lügati, Mehmed Efendi (Mehmed b. Mustafâ el-Vânî)(ö.1592) El-Okyânûsu'l-Basît fî-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît, Kâmûsu'l-muhît tercümesi Mütercim Âsım Efendi. “el-müfredat fî-Garibi'l-Kuran” müellif Ebu'l-Kasım el-Hüseyin bin Muhammed El-Ragıp Isfahani... Dijital sözlük ‘tevakku, el-meani’ gibi, pek çok eserden, Arapça dil çözümleme konusunda yararlanılmıştır

¹ İ. Karlı (2013). *Arapça Türkçe Yeni Sözlük*, Ensar Neşriyat. İstanbul. Giriş böl.

² İ. Özcan (2017). *Harran Arapçası Dil ve Üslup Özellikleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, s. 1.

³ Aynı yer.

Bu eserde yazarın ailesine hayatına ve Basra'nın tarihinden bahsedeceğiz. Bir zamanlar Osmanlı toprağı olan Basra şehri hakkında, ülkemizde maalesef kapsamlı çalışma bulunmamaktadır. Araştırmalarımız derinleştikçe, bu şehrin bağıında mahfuz bilgilerin gün ışığına çıkarılmasının elzem olduğu düşüncesi iyice kuvvetlenmiştir. Çevirdiğimiz bu eser Basra tarihine ışık tutacak, objektif bir bakışla şehrin tarihini öğrenmemize vesile olacaktır. Müellifinin hayatı ve Basra'ya hizmetleri de alt başlıklarda sunulacaktır.

Şeyh Abdulkadir Baş Âyân el Abbâsî'nin bu kitabını okuyunca bu günkü Basra'ya daha bilge, daha ilgili, daha önemseyen bir bakışla bakacaksınız. Mekân isimlerinin nereden geldiğini, Basra'nın tarihi önemini, o topraklarda yaşanan önemli olayları öğrenip bu günü daha net görebileceksiniz ama önce bu kıymetli eseri kazandıran yazarı tanıyalım.

Yeryüzünde bazı yerler mekânlar ülkeler ve şehirler vardır ki, bütün insanlığın kaderini etkileyecek savaflara, doğal olaylara, antlaşmalara, çeşitli vakalara şahitlik etmiştir. Bu ülke ve şehirlerin kültürü uyğarlığı, tarih kronolojisinde önemli yer tutmuştur. Tarih sahnesinde başat rol oynayan şehirler, orada yaşananlar geçmişe damgasını vurmuş tarihe yön vermiştir. İslam tarihinde derin iz bırakan Semerkant, Buhara, Bağdat gibi şehirlerden birisi de Basradır. Basra'da, hem Arap, hem Acem, Türk, hem Hint pek çok değişik ırk ve kavim yaşamış, toprağına pek çok tarihi mirası kazınmıştır. Basra; Asurlular, Sümer, Babilliler gibi tarihin ana uygarlıkların beşiğı olmuş bir şehirdir. "Basra" kelimesi Arap dilinde "siyah taş" anlamına gelmektedir. Eskiden el-Hureybe ve e- Busayra olarak da bilinen "Basra" Müslümanların fethinden evvel Farisilerin sınırları koruması için kurulan bir kasaba idi. Burası Hazreti Ömer döneminde komutan Utbe bin Gazvan'a askeri üs olarak kurdurduğu şehirdir. Daha sonra da Arap kabilelerinin buralara gelmesi neticesinde büyük bir şehir haline gelmiştir."⁴ Araplar, İslam'ın yarımada yayılmasını tamamladıktan sonra, dini şevkle hareket eden İslami güçler, komşu ülkeleri fethetmek için yola çıktılar. Arapları (633) Ebubekir dönemine kadar fetihlere devam ettiler.⁵ Basra şehrinin kuruluş tarihiyle ilgili farklı rivayetler vardır. Bunun sebebi, Basralılar ile Kûfeliler arasındaki farklı görüş beyanına dayanmaktadır.⁶

Hız Ömer Kadisiye Savaşı'ndan sonra Saad bin Ebu Vakkas'a yazdığı mektubunda Kufe'ye yanında bulunan Utbe bin Gazvan'ın gönderilerek oraya yerleşmesini emretmiştir.

⁴ A. Bakır (1990). *İdari ve İktisadi Yönden Hz Ali Dönemi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi. s. 53.

⁵ A. Adamov (1982), *Vilâyetü'l Basra fî Mâzihâ ve Hâzirihâ*, c. II, çev. Hâşim Sâlih el-Tikrîfî, en-Nâşir: Dar Mîslûn en-Neşr, Bağdâd, s. 9.

⁶ H. Çil, (2009). Halife Ömer'in Askerî Şehirleri (Ordugâhlar). *Dini Araştırmalar Dergisi*, Eylül-Aralık, c. 12, İstanbul. s. 97.

Bunun üzerine 800 veya 500 yaklaşık 700 kişi ile birlikte Basra mevkiine gelerek yerleştiği bunlar arasında 80 sahabenin olduğu da ifade edilmiştir.⁷ Hz Ömer'in, komutanı Utbe bin Gazvan'ı evvela askeri bir merkez kurması için o beldelere yönlendirmişti, bunun en büyük sebebi peygamberimizin hadisi şerifinde muştuladığı belde olmasındandır. “Basra, hadisi şeriflerde muştulanan mübarek beldedir.”⁸ Emir el-Mümin'nin emri ile kurulmuş Basra, doğu ve batı kültürlerini mecz etmiş, doğu-batı arasında köprü vazifesi görmüştür.

Basra'nın üzerinde insan nefesinin duyulması Milattan öncesine dayanır. Kronolojisi baz almadan yazacak olursak; ilk akla gelen Sümerler, sonra eski Babillileri, Asurluları, Keldaniler, Osmanlılar, Selçuklu hatta Timur gibi pek çok isim ve kavim iz bırakmıştır. Basra'nın başkent olduğu dönemlerde vardır, mesela “ Sümer'in başkenti Ur, Basra'nın 150 km ilersindedir.”⁹ “Basra, pek çok savaş ve saldırıya uğradı, Babil-Keldanilerin M.Ö. 539'da, Perslerin, sonra Yunanlıların... 637 yılında İslam toprağı oluncaya kadar Sasanilerin yönetiminde kalmıştır¹⁰. MS 871 yılının Eylül ayının başında Zencler Basra'ya saldırdı ve burayı ele geçirdi. Köleler, inatla kendini savunan şehri bir hevesle köleleştirmişti ve haberlere göre yaklaşık on beş vahşice katledilen zavallıların yanı sıra bin ev ve iki yüz cami yerle bir edildi, çarşılar ve dükkânlar tamamen yağmalandı.¹¹

Abdul Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî 'nin de anlattığı gibi, Basra, geçmişte, yangın, savaş sel gibi saiklerle harabeye dönüşmüş ama kısa sürede yeniden inşaa olmuş, yeniden üzerinde yaşanılacak velüd bir toprak parçası olmuştur. Basra, islam tarihindeki; Mekke Medine, Kudüs, Bağdat, Buhara, Semarkant, Kahire gibi şehirlerarasında anılması gereken bir şehirdir. Mirbet panayırıları, şiirin, edebiyatın, kalbi Ukaz panayırılarının muadili Basra'da kuruluyordu. Basra coğrafi konum itibari ile ticaret güzergahı, doğal güzelliklere yeraltı ve üstü zenginliklere sahip olan şehirdir. Şattü'l-Arap diye Arapların isimlendirdiği bu bölge, şu anda Fırat ve Dicle nehirlerinin Kurna'da birleştiği yerdedir ve oradan güneydoğuya doğru akar ve burada yaklaşık (204) kilometrelik bir mesafe boyunca Basra Körfezi'ne akar ve o Körfezin dibinde yaklaşık (5) km boyunca sürekli olarak uzanır Diğerleri (35.3) bin kübik deşarj oranında Dicle, Fırat, nehirlerinin sularını Basra Körfezi'ne taşır.¹²

⁷ M. Usluer (2021). Basra Şehrinin Kurucusu Utbe B. Gazvan'ın Hayatı ve Faaliyetleri. *İslami İlimler Dergisi*, 16. yıl, c. 16, sayı 2, Adıyaman Üniversitesi. s.127-148.

⁸ Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî (1961). *el-Basra fî Edvârihe't-Târihiyye*, İlk Bsm. Basra. s. 19.

⁹ *The Encyclopaedia of Basra*, Whispering Dialogue Book Introduction [Erişim Tarihi: 11.11.2022 <https://whisperingdialogue.com/2019/01/15/>]

¹⁰ Bkz. Aynı yer.

¹¹ A. Adamov, age, s. 46.

¹² Muhammed Tarık El-Katib, *Shat al-Arab, Shat al-Basra ve Tarih*, 1.Bölüm (Erişim Tarihi: Kasım2022) <http://www.basrahcity.net/pather/bbook/shatal-arab/01.html>

“Basra Körfezi, Hürmüz Boğazı üzerinden Hint Okyanusuna açılan, doğudan gelen Ticaret mallarının Basra şehir üzerinden Akdeniz'e buradan da Avrupa'ya nakledilmesinden dolayı konumu itibariyle ayrı bir ehemmiyete sahiptir. Osmanlı Devleti Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nin Ticaret ve hac yolu olması sebebiyle buralara azami önem vermiştir.”¹³ Basra 923'te Beridîler'in, 947 yılında da Büveyhîler'in egemenliği altına girdi.¹⁴ Çeşitli kavimlerin ve yöneticilerin elde etmek istediği bu şehir, bir dönem Selçuklular'ında yönetiminde olmuştur. “Bu toprakların çeşitli zenginliğe sahip olması yanında saldırı tehlikesi de getirmiştir. Mesela Hafâce ve Müntefiklerin saldırılarına da mâruz kaldığı gibi...”¹⁵

“Abbâsî Devleti'nin çöküşünden Hicri dokuz yüz kırk yedi yılına kadar, toplam üç yüz yıl ne Ak Koyunlu, ne Kara Koyunlu ne Cengiz, ne İlhanlı ne Timur büyük bir devlet kuramadı.”¹⁶ Bir dönem sonra, “Abbâsîler ihtilâlden sonra ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan Basra'yı ele geçirdiler. Basra en parlak günlerini Abbâsîler döneminde yaşadı.”¹⁷ Yukarıda belirttiğimiz gibi, uzun zaman Selçuklu toprağı oldu ve bir zaman sonra Osmanlı devletine bağlı gönüllü valilik oldu. 1546 Şehzade Raşit, çatışmalardan sonra Osmanlıya şehrin anahtarını sunmuştu. Bunu takiben hutbe Osmanlı padişahları adına okunacaktı.¹⁸ Osmanlı Devleti 1517'de Mısır'a, 1534'te Bağdat'a, 1546'da yıllarında Basra'ya Egemen olmuştur. Bundan sonra; önce Kızıldeniz'e ardından da, Basra Körfezine uzanan Osmanlı'nın gücü kuvvetlenmiştir.¹⁹ Basra'da üçüncü dönem 1830'lardan başlar ve genel olarak Irak'ın, özellikle de güneyde gücünün arttığı dönemdir. Ve Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşen reformların başladığı dönem olarak kabul edilebilir.²⁰

Osmanlı Devleti'ne bağlı Basra valisi konumunda gönüllü teslim olmuştur. Bu biat, Osmanlı devletinin hükümdarına yaptığı hutbede ve onun adına para basılmasında zahiri şekliyle tecelli etmiştir. Böylece Basra, Osmanlı'nın askeri merkezlerinden biri olmuştur²¹ Basra sadece askeri alanda değil ilim ve bilim alanında da önemli bir merkezdi. Basra şehri, hassaten Abbasi ailesi, Şeyh Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî'nin da aralarında olduğu pek çok âlim, müfessir, siyasetçi, hukukçu, emir, sultan, yetiştirmiştir.

---

¹³ H. Yılmaz (2017). *17 yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz ve Basra Körfezine karşı politikası (2017)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, s. 5.

¹⁴ A. Bakır (1992). “Basra”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul, s. 108-111.

¹⁵ Agm, s. 108-111.

¹⁶ A. Kılınç (2017). “Fuzuli Kasidelerinde Basra Seferi”, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul Ü. s. 172.

¹⁷ A. Bakır, agm. s.108-111.

¹⁸ A. Adamov, age. s. 91-93.

¹⁹ H. Yılmaz, age. s. 47.

²⁰ A. Adamov, age. s. 46.

²¹ Age. s. 109.

Abbâsîler, Şeyh Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî'nin olduğu bir "Köklü Soy Ağacına" sahiptir. Abbâsîler kurulduğu andan itibaren ilme ve edebiyata önem vermiştir. "Abbâsîlerin iktidara gelmesi, Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından Bağdat'ın kurulmasının ardından, tercüme-telif hareketi hızlanmıştır. Bağdat, İslam dünyasının merkezi haline gelmiştir. Her taraftan Müslüman, Hristiyan, Yahudi, Mecûsî hatta Hindu ilim adamları bu şehirde toplanmışlardı."²² "Basra tarihçisi" Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî'nin zamanında; hatta daha kurulduğu andan itibaren Basra şehri, Bağdat'tan daha evvel, ilim bilim edebiyat merkezi olmuştur. Basra'daki Mirbed panayırları, Bağdat'tan önce, ticaretin, edebiyatın merkezi olmuştur. Camiler, hanlar kurulmuş şehir, kültür merkezi olmuştur. Mesela: "Basra Cuma Camii de ilmi faaliyetlerin oldukça yoğun olduğu bir mekân olma vasfını sürdürüyordu. Hasan el-Basri bu Câminin Emeviler dönemindeki en meşhur hocasıydı"²³

Bunların yanısıra daha pek çok isim vardır lakin burada İbn Nedîm'den naklen bir ikisini anmakla iktifa edeceğiz. "*Ebû Amr b. el-Alâ: Adı Zebbân b. el-Alâ b. Ammâr b. Abdullah b. el-Hasan b. el-Hâris b. Cülhüme b. Hicr b. Huzâ'a b. Mâzin b. Mâlik b. Amr el-Mâzinî'dir (ö. 154/774). Kur'an konusunda büyük âlimlerdendir. Yûnus ve dördüncü tabakadan Basralı başka âlimler de ondan okumuştur. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Rüstem b. Yezdeyâr et-Taberî vardır. Ebû Ya'lâ b. Ebû Zîr'a'nun kuşağından sayılır. Kitâbü'l-Garîbî'l-Kur'an, Kitâbü'l-Maksûr ve'l-Memdûd, Kitâbü'l-Müzekker ve'l-Mü'ennes, Kitâbü's-Sûrati'l-Hemz, Kitâbü't-Tasrîf, Kitâbü'n-Nahv adlı eserleri vardır. el-Üşnândânî: Künyesi Ebû Osman'dır. Ebû Bekir b. Düreyd ondan rivayet etmiş, Basra'da onunla görüşmüştür.*"²⁴ Sadece büyük ilim adamları değil kazandırılan eserleri de hatırlamak gerekir. Mu'cemü'l-büldân ve Mu'cemü'l-üdebâ' isimli eser ve yazarı Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî coğrafyacı, tarihçi, edip ve seyyahtır.²⁵ Bu isimlerin arasına, "*el-Başra fî Edvârihe't-Târîhiyye*" kitabı ve daha pek çok esere imza atan Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî'yi ve dedelerini de eklemek gerekir. Basra'da bazı bölgeler, günümüzde dahi el-Abbâsî Ailesi adı ile anılmaktadır.

²² Sâid el-Endelüsî (2014). *Tabakâtü'l-Ümem/Milletlerin Bilim Tarihi*, Çev. R. Şeşen, El Yazmaları Daire Bşk. s.18.

²³ C. Tomar vd (2011), *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, c. 2, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, s. 3.

²⁴ Muhammed B. İshak En-Nedîm (2019), *el-Fihrist*, çev. Ramazan Şeşen, El Yazmaları Daire Başkanlığı, İst. s.138-190.

²⁵ Bkz. Aynı yer.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULKADİR BAŞ ÂYÂN EL-ABBÂSÎ KİMDİR?

1. “el-Basra fi Edvârihe’t-Târîhiyye,” Kitabının Müellifi Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî’nin soyu:

Dünya kurulalı beri, uygarlıklara, ümrana, harsa, (ülkelerin kültürlerine) hatta insanların yaşam tarzına yön veren; sosyolojik yapısını oluşturan, coğrafi oluşumlara etki eden, geçmişten günümüze tevarüs eden, “tarihi birikim” vardır. Tarihi yaşamak kadar, tarihi yazmak, geleceğe aktarmak da en az yaşamak kadar önemlidir. Doğru, tarafsız ve sağlam kaynaklardan elde ederek tarih yazmak önemlidir.

Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî ’de “Basra” tarihini, hassas bir cerrah gibi incelemiş, bir kuyumcu işçiliği ile bilgileri işleyerek, Basra tarihi hakkında pek çok esere kaynaklık edecek bir eser ortaya koymuştur. Şeyh Abdulkadir Baş Âyân el Abbâsî’nin bu kitabını okuyunca bu günkü Basra’ya daha bilge, daha ilgili, daha önemseyen bir bakışla bakacaksınız. Mekân isimlerinin nereden geldiğini, Basra’nın tarihi önemini, o topraklarda yaşanan önemli olayları öğrenip bu günü daha net görebileceksiniz ama önce bu kıymetli eseri kazandıran yazarı tanıyalım.

Şeyh Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî kimdir? Arapçadan Türkçeye Tercüme ettiğimiz “el-Basra fi Edvârihe’t-Târîhiyye kitabının müellifi Şeyh Abdulkadir Baş Âyân El-Abbâsî’yi tanımazsak, bu kitabın ifa ettiği misyon ve ehemmiyetine tam vakıf olamamış, hak ettiği değeri vermemiş oluruz.

Evet, hem tarih hem coğrafya hem dini, ilimlerle harmanladığı bu eserin müellifi kimdir? Baş ayan el-Abbâsî ailesi kimlerdir?

Basra'da modern tarihte dini, siyasi ve kültürel roller oynayan önemli ailelerden biri de “Baş Âyân” ailesidir.²⁶ Şeyh Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî ’nin hayatını anlatamaya başlamadan önce evvela, Şeyh Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî ’nin soyu, bütün dünyaya dağılan ailenin, “Abbâsî” ve “Baş Âyân” Unvanlarını nasıl aldıklarını öğrenelim.

2. el-Abbâsî Ailesi

Abbâsî ailesi ismini “Abbâsî ” devletinden almıştır. “Devletin kurucusu Ebu Abbas Abdullah, HzMuhammed’in amcası Abbas'ın torunu olduğundan Abbâsîler yani

---

²⁶ H. A. Mustafa (2016). “Modern Basra'nın Oluşumu”, *Küçük Basra Ansiklopedisi*, c. II, İslami ve İnsani İlimler Eğitim Fak. Basra, s. 41.

Abbasoğulları adıyla anılır.²⁷ Şeyh Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî 'nin ismini aldığı bu hanedan, “İsmi Hz. Muhammed’in s.a.v amcası Hz. Abbas b. Abdülmuttalib b. Hâşim’den alan bu hanedana ilk atalarına nispetle “Hâşimîler” de denilmektedir.²⁸ Şeyh Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî 'nin soyunun dayandığı, 750 yılında kurulan “Abbâsîler” tarihte önemli olaylara yön veren bir ailedir. “İslâm dünyasında Emevîlerin yerine Abbâsîlerin yönetimi ele geçirmesiyle idarî, askerî, siyâsî ve ilmî sahalarda çok büyük değişiklikler olmuş, Abbâsîlerin iktidara geldikleri 750 yılı, İslâm tarihinin en önemli dönüm noktalarından birini teşkil etmiştir.”²⁹

Basra şehri, hassaten Abbasi ailesi, Şeyh Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî'nin de aralarında olduğu pek çok âlim, müfessir, siyasetçi, hukukçu, emir, sultan, pek çok önemli isimi bağrında yetiştirmiştir. Abbâsîler, Şeyh Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî'nin olduğu bir “Köklü Soy Ağacına” sahiptir. Abbâsîler kurulduğu andan itibaren ilme, edebiyata önem vermiştir. “Abbâsîlerin iktidara gelmesi, Halife Ebû Ca’fer el-Mansûr tarafından Bağdat’ın kurulmasının ardından, tercüme-telif hareketi hızlanmıştır. Bağdat İslam dünyasının merkezi haline gelmiştir. Her taraftan Müslüman, Hristiyan, Yahudi, Mecûsî hatta Hindu ilim adamları bu şehirde toplanmışlardı.”³⁰ “Basra tarihçisi” Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî'nin zamanında hatta daha kurulduğu andan itibaren Basra şehri, Bağdat’tan daha evvel, ilim bilim edebiyat merkezi olmuştur. Basra’daki Mirbed panayırları, Bğadat’tan önce, ticaretin, edebiyatın, merkezi olmuştur. Camiler, Hanlar birer kültür merkezi olmuştur. Mesela: “Basra Cuma Camide ilmi faaliyetlerin oldukça yoğun olduğu bir mekân olma vasfını sürdürüyordu. Hasan el-Basri bu câminin Emeviler dönemindeki en meşhur hocasıydı”³¹

3. Dünyaya Yayılan Abbâsî Ailesi ve Soy Ağaçları

Abbâsî ailesi sadece bir devleti kuran, yöneten bir aile değil soyları İslam peygamberine dayanması hasebiyle pek çok ülkede kolayca yönetimde yer almışlar, çok çeşitli ülkelerde yaşamışlar. Mesela, Irak'ta aşiretler, Haşimlerden, özellikle dünyanın uzun süre hüküm sürdüğü Abbâsî halifelerinin hanedanından geliyordu. O dönem, hükümdarlıkları MS 656-1258 yılında Bağdat'ta Hülagu'nun elindedir. Sonra, Bahâvelpûr Bölgesinde Mısır ve Hindistan'da başka devletler ve beylikler kurdular. Kuzey Irak'ta Emirlik kurdular.”³² Baş

²⁷ C. Tomar vd, s. 3.

²⁸ H. D. Yıldız (1988), “Abbâsîler”, TDV İslâm Ansiklopedisi c. 1, İstanbul, s. 31-48.

²⁹ Age, s. 31-48.

³⁰ Sâid el-Endelüsî, age, s.18.

³¹ C. Tomar vd, age, s. 3.

³² A. V. Zekeriyâ vd. “Ninova Valiliğindeki Abbasiler – Musul ve Yukarı Fırat’ın bazı Arap soylarından. [Erişim:15.5.2021] <http://al-abasy.net/index.php?action=pages&id=5>

Âyân el-Abbâsî ailesinin kökenin dayandığı Abbâsî ailesi peygamber amcasına dayandığı için tarih boyu sitayişle anıldı. “Abbâsî lerin ileri gelenleri olan el-Baş ailesi, 132'den 656'ya kadar Irak'ta Bağdat ve Samarra'da hüküm süren Abbâsî soyundan geliyordu. Soyları, doğrudan büyük büyükbabaları (Abbas bin Abdul Muttalib) ile bağlantılı olduğundan, Peygamber s.a.v amcası tüm Abbâsîlerin büyük dedesi olan, Abdullah bin Abbas Samarra şehrinin kurucusu olan sekizinci el-Mutaasım Billah el-Abbâsî ve onuncu halife el-Mütevekkil tarafından kuruldu. 575 H'de ölen otuz üçüncü Halife el-Müsta'sım-Billâh ile sona erdi.”³³ Ensap ilmine çok önem veren Araplar “soy ağacı” yaparak neseplerinden olan önemli isimleri, dededen toruna tevarüs ettirmişleridir. Abbâsî ailesinin de pek çok kaynakta soyları silsile halinde hem yazılı hem çizili olarak mevcuttur. Baş Âyân el-Abbâsî ailesinin dünya üzerindeki soyları hakkında Kerkük'te bir okul Müdürünün elinde bulunan kaynaklarda dünyaya yayılan Abbâsî ailesinin soy kütüklerine ulaşıldı: “Bağdat'ta İslam Hilafetinin düşmesinden sonra Irak'tan göç etmeyen ünlü Abbâsî ailesinin ileri gelenlerinde pek çok önemli isim vardır. Eşref el-Baş, Basra'da yaşayan bu soylu aile, Basra'da yaşadı ve birçok âlim ve siyasetçi yetiştirdi. Bunlar, Şeyh el-Şerif Haşim b. Amir El-Müminin, Ebu Muhammed el-Hassan bin el-Müstağni Billah, Yusuf bin el-Muktedi Muhammed bin El-Mustahir, Ahmed bin el-Muktedir Abdullah bin Muhammed Al -Tahir bin El-Naim Abdullah bin el-Kadir Ahmed b. İshak bin el-Muktedir Cafer b. Ahmet bin Talha bin Cafer el-Mütevekkil Billah b. Nasır el-İslam el-Mu'tasim bin Harun el-Râşit bin Muhammed el-Mehdi bin el-Halife, İmam Ebu Cafer el-Mansur Abdullah bin Muhammed el-Kamil b. Ali eş-Şeddat b. Habib, başlıca isimlerdir. Kuran tercümanı Abdullah bin Seyyid el-Abbâsî bin Abdul-Muttalib bin Haşim unutmamak gerekir.”³⁴ Dünyanın dört bir tarafına yayılan ailenin diğer ülkelerdeki uzantılarına bakınca, nasıl büyük bir sülale olduklarını gözlemliyoruz.

4. Irak'taki el-Abbâsî Ailesi

Abbâsî Ailesinin merkezi sayılan Iraktaki soy şecerelerini Arapça yazılmış pek çok kaynakta bulmak mümkün: “Kürdistan Bölgesi, Arap kökenli soylar (neseb) var, bunların kökenleri Süleymaniye, Erbil'de Peygamber ocağıdır, el-Abbâsî soyuna dayanır. Celal Talabani, Şeyh Osman Siraceddin bin Şeyh Muhammed Alâeddin bin Şeyh Ömer, Ziyaeddin bin Şeyh Osman Sıraç, el-Din el-Nakşibendi aile üyeleridir. Erbil'deki el-Mustafa el-Nakşibendi ailesi Hüseyyini, Kerkük'te Kanzani, Hüseyyini efendileri ve büyükleri, Muhammed Bin Abdul Karbam Abdulkadir bin Abdul Kerim el-Kazimi Şeyh Mustafa el-

³³ Bkz. Aynı yer.

³⁴ *Abbasiler Genel Sekreterliği arşivinde saklanan belgeler*, el-Haşimiler/Abbâsî, [Erişim 01.12.2021] https://bawazir.com/portal/ar/bawazir_history_ch8.htm

Barzani ve soyu Kerkük'te Şeyh Hassan el-Razi'nin soyu Abbasilere dayanır. Tel Afar'daki (bugünkü Telafer) Aybik kabilesinin bugünkü İmadiye şehrinde Ali Şaban el-Abbâsî'nin ailesinden ve soyundan birçok aile Abbâsîlere dayanır.³⁵ Bu kadar köklü ailenin günümüzde bile dünyanın her yerinde yaşayan, “Abbâsî” soy ismini taşıyan torunları var. Barzanlılar, Dohuk ve Erbil'deler ve bunlar aslen el-Abbâsî'nin Şeyh Muhammed el-Mübarek bin el-Halife'nin soyundandır.³⁶ Sadece Ceziretül Arap'ta ya da Dicle Fırat kenarında değil dünyanın dört bir yanına dağılan “el-Abbâsî ” soyu Hindistan'dan Irak'a, hatta günümüzde Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Abdulkadir Baş Âyân'nın torunlarından bazıları günümüzde İngiltere'de yaşıyor ve orada akademi camiasında eserler verip Arap tarihine önemli hizmette bulunuyorlar. Bu kitabı hazırlamak için dünyaya yayılan peygamber akrabalarının, Bahâvelpûr'da, izlerine rastladık.

5. Bahâvelpûr'da Abbâsî Ailesi

Bahâvelpûr Padişahlığı, Bahâvelpûr Şeyhliği veya Güney Sindi Şeyhliği, Haşimiler tarafından kuruldu. Bahâvelpûr'daki Abbâsî ailesinde halifeler vardı, (Vekil Halife) olarak adlandırıldı. Padişahlık da denilebilir, Abbâsîleri Moğollar tarafından yenildikten sonra kadar, Hindistan Moğolları devralıncaya kadar padişahlık devam etti. Padişahlık toprakları şu anda Pakistan'ın en ünlü şehirleri Karaçi'ye düştü. 1702 ' te Şeyh Muhammed El-Mübarek Han El Abbâsî tarafından Sind ülkesinde kuruldu ve bu Şeyhliğe karşı savaşa ortadan kaldırılmadı. 1947'de Hindistan'ın bağımsızlık ve iki ülkeye bölündü, Hindistan ve Pakistan, Bahâvelpûr'daki son Şeyh Abbâsî 5 Ekim 1947 ' de gönüllü olarak Pakistan 'a katıldı. Abbâsî ailesinden o günden bu güne kadar yaşayanlarının bu kadar net bilinmesi ensap ilmine verdikleri öneme dââyânıyor denilmişti, bu ailenin torunları da bu mirasa sahip çıkmış ülke ülke isimlerin izini sürmüşlerdir.³⁷

6. İran'daki el-Abbâsî Ailesi

H.656 /M. 1258, Bağdat'ın düşüş yılı ve daha sonra şehirde hayatta kalan birkaç Abbâsî hükümdarlığı ailesinin öncülüğünde İran'ın güneyindeki Fares bölgesine doğru yola çıktılar. İçlerinden en büyüğü İsmail II. bin Hamza bin Ahmet bin Muhammed, öğrenme ve yaşam için büyük bir merkez olan Hanya şehrine yerleştiler. Yerel halk tarafından saygı

³⁵ Macid el-Barikan (2019). “*Basra Tarih Ansiklopedisi*” Bölüm: “*Şehir kendini yeniden inşa ediyor*” Kaynak: independent [Erişim: Mayıs 2021] <http://www.geocities.com/altawesh2001/albashaian.htm>

³⁶ Bkz. Aynı yer.

³⁷ *Bahawalpur Krallığında Abbasiler*, (2020) نقابة الاشراف العباسيين الهاشميين في العالم (Erişim 02.13.2021) <https://www.facebook.com/640770992689148/photos/a.642168075882773/2731747373591489/>

duyulan, büyük, şanlı bir din âlimi idi.³⁸ Böylece günümüzde İran toprakları olan yerleşim yerinde de Abbasi ailesinin izleri var oldu. Böylece, pek çok ülke kültürünü, tarihini, etkileyen bu aile İran tarihine de mühür vurmuş oldu.

7. Sudan'daki Abbâsî Emirlikleri ve Hükümdarları

Sudan'da Abbâsî Emirlikleri'ni yönetenler ve hüküm sürenleri adına, Osmanlıların 1292 yılında Mısır'a katılmasından sonra, sonuncusu Sudan'da birkaç Abbâsî Emirliği oluştu.³⁹ Hindistan İran derken Sudan'a kadar uzanan bir aile oldular.

Şeyh Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî 'nin dedeleri kadar torunları arasında da çok önemli isimler var, yarım bıraktığı Basra tarihi ansiklopedisini tamamla. Âyân Şeyh Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî 'nin kardeşi Baş Âyân Abbâsî 'nin Ahmet'in torunu günümüzde Ürdün'de yaşayan *العباسي عبدالسلام باش أعيان* Abdüsselam Baş Âyân El Abbâsî 'ye ulaşıldı. Abdüsselam Baş Âyân el Abbâsî 'i ailesi sülalesi hakkında pek çok bilgi ve belge verdi, şimdi bunları ayrı başlıklar halinde görelim.

8. Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî 'nin Unvanları Nereden Geliyor?

Şeyh Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî 'in “Abbâsî ve Baş Âyân” Unvanlarını nasıl aldığı bilgisi, dedelerinin hayatını anlatan kaynaklarda ve soy kütüklerinde mevcut olduğu araştırmalar sonucunda görülmüştür.

Şeyh Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî 'nin hayatı Sadece “İslam Tarihi” açısından değil aynı zamanda “Osmanlı Tarihi açısından da büyük öneme haizdir. Şeyh Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî 'nin “Baş Âyân” unvanını ailesi nasıl elde etmiştir?

“Osmanlılar, H.953 yılında Kanuni Sultan Süleyman Han'ın hükümdarlığı döneminde Basra'ya girdiklerinde, ailenin sahip olduğu dini ve sosyal statüyü ve Abbâsî Şerif soyunu bildikleri için ailenin en büyüğünü/reisini çağırdılar. Şeyh Abdülkadir el-Kabir bin Sarı, ferman, kararnamesine ve anlamına göre “Şeyhlerin Şeyh” unvanı Sultan Süleyman Han el-Kanuni'nin bu kararnameyi yayınlaması ve bu kararnamenin çıkarılması ile ailenin erkeklerine “Şeyhlerin Şeyhi” unvanı verilmişti.”⁴⁰ “Şeyh” unvanını Kanuni Sultan Süleyman'dan alan aile, Baş Âyân unvanını III. Ahmet'ten alacaktır. “H.1035 yılında,

³⁸ Esmâ el-Sabii, (Kasım 2021). Abbasi Haşimilerin soyunu belgelemekle ilgilenen görevli, İmtiyaz sahibi, Eymen Hafız Afrâh [Erişim Tarihi: 2022] <https://sqawoa.com/archives/13519>.

³⁹ Macid el-Barikan, aynı yer.

⁴⁰ Ş. H. bin Ahmed el-Abbasi'nin torunu, *el-Abbasi soylarının temeli öz ve soy ağacı*, Kazım El-Basri Şeyh Salih Baş'ın hatırası. *Bağdat'ın Şeyh Şerif Mahfuz el-Abbasi tarafından işgal edilmesinden sonra Abbasiler, Irak El-Amiri Kabileleri Ansiklopedisi.* & Abbasiler Genel Sekreterliği arşivinde saklanan belgeler. <https://bawazir.com/portal/ar/al-bash-ayan-family-from-altawesh.htm>

Osmanlı Padişahı III. Ahmed Han, Türkçede ‘ileri gelenlerin reisi’ anlamına gelen “Baş Âyân” unvanını ve Basra Danıştay’ına ve onun danışma kuruluna ilk ve daimi üyelik imtiyazına sahip oldu. Vali Konseyi, bu amaç için bir padişah kararnamesine göre, o zamanki el-Abdus-Selam el-Kazzi ailesinin en büyüğü, Şeyh Abdul Latif bin el-Sari bin Abdul Salam bin el-Vali Abdulkadir el-Kabir ve bu tür padişah kararnameleri, meşhur olana kadar ailenin büyüklerine Baş Âyân unvanı verilmesi ile ilgili sekiz kararname çıkardı, bunlardan sonuncusu, Sultan Abdülaziz’in 1268’de verdiği kararname idi.”⁴¹ Aynı bilgileri farklı kaynaklarda bulmak mümkündür: “Baş Âyân” unvanı kendilerine Osmanlı Sultanı (III. Ahmed Han) tarafından verildi ve ilk çağrılan kişi 1706 yılında Şeyh’in (Abdüllatif el-Sari bin Abdus-selam) aile üyelerinden biri olan ve Basra baş noteri tarafından kastedilen ve belediye başkanının pozisyonuna denk gelebilecek idari bir unvandır⁴². H. 953 yılında Kanuni Sultan Süleyman Han döneminde Osmanlılar Basra’ya girdiklerinde, ailenin dini ve sosyal statüsüne göre ferman vermişlerdir.⁴³ Bir diğer kaynaktan iktibasla: Kanuni Sultan Süleyman Han’ın bu fermanı çıkardığı ve bu fermanla ailenin erkeklerine “şeyhlerin şeyhi” unvanını verildi.⁴⁴

Farklı kaynaklarda aynı olay anlatılır, aynı bilgileri farklı kaynaklardan görelim: “H 1035 yılında, Osmanlı Padişahı III. Ahmed Han, Basra Danıştay’ına ilk ve daimi üyelik imtiyazına sahip, Türkçe ileri gelenlerin reisi anlamına gelen “Baş Âyân” unvanını ve Vali Konseyindeki danışma kurulunun dönemin dekanı Şeyh Abdul Latif bin el-Sari el-Thani’ye kadar ailenin yöneticilerine “Baş Âyân” unvanı verilmesine ilişkin bu tür kararnameleri, sonuncusu Sultan Abdülaziz’in 1268’de o zamanki aile, Şeyh Muhammed bin Abdul Vahid el-Kazemi bin Abdul Latif Yasin, Baş Âyân unvanını aldı”⁴⁵

Dünyada Abbâsî ailesinde çok önemli isimler var, günümüzde bile bu isimlere ulaşmak, kolaylıkla secerelerini tutmak mümkündür. Bunun sebebi, Arapların secere ve isimleri muhafaza ederek, deden toruna tevarüs eden miras olarak bıraktıklarıdır. Bu secere şablonları, soy ağaçları “tarih bilimi” açısından önemlidir, zira köklü secere tutmaları sayesinde, günümüze kadar gelen, ırklara, isimlere, kaybolmadan soy kütüklerine ve aile bilgilerine ulaşılabiliriz.

---

⁴¹ Bknz aynı yer.

⁴² Hüseyin Ali Mustafa, age, c. II, s. 94.

⁴³ نقابة الاشراف العباسيين الهاشميين في العالم Uluslararası Abbâsî Haşimi Eşrafi Nakipliği, [Erişim. 09..09. 2021] https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1863856743713894&id=640770992689148

⁴⁴ Bkz aynı yer.

⁴⁵ أشيرت’ül *el-Abbasi El-Haşimi* [Erişim 01.30.2021] https://bawazir.com/portal/ar/El-bash-ayan-family-from-altawesh.htm?fbclid=IwAR2aQ-J1BcgLITwjp-PhdayHa8ga7_56fdRUM8SdxIbS-xCMZ1s9KnvpHwA

Basra'daki, "el-Abbâsî Ailesinin erkekleri, Şeyh unvanını taşıyan eski Basra'ya ilk yerleşenlerdi. Osmanlılar, Kanuni Sultan Süleyman Han'ın hükümdarlığı döneminde H.953 yılında Basra'ya girdiklerinde, ailenin sahip olduğu dini ve sosyal statüyü, tanıdılar. Sultan Süleyman Han el-Kanuni bu kararnameyi çıkardı ve bu kararnamelerin çıkarılması Osman ailesinin sultanları tarafından tekrarlanarak, bu kararnamelerden bilinenler ailenin erkeklerine "Şeyhlerin Şeyhi" unvanı verildi."⁴⁶ Bu bilgileri bir kez daha hatırlattıktan sonra şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Osmanlı padişahlarının her daim övgü ve imtiyazına mazhar olan bu soy, bu imtiyazı hak ediyordu. "Basra ileri gelenlerinden Şeyh Abd El-Vahid Baş, (Müellifimizin babası) Yazar Hassan Kazemi, el-Basri (Şeyh Salih'in Hatırası) adlı kitabında kendisi için tercüme etmiştir. Baş Abbâsî'nin ileri gelenleri Baş dedi ki: Onun karakterin, nezaketin ve ruhun ve elin cömertliğinin örneğiydi. Şeyh, Osmanlı hükümetinden atanan bir rütbe aldı: 1- H. 1292 yılında Basra Yargıtay üyesi. 2- H. 1297 yılında adliye mahkemesi üyesi. 3- Şeriat Ceza ve Haklar Mahkemesi Başkanlığı temsilcisi, Basra Cumhuriyet Savcısı, Bilgi ve Vakıflar Kurulu üyesi ve beş yıllık Devlet Yönetim Kurulu üyeliği yaptı"⁴⁷. Bağdat'ta İslam hilafetinin yıkılmasından sonra Irak'tan göç etmeyen ünlü Abbâsî ailelerinin ileri gelenlerinden Baş Âyân Basra'da bu şerefli aile ikamet etmiş ve birçok âlim ve politikacı buradan çıkmıştır.⁴⁸ Baş Âyân ailesi her zaman Osmanlı'ya karşı sadık bir tebaa olmuş İslam adına, uhuvvet adına vahdet şuuru ile hareket etmiş. Osmanlıdan çeşitli nişan ve unvanlar alan aile buna layık olmuştur. "M.1914'te ilk savaşın patlak vermesine kadarki konumu ve Basra'daki İngiliz işgaline karşı konumu ve Basralı (Abdullah Baş Âyân) âlimlerinin onlara karşı cihat ilan etmeleri"⁴⁹ Osmanlılarla işgale karşı yazışmaları, yazar ve şairlerin araştırmacıların ortaya koyduğu belge ve bilgilerle ailenin kültürel rolü ortaya çıktı. Basra'daki bilime ve bilgiye olan ilgileri, yirminci yüzyılın başında binlerce değerli kitap ve ilk Mısır ve Lübnan dergilerinin bulunduğu kalabalık bir kütüphanede nadir kitap ve el yazmaları koleksiyonlarıyla bilindiler. Sonuç olarak bu aile, tarihsel, kültürel ve sosyal izini bıraktı. el-Basri modern çağda ve Basra'nın modern tarihinin önemli bir parçası haline geldi.⁵⁰

---

⁴⁶ Bkz aynı yer.

⁴⁷ Şerif Hüsnü bin Ahmed el-Abbasi'nin, Beni el-Abbasi soylarının temeli& Hüsnü el-Abbasi'nin Beni Abbas'ın soylarındaki öz ve soy ağacı& Bağdat'ın Şeyh Şerif Mahfuz el-Abbasi tarafından işgal edilmesinden sonra Abbasiler, Irak Emirlikleri Ansiklopedisi. (Erişim:Kasım 2021) <https://bawazir.com/portal/ar/al-bash-ayan-family-from-altawesh.html>

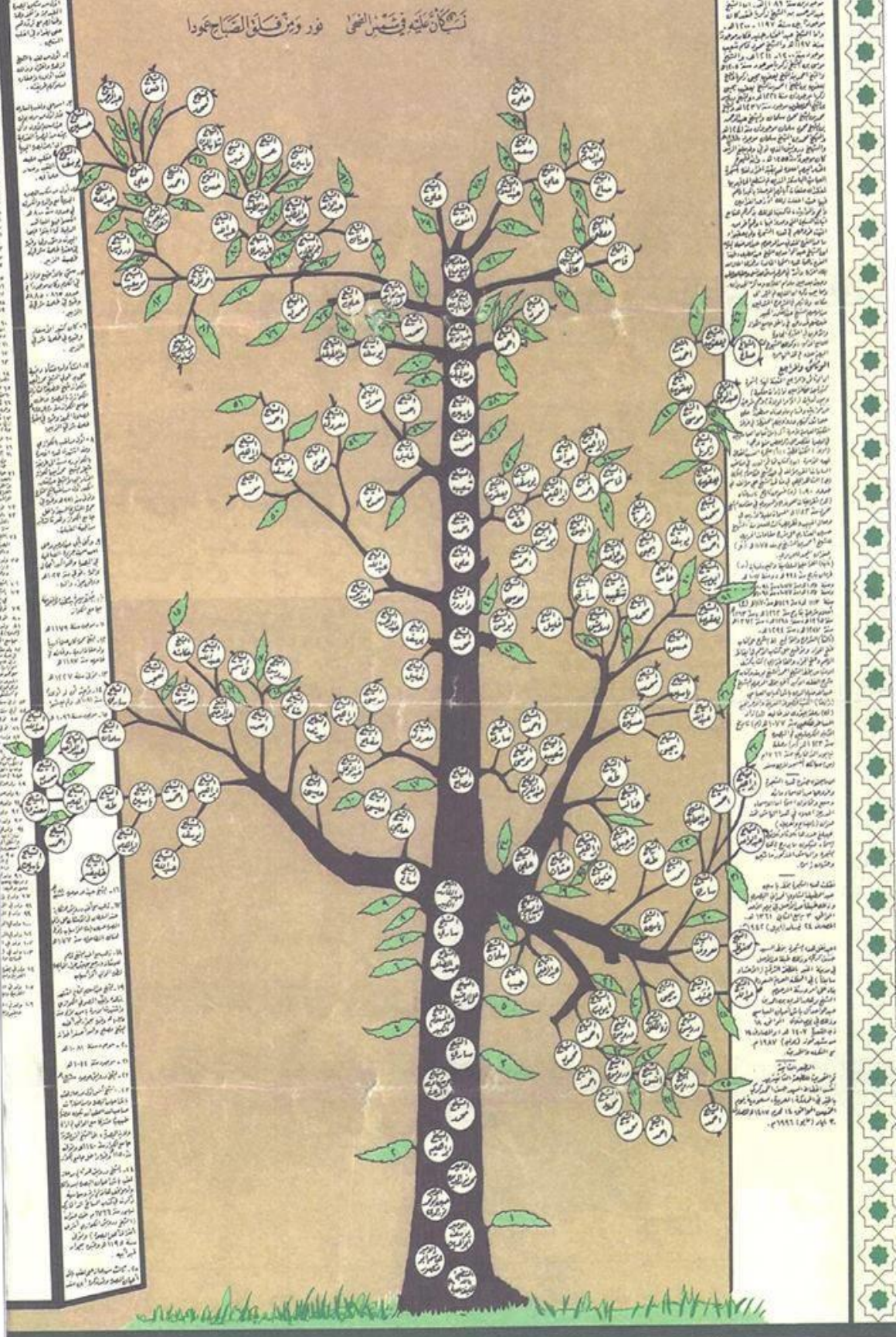
⁴⁸ El Haşimi El Aabbasi Ailesinin Bilgilerini Derleme Denetleme Topluluğu. [Erişim Tarihi: 10.13. 2021] <http://www.geocities.com/altawesh2001/albashaian.htm>

⁴⁹ Bkz. aynı yer

⁵⁰ Hüseyin Ali Mustafa (2016). *Basra'da Olan Olaylar, Kültürel Mirasımız Basra*, Bağdat ve Modern Basra'nın Oluşumu c.1, Basra Kültür Merkezi. Bsm: Mescid-i Haram/İslam İlim İşleri Daire Başkanlığı, Basra. s. 95.

Resim1. 4 Şeyh Abdullah Ziyaeddin bin Abdul Vahid Baş.

Müellif Şeyh Abdulkadir Baş Âyân, Basra'nın önde gelenlerinden ve Abbâsîlerin önemli ismi olan Şeyh Abdullah Ziyaeddin bin Abdul Vahit Baş'ın oğludur.⁵¹ Babası, "Ziyaeddin" lakaplı Şerif Abdullah İbn Şeyh Abd'ul-Vahit (Baş Âyân) Abbâsî, H. 1263 yılında Basra'da doğdu. Orada bilimi ve edebiyatı severek büyüdü, görünüşte heybetliydi, yaşlıları ve fakirleri ziyaret eden iyiliksever biriydi.⁵² Anne tarafından dedesi Şeyh Ahmed Nur El-Ensari'nin, rahlesinden ilim alarak büyüdü. Basra'dan bir grup ünlü ulemadan dini bilimler okudu⁵³ dedeleri Seyyid Nasir İbn Al-Seyyid Abdul-Samed ve bilgin Seyyid Muhammed Şahber Al-Kazimi gibi...⁵⁴

Babası Abdullah İbn Şeyh Abd'ul-Vahit (Baş Âyân) Abbâsî, Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli görevlerde bulundu. H.1320 yılına kadar adliye mahkemesi üyeliğine atandı. Bu dönemde Ceza, Şeriat ve Haklar Mahkemesi başkan yardımcılığı ve Basra Cumhuriyet savcılığı olmak üzere çeşitli görevlere atandı. İlim ve Vakıflar Kurulu üyesi ve Tugaylar İdaresi üyesidir, Sultan Abdülhamid Han'dan birkaç kez onur belgesi aldı. Hicri 1340 yılında memleketi Basra'da öldü. Ailenin El-Kuvaz Cami'ndeki özel mezarlığına gömüldü. Şeyh Abdullah Ziyaeddin bin Abdul Vahid Baş'ın Bağdat'taki Devlet Vakıf Kütüphanesi'nde bulunan Basra ileri gelenlerin biyografileri arasında onunda hayatı anlatılır.⁵⁵ Kendisi yaşarken pek çok eser yazmış arkasında önemli iz bırakmıştır. Oğlu yani Şeyh Abdulkadir Baş Âyân kütüphanelerindeki eserleri tanıtırken babasının "*Tarihu Nadra fi Tarihu Basra*" isimli kitabından sitayişle bahseder. Kitabı kısaca şu şekilde tanıtır: "*Tarihu Nadra fi Tarihu Basra*" Yazar merhum Şeyh Abdul Vahit Baş Âyân Abbâsî 'dir.⁵⁶ Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî 'nin babasından sonra, Dedesi (annesinin babası) Şeyh Ahmet Nur'u-el-Ensari'yi kısaca tanıyalım:

---

⁵¹ *Uluslararası Abbâsî Haşimi Eşrafi Nakipliği* (Erişim Tarihi: Ocak 2021) https://alharoon.blogspot.com/2009/09/blog-post_8010.html?show Comment= 1633183465385# c4145167351 291103373

⁵² Baş vezir el-Abbasi el Haşimi Ailesi (2009) [Erişim Tarihi: Ocak 2021] <https://bawazir.com/portal/ar/al-bash-ayan-family-from-altawesh.htm>

⁵⁴ Bkz. Aynı yer.

⁵⁵ Cevad Shuber (1977). *Nezaket Edebiyatı veya El-Hüseyn'in Şairleri*, c. 2, Dar Al-Murtada Yayınevi, 1. Baskı, s. 39-42.

⁵⁶ Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî, age, s. 9

Resim1. 5 Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî 'nin dedesi (Annesinin babası).

Şeyh Ahmet Nur-el-Ensari, Şeyh Ahmet Nur El-Ensari'dir, yani yazarımızın dedesidir. Yazarımız kızından olma torunudur 57 H.1230 yılında ve yaklaşık on iki yaşındaydı, babasıyla birlikte Basra'ya geldi ve babasının Bağdat'la bağlantıları vardı ve babası bir tüccar olduğu için bilgi ve servet kuağında büyüdü.⁵⁸ Müellifimiz gibi, müellifimizin annesinin babası da ünlü bir tacirdi. Diğer dedesi de anlaşıldığı üzere ticaretle uğraşıyordu. Dedesi Şeyh Ahmet Nur-el-Ensari, bir ticari seyahat esnasında ölmüştür. “H.1234'te seyahat ederken yolda öldü torunu yanındaydı. Bu geziden sonra Basra'ya döndü”.⁵⁹

Şeyh Ahmed Nur El-Ensari, H.1302'de 5.ayda öldü ve Pazartesi günü Hassan el-Basri mezarlığına gömüldü, seksen dört yaşındaydı. Bir Sufiydi ve dini, Resmi ve edebi yönüyle önemli bir konuma sahipti. Hicri 5.Ayın14'ü Pazar günü öldü ve 15'i Pazartesi sabahı, H.1302'deki İmam el-Hasan el-Basri'nin yanına gömüldü, cenaze namazı, Mekke ve Medine'de onun için üç defa cenaze namazı kılındı. Müellifimiz dedesi Şeyh Ahmed Nur el-Ensari'nin halefi olarak onun bıraktığı eserleri koruduğu gibi, evini de küçük bir saray mahiyetindeki kasrını da tamir ettirerek dedesinin hatırasını ayakta tutmaya çalıştı. “Şeyh Abdülkadir Baş, dedesi Şeyh Ahmet Nur el-Ensari'nin evinin Safat mevkiinde bulunduğunu ve Şeyh Abdullah Baş'ın söz konusu dedesinin evini, sarayını restore etmiştir. Basra,

⁵⁷ Celal Harun Kasım el-Harun el-Ensari, (4 Eylül 2009). *AĞ Dergisi*, [Erişim Tarihi: Mart 2009] http://alharoon.blogspot.com/2009/09/blog-post_8010.html

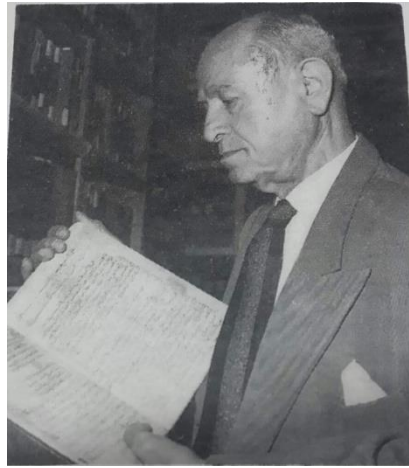
⁵⁸ Bkz. Aynı yer

⁵⁹ Celal Kerim El-Harun El-Ensari, & Cuma Celal Kerim El-Harun El-Ensari, (2009) Abdulkadir el-Abbasi'nin Dedeleri Hakkında Dergi Çıkarılmış Günümüzde Nootwork Dergi Hala güncelliğini koruyor. “2002 yılında, Bay Celal Kerim Al-Harun Al-Ensari tarafından Körfez meseleleri konusunda uzmanlaşmış bir elektronik tarih dergisi şeklinde kuruldu ve Rahman'a şükür ki bu dergi hala devam ediyor ve yenileniyor” diyen Celal Halit Kerim Al-Harun El-Ensari, Abbâsî ve Ensari aileleri hakkında önemli bilgileri derleyen Celal Halit Kerim Al-Harun El-Ensari, tarihi şahsiyetler hakkında da önemli bilgiler veriyor.

Ansiklopedisi Birinci Kısım, Abdulkadir Baş Âyân yazmıştır”⁶⁰ Müellifimiz Abdulkadir Baş Âyân yarım kalan Basra Ansiklopedisi'nin ilk cildinde bu restore işi tafsilatı ile anlatmış. (Dammam'daki Padişah Faysal Üniversitesi'nden Yapı Bilimi ve Teknolojisi Yüksek lisans yapan Celal Kerim Harun el-Ensari anne tarafından Abdulkadir Baş Âyânın kuzeni ve ortak dedeleri hakkında dergi yayınlamış ve bu dergide Abdulkadir Baş Âyânın babası ve dedesi hakkında kendi eserlerinden mülhem bilgiler aktarmıştır.⁶¹

10. Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî 'nin Hayatı

Basra tarihini yazan, Basra'da yaşayan “Abdulkadir Baş Âyân El-Abbâsî, 1894 yılında doğmuş pek çok âlimden ders almıştır. Gerek yazdığı eserlerde, gerek arşiv bilgilerinde ve gerekse çeşitli dergi gazetelerde hayatı hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür. M.1894 H.1312 yıllarında Basra'da doğdu. Arapça, dini ilimleri ve Kuranı Kerimi hatmederek başta Basra'daki Abdullah Ağa Câmî imam hatip ve müderrisi merhum Abdülaziz Nasır et-Tikriti gibi hocalardan ilim tahsil etti. ⁶² Basra'da Osmanlı zamanında, genç yaşta ticaretle başladığı hayatında, Basra'ya hizmet yolunda merdivenleri hızla tırmanmıştır. Hâkimlik, yardım kuruluşları dernek çalışmaları kongreler ve baş azalığa varıncaya kadar pek çok alanda Basra'nın önde gelenlerinden olmuştur.

Resim1. 6 Müellif Abdulkadir Baş Âyân El- Abbâsî.

Medaris-i Osmaniye iptidai ve rüştiyesinden yaklaşık 1911-1912 yıllarında mezun oldu. Basra'da mahkemelerde memur olarak, Kurna mahkemesinde sorgu memuru (Hâkim) yardımcısı olarak görev yaptı. Kısa süreli bu son görevinin ardından istifa ederek 1912 yılında başladığı babasının ticari işlerini babasının vefatından sonra da sürdürdü. 1943 yılında Basra

⁶⁰ Celal Harun. Kasım el-Harun el-Ensari, Aynı yer.

⁶¹ Aynı yer.

⁶² Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî, age, s. 9.

milletvekili olarak meclise girdi. 1946 yılında Âyân meclisine seçildi. Bu görevi 1958 yılına kadar sürdürdü.⁶³

Basra'da çıkan yangın ve Dicle nehrinin taşması sonucu oluşan sel baskınlarında halkın yardımına koşmuş, bütçe bulmak için (belki de bunun için İngilizlerle muhatap olmuş sonra da Mason olmuş) gerektiğinde kilise ziyareti yapmıştır. Her ne kadar mason localarına değişik derneklere üye olsa da, onu iten muharrik gücün hem savaş zamanı hem yangınlar, hem İngiliz baskısı, hem sel felaketi halkın çaresizliği düşünülünce el-Abbasi'nin İngilizlere neden yakınlaştığı sorusu cevap bulabilir. İngilizlerin yangın için teçhizatlı olmaları, yangını onların çıkarıp sonra kendilerine yakın ismi kurtarıcı yapıp halkın hüsnünü zannını kazanmak olabileceği de akla gelmiyor değil. Hülâsa, "Abdulkadir Baş Âyân El-AbbâsiAbbasi" Basra için çok önemli bir şahsiyettir.

Basra tarihi için bu kadar ehemmiyetli isim için, günümüzde yaşayan torunlarının hangi ülkelerde olduğu araştırıldı. Basra'dan Kerkük'e, Musul'a Ürdün'e pek çok şehir ve ülkelere yayılmış bu köklü nüfusu, günümüzde temsil eden torunlarına ulaşıldı. Gerek soylarının dağıldığı ülkede soy kütüklerine ulaşıldı.

Basra gibi tarihten günümüze büyük öneme haiz bir şehrin, önemli siması hem yazarı hem azası, Abdulkadir Baş Âyân el-Abbasi'nin hayatı araştırdıkça görüldü ki, eserlerinde Basra'yı sitayişle anması, Basra'yı anlatması yazılarda kalmamış kendisi bilfiil Basra'ya büyük hizmetler yapmıştır.

Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsi yurt içi yurt dışı geziler gözlemler yaparak ileride yazacağı eserlerde anlatacağı bilgileri bizzat gözlemleyerek yaşayarak tecrübe edinip eserlerine yansıtmıştır. "Abdulkadir Baş Âyân (1894-1971) gençlik günlerinden beri ticaretle uğraşıyordu. Babası Abdul-Vahit'in vefatından sonra ticarete başladığında daha on yedi yaşındaydı."⁶⁴ Yurt içi ve yurt dışı ticari ve turistik geziler yaptı ve ilk gezisi ticari amaçlı idi. Daha on yedi yaşında babası vefat edince ticarete başlamıştı, çiftçilere Ticari malzeme satıyor karşılığında çiftçilerden hurma alıyordu. İlk seyahati, Basra'dan Bağdat'a ticari seyahat idi. 9 Ocak 1919 Sonra Dicle nehri üzerinden Kanuni Sani 24. bir seyahat yaptı.⁶⁵ Bu seyahatlerinde incelmelerde bulunan Abdulkadir Baş Âyân El-AbbâsiAbbâsi'nin tarih bilincinin yüksek olduğu, tarihe önem verdiği yaptığı bu müze gezilerinde, yıkılan Câmileri ziyareti etmesinden de anlaşılmaktadır.

⁶³ Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsi, age, s. 3.

⁶⁴ A. Abdurrahman el-Hasani, (2017). *Basra'da Abdulkadir baş ayanın sosyal rolü 1919-1946*, Sanat Koleji, Basra Üniv. Akademi Yay. Ana kaynak: Abdulkadir Baş Ayanın Hatıraları, Sy.23, s. 10.

⁶⁵ Age. s.10.

Osmanlı-İngiliz savaşı zamanıydı Kut şehrini görmek istedi. Onun vizyonundan biride inşaatçı olması idi, İngiliz işgalinin tezahürleri ve gerçekleşen muharebelerin devamı, Kut Ulu Camindeki minarenin savaş sonucu yıkıldığını gördü. Avrupa'ya ilk seyahati 16 Mart 1923'deydi.⁶⁶ Bu Cami de çok etkilenen Baş Âyân çevirisini yaptığımız bu elinizdeki eserinde Câminin Resmi ile birlikte önemine de vurgu yaparak Kut Ulu Caminden bahsedecektir.⁶⁷

Onun gezileri bir gezi değil ülkesi şehri tarihi için bir kazanımdı. İngiliz şirketi “Andi” ve beraberinde Şehabettin ile önce Hindistan’ın Bombay şehrine sonra Mısır doğru yola çıktılar. Daha sonra İspanya Adasına indiler, orada Arap Endülüs uygarlığının izlerine rastladılar. Arap kültürünün ne kadar etkili olduğunu söyleyen Abdulkadir Baş Âyân oradan Napoli’ye geçti.⁶⁸

İtalya’ya gitti, İtalya'nın Cenova şehri 9 Mayıs 1919'de geliyordu. Daha sonra Fransa Paris’e gitti. Orada arkeolojik müzeleri gezdi. Paris ziyaretini, Paris'teki Shira'daki (Fransız Opera Binası) bir torununun huzurunda tamamladı. Bundan sonra Paris'ten ayrıldı ve Lu'nun Avrupa ziyaretindeki son durağı olan Londra'ya gitti. Sonra, Fransız topraklarından Londra'ya giden bir trene bindi ve tren istasyonuna (Victoria) girdi.⁶⁹ Daha sonra İngiltere’ye geçecek olana Baş Âyân’ın torunları 2021 yılı itibarıyla de orada yaşamaktadırlar.

Mart 1923 ayında Port Saide vararak Oradan deniz yolu ile Mısır’a geçti, Firavun mezarlarını ziyaret etti. Heliopolis, Al-Agra yanı sıra piramitleri ve mezarları ziyaret etti. Firavunların Mısır ziyaretini Kahire'yi ziyaret ederek tamamladı. Bundan sonra, yılın 19 Mart'ında Hayfa’ya geldi ve Filistin'e gitti.

Bahsedilenler daha sonra Beyrut'a gittiler ve ardından Levant'a gittiler ve bu onun yolculuğunun son durağıydı. Mayıs ayı 1924 Bağdat’a döndü.⁷⁰ Ülkesine döndükten sonra önemli görevler alan Baş Âyân, öncesinde önemli görevler üstlendiği gibi sonrasında da ülkesi için çalışmaya devam etti. Basra’da mahkemelerde memurluk, sonra, Hâkim yardımcısı (Hâkim naibi) olarak görev yaptı. Sonra mecliste Âyân olan müellifimiz, “1943 yılında Basra milletvekili olarak meclise girdi. 1946 yılında Âyân olarak hizmet etti .”⁷¹

---

⁶⁶ Age. s.10.

⁶⁷ Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî, age, s. 19.

⁶⁸ A. Abdurrahman el-Hasani, age, s. 10.

⁶⁹ Age. s. 11.

⁷⁰ Age. s. 18.

⁷¹ Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî, age, s. 3.

10. 1 Abdulkadir Baş Âyân el- Abbâsî 'nin Irak ve Basra'da Üstlendiği Görevler

Âyân olarak dünya tarihine yöne veren hizmetlere imza attı. Osmanlı Âyânı olan Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî bu görevde çok farklı kulvarlarda görevler üstlendi, Kahire Konferansı başta olmak üzere pek çok konferansa, kongreye katıldı, ülkelerin kaderini değiştiren, önemli kararların alındığı, zamanın güçlü devletlerinin katıldığı, toplantı ve konferanslara Abdulkadir Baş Âyân'da katıldı. “Kahire konferansı” Irak'ın yönetimi meselesinin ve Musul Kerkük meselesi gibi pek çok meselenin görüşüldüğü bir konferanstı.

“Kahire Konferansı olarak bilinen ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün siyasî hayatında, belki de Lozan'dan sonra karşılaştığı en çetin müzakerelerdir. Burada meydana gelen Türk-Amerikan- İngiliz görüşmelerinin tutanakları, İngiliz Devlet Arşivi (Public Record Office) belgeleri içinde CAB 66/45 grup ve WP (44) 8 tasnif numarasıyla, Dışişleri Bakanı'nın gizli evrakı olarak 1973 yılından itibaren araştırmaya açılmıştır, öte yandan, Amerikalılar ABD'nin dış ilişkilerini sergileyen dokümanlar arasında, Kahire Konferansı tutanaklarını 1961 yılında yayınlamışlardır.”⁷² Abdulkadir Baş Âyân'ın katıldığı bu konferans dünyanın kaderini etkileyen bir konferanstır ve müellifimiz, Abdulkadir Baş Âyân el-Abbasi Türk heyeti içinde bulunmuştur. "Türk heyeti Roosevelt ve Churchill'in özel uçaklarıyla 4 Aralık Cumartesi saat 11.30'da Kahire hava alanında indiğinde, İngiliz ve Rus elçileri de onlarla birlikte gelmişlerdi. Resmî görüşmelere saat 17.00 de Roosevelt'in kaldığı Amerikan elçisinin kent dışındaki köşkünde başlanacaktı. Ancak İngiliz ve Türk heyetleri saat 15.45'de İnönü'ye ayrılan konakta bir araya gelerek bir toplantı yaptılar.”⁷³

Abdulkadir Baş Âyânın müşahit olduğu konferansın içeriği hakkında anılarından müllhem yazılan şu bilgiler ehemmiyetlidir. “1961 Kahire Konferansı'na katılan Baş Âyân, Ortadoğu'daki İngiltere, özellikle Hüseyin'in yazışmalarından sonra Arap yarımadasının durumu ve Irak'a gelince, İngiliz kuvvetlerinin Irak'taki baskısı tartışıldı ve ‘bu ülkede bunun için bütçeyi azaltın ve siyasi durumda istikrarı bulunması için Irak için uygun koşulların sağlanması konusunda anlaşmaya varılmalıdır’ denildi.⁷⁴ Osmanlı üzerinde baskı kuran İngilizler bu sefer yeni hükümet ve Osmanlıdan kopardıkları ülkeler üzerinde yeni oluşumların tartışıldığı ülkelerin kaderini belirledikleri, dünyanın kaderini etkileyen kararların aldığı bu toplantıda “ Şeyh Faysal bin Al Hüseyin'in Irak'ın kral olması ve Irak'ın bir krallık olması, Büyük Britanya tarafından mali olarak desteklenme kararlaştırıldı. Konferansın

⁷² Y. Tekin Kurat (1983). “Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye'yi savaşa sokma Girişimleri”, *Belleten*, c. XLVII, S. 185, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, s. 295-338.

⁷³ Agm, s. 295-338.

⁷⁴ A. Abdurrahman el-Hasani, age, s. 11.

Kahire'deki Semiramis Otel'de gerçekleştirildiğini belirtmekte fayda var. Ortadoğu İşleri, başkanlığını Sömürge Sekreteri Winston Churchill'in yaptığı Konferansta Irak'taki Almer Halden (Cafer'in yetkisinde İngiliz Kuvvetleri Komutanı) Al-Askerî, Irak Savunma Bakanı ve Abdulkadir Baş Âyân'ın katıldığı bu konferansında Irak heyetinin varlığını kabul edildi. Irak heyeti üyelerine çay ikram edildi ve toplantıya çok sayıda Arap vaiz katıldı. Irak ve hakları hakkında bir şiir okuyan şair Abdul Mahsun Al-Kazemi'ye girişiminde, Özgürlük mücadelesi ile Abdülkadir Baş Âyân'ın faaliyetlerine başladığı açıktır.⁷⁵ (Aslında bu bir özgürlük değil Osmanlı'yı parçalamak için İngilizlerin çaresiz halklara zorla dayatması idi.)

Basra tarihini ve Baş Âyânın hayatını okuyunca anlaşılıyor ki; İngilizler, Osmanlı'nın birlik ve beraberliğini yıkmak için pek çok yerde kışkırtmalara sebebiyet vererek ayaklanma çıkarmayı sağlamalarından mütevellit Basra da da buna benzer aşiret ayaklanması olmuştur. *“Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde yukarıda belirtilen bölgesel gerginlikler arttıkça, Irak'ta görev yapan İngiliz memurlarına ve ziyaretçilerine karşı hem İstanbul'dan hem de yerel idarecilerden kaynaklanan bir tepki baş göstermiştir. Mahalli Osmanlı idarecileri her yerde, özellikle de o sırada Basra'da meydana gelen aşiret isyanlarında İngiliz entrikası görüyor ve İngiliz görevlileri ile seyyahlarına çıkarılan engeller gün geçtikçe artıyordu.”*⁷⁶

Bu hengâmede İngilizler başta olmak üzere çeşitli güçler dernekler cemiyetler kuruyordu. Mason oluşumu da bunların içindeydi. Basra'nın önemli siması müellifimizde bu derneklere bi-gane kalmıyordu, Mason localarına gidiyordu. “Mühendislik kelimesi anlamına gelen Masonluğun isimlendirilmesi ile ilgili birçok teori bulunmaktadır, Onların Yahudilerin bilgelerine bağlayan teoriler var ve bazıları efendinin kardeşi James'e atfediliyor. Dininin öğretilerini takip eden Mesih... Basra'da Masonluk ve Abdülkadir Baş ileri gelenlerinin buna bağlıdır. Söylenmesi gereken şudur ki: Basra'daki masonluk hususunda ve Abdulkadir Baş Âyân'ın bu locaya katılması hakkında ise Fayha locası 1923 yılında açıldı ve ona Basra şehrinin önceki/eski ismi verildi, bu da (Fayha locası) İskoçya'nın büyük/global locasına ait bir locadır.⁷⁷

Abdulkadir Baş Âyân, İngiltere Fransa gezilerini zikretmiştik, görüşmeleri esnasında Masonluğu tanımış olma ihtimali yüksek. Ravilere göre bu locaya önemli kişiler girmiş, onlardan Ahmet Hazami, şeyh Mizal ve şeyh Abdülkerim Hazal'ın yanı sıra Basralı kişiler de varmış. Onlardan da, Mustafa Taha Selman, Tevfik Ennakib, Nuri el-Hadari ve başkaları...

⁷⁵ Age. s. 10.

⁷⁶ G. Çetinsaya (20116), “II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, c. XLVII, İstanbul Şehir Üniversitesi. s. 396.

⁷⁷ A. Abdurrahman el-Hasani, age, s. 15.

Söylenmesi gerek şu ki Basra Avkat gazetesi Abdulkadir Baş Âyân'ın 1926 yılında locayı yönettiğini zikretmişti, ayrıca Avkat gazetesi, bu eyleme karşı ve Basralı kişilerin aynı saatlerde/zamanda locaya üşüşmesine/koşmasına karşı şaşkın olduğunu eklemişti.”⁷⁸ Abdulkadir Baş Âyân anılarında yaptığı bütün faaliyetlerde en ince detayına kadar bahsederken Masonik çalışmalarından pek bahsetmediği görülüyor. Söylenmesi gereken de şu ki Abdulkadir Baş Âyân özel hatıralarında bu konulardan dem vurmadi. Locaya katılmasının sebebi de müphem kalır. Zira Abdulkadir Basra'da hem tanınmış hem dini şuuruyla bilinen bir ailenin evladıydı.”⁷⁹

Bağdat'ta Dicle'nin taşması sonucu sel felaketlerinde ve o büyük yangınlarda halka çok büyük yardımları oldu. Fakirlere yardım etmek için kurulan Hristiyan derneklerini ziyaret etti. Daha sonra bazı cemiyetlere üye oldu.⁸⁰ (Muhtemelen yangınları İngilizler çıkartıp kendilerine yakın isimleri kurtarma işleminde kullanıp kendi kahramanlarını üretiyorlardı)

El-Abbasi, Belediye meclisinde sosyal hizmet kursu açtı, yoksul ve muhtaçların çoğuna, her birine aylık bir maaş tahsis etti. Ayrıca Abdulkadir Baş Âyân birçok projede yer aldı. Belediye Meclisi üyeliği ile onayladığı projeye katkı sağlamıştır. Bağdat, okuma yazma bilmeyenleri okumaya sevdirmek için Leyl (akşam) kursu açtı⁸¹ okulları açma çabalarını desteklemek için pek çok derneğe üye oldu hatta bunların içinde Basra'da ve bunlara bağlı hayır kurumları (Breio Derneği) arasında, Ortodoks Kilisesi, yoksullara yardım etmek için kurulmuş bir Hristiyan derneğidir.⁸²

Abdulkadir Baş Âyân'ın, Basra'daki sosyal rolü bu kadarla da sınırlı değildi. Abdulkadir Baş Âyân El-Abbâsi aktif kişiliği onun çeşitli dernek ve cemiyetlerle bağlantılı olmasını sağlıyordu. Anılarından mülhem “mim-mim” cemiyeti ile alakalı olduğunu yazan araştırmacılar, ülkesine yaptığı yardımları da göz ardı etmeyerek yardım kuruluşlarında da aktif çalıştığını rivayet etmektedirler. Abdulkadir Baş Âyân'ın, Anadolu temsilciliğini yaptığı Mim Mim cemiyeti: “*Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İtilaf Devletleri tarafından 13 Kasım 1918'de fiilen 16 Mart 1920'de resmen işgal edilen İstanbul'da birçok işgal karşıtı gizli örgüt kurulmuştu. Bu örgütlerden birisi de 'müdafaa-i milliye' terkininin baş harflerinden mülhem adı Mim Mim Grubu olarak bilinen Müdafaa-i Milliye İstihbarat Grubu'dur. Mim Mim Grubu'nu diğer İstanbul gizli gruplarından ayıran bir özelliği vardır.*

---

⁷⁸ Age. s. 15

⁷⁹ Age, s. 199.

⁸⁰ The Encyclopaedia of Basra, Whispering Dialogue Book Introduction [Erişim Tarihi: 11.11.2022 <https://whisperingdialogue.com/2019/01/15/>]

⁸¹ A. Abdurrahman el-Hasani, age, s. 15.

⁸² Age. s. 11.

*Diğer gruplar İstanbul'dan Anadolu'ya silah, cephane ve subay kaçırma işleri ile meşgul olurken sadece Mim Mim'e aynı zamanda istihbarat görevi verilmiştir.”*⁸³ Abdulkadir Baş Âyân'ın Mason locaları ve değişik cemiyetlerle işbirliği içinde olması yazdığı eserlerine de yansımıştır.

Abdulkadir Baş Âyân'ın, her alanda imzasına rastlamak mümkün: “Çiftçileri destekleyen projeler yaptı. Ayrıca satın alma için gerekli tüm sübvansiyonları ve bağışları denetleyen komiteye katıldı. Basra şehrinde çıkan çok sayıda yangın sonucu yangın söndürme makineleri alınmasını sağladı. Basra tüccarları da bu bağışları toplayarak ve ekiplerinin oluşumuna katkıda bulundu.”⁸⁴

Kaynaklarda görüldü ki, Abdulkadir Baş Âyân'ın, Basra'daki sosyal rolü bunlarla da sınırlı kalmamış fakir öğrencilere burs bulma gençliği yönlendirme ilerletme çabaları için de çalışmıştır. Daha sonra Basra'da çıkan yangın ve sel felaketinde yardımların koordineli olması için. "Bağdat'taki Kızılay Cemiyeti Genel Merkezi" kurmuş. “Anılarından alınan kaynaklarda: “Irak Kızılay'ı tüzüğü ve biz Basra'da cemiyeti açmaya karar verdik”⁸⁵ dediği görülüyor. Anılarında yine Basra'daki selden bahsediyor:”1942 ve 1941 yıllarındaki selden sonra meydana gelen en tehlikeli sel 1946 yılı selidir.

1946 Yılında, Dicle'nin su seviyesi aşırı artırarak en yüksek sele neden oldu. Basra Mahallesi'nde ise yılın Haziran ayında su seviyesi yükseldi.1946, Basra'nın o zamandan beri inşa etmediği yüksek seviyelere ulaştı. Nehirlerin suları sürüklendi ve güçlü bir sel şeklindeydi. Basra şehri ve aşırı büyümüş ve onu çevreleyen geniş tarım alanları sular altında kaldı. Aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu binlerce Basralı aile evlerini kaybedip boğulduktan sonra yerlerinden edildi. Üç aylık bir süre boyunca mağdurlara bir miktar pirinç dağıtıldı.⁸⁶

---

⁸³ A. Özkan, “Mim-Mim-Grubu” *Tarih Bilinci Dergisi*, <http://tarhibilincidergisi.com/detay-> -109 Sy. 19.

⁸⁴ A. Abdurrahman el-Hasani, age, s. 15.

⁸⁵ Age. s. 18.

⁸⁶ Age. s. 23.

Resim 1. 7 Şeyh Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî'nin sağında Irak kralı II. Faysal, Şeyh Abdullah bin Ali'yi ziyaretlerinde

10.2. Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî 'nin diğer Eserleri.

Şeyh Abdulkadir Baş Âyân El-Abbâsî'yi Basra tarihi konusunda sadece bu kitapları yazmakla iktifa etmemiş büyük çapta bir ansiklopedi çalışmasına başlamış lakin ömrü vefa etmemiş, ilk sayısı toparlansa da yarım kalan “Basra tarihi ansiklopedisini” torunu Ahmet Baş Âyân devam ettirmiş ilim dünyasına dört ciltlik başat eser olarak kazandırmıştır.

10.3. En-Nahle Seyyidetü'ş-Şecere (Ağaçların Kraliçesi Hurma)

Abdulkadir Baş Ayân el-Abbâsî 'nin, Basra'nın coğrafi özellikleri tarihi, hakkında kaleme aldığı diğer bir eseri. “El-En-Nahle Seyyidetü'ş-Şecere” En-Nahle Seyyidetü'ş-Şecere Arap edebiyatının zengin kelime yapısını gözler önüne seren bir eser...

Resim1. 8 Abdulkadir Baş Âyân el-Abbasi'nin “En-Nahle Seyyidetü'ş-Şecere” isimli kitabı.

En-Nahle Seyyidetü’ş-Şecere (Ağaçların Kraliçesi Hurma) ile tezyin olan Basra’nın tarihini şiirlerle özlemle anlatan Abdulkadir Baş Âyân bu eserinde tarih ve edebiyatı bu kitabında mahirane mecz etmiştir. Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî “en-Nahle Seyyidetü’ş-Şecere” isimli kitabında hamdele ve salveleden sonra, kitabını: “Atalarımın dedelerimin yurdu olan Basra’ya ceddime ithaf ediyorum⁸⁷ diyerek başlıyor. Kitabına neden “En-Nahle Seyyidetü’ş-Şecere” ismini verdiğini izah ederken onun “mübarek bir ağaç “olduğunu söylüyor ve hemen akabinde Kuranı Kerimde geçen hurma ağacı ile ilgili ayeti kerimeleri sıralıyor. “En-Nahle Seyyidetü’ş-Şecere yani hurma ağacı (palmiye) sadece Kuranı Kerim’de değil Tevrat ve İncil’de de geçiyor”⁸⁸diyerek, Allah’ın kendi kelamı olan Kuranı Kerim’de “En-Nahle Seyyidetü’ş-Şecere” ağacını manasının hikmetlerini anlatarak bu topraklarda ve bilhassa Basra’da bu ağacın yaşamın/hayatın önemli parçası olduğuna dikkat çekiyor.

Abdulkadir Baş Âyân “En-Nahle Seyyidetü’ş-Şecere” isimli kitabında, “En-Nahle Seyyidetü’ş-Şecere” kelimesinin hangi ayetlerde geçtiğini ve ayetleri tek tek yazmış, birkaçı, Abese suresi, Meryem suresi, Taha suresi gibi Kuranı kerimde pek çok surede geçtiğini, ayetlerle birlikte iktibas ederek yazmış, kitabının isminin basit bir seçim olmadığını belirtmiştir. Baş Âyân, En-Nahle Seyyidetü’ş-Şecere, yani hurma ağacının Basra halkının rızık kapısı olması, hurma ağacı ile özdeşleşen Basra’nın tarihini anlatmaya başlamadan şiirlerle övgüler yağdırmıştır. Bu kitabında El-Abbasi tam bir Basra aşığı olduğunu hissettirmiştir.

10.4. Basra Tarihi Ansiklopedisi (I. Cilt)

Abdulkadir Baş Âyân’ın en büyük hayali, istek ve arzusu büyük fasiküllerden oluşan Basra’nın tarihini anlatan bir ansiklopedi hazırlamaktı. İlk cildini yazdı fakat tamamlamaya ömrü vefa etmedi aşağıda birinci cildinin kapağı olan yarım kalan hayalini yıllar sonra Ahmet Baş Âyân tamamlayacaktı.

---

⁸⁷ Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî (1964) “Nahle”, Basra Matbaası, Bağdat. s. 5.

⁸⁸ Agm, s. 13.

Resim1. 9 Şeyh Abdulkadir Baş Âyan'ın, tamamlamaya ömrünün vefa etmediği, Basra Tarihi Ansiklopedisi 1. Cilt.

Şeyh Abdulkadir Baş Âyan'ın en önemli eseri Basra Ansiklopedisidir. Babası Şeyh Abdul Vahit Ziyaeddin'in, daha önce yazdığı Basra ansiklopedisinden ilhamla yazmıştır. Basra ansiklopedisi" Irak Kültür Bakanlığı himayesinde hazırlanmıştır. *Basra Tarihi Ansiklopedisi*, Abdulkadir Baş Âyan'ın ölümünden kısa bir süre sonra yayınlandı⁸⁹. Çok uzun Basra ve Irak tarihini yazmayı tahayyül eden müellifin ömrü sadece ilk cildini çıkarmaya yetecektir. Sadece birinci cildinde dahi eşsiz ve çok kıymetli bilgileri ihtivâ eden bu eseri, ileride araştırmacılar, coğrafyacılara, tarihçiler ve dahi kendi torunu için "kaynak eser" olarak kullanılacaktır.

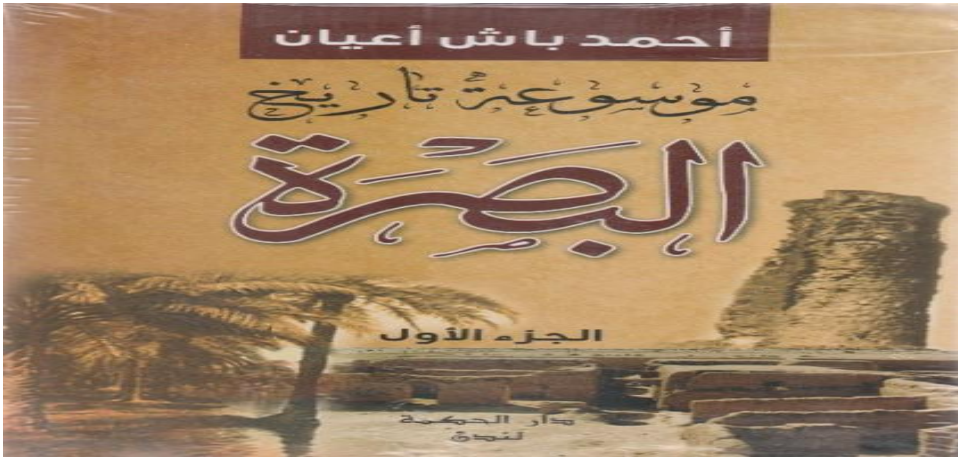
Bu eserde Basra ve Irak tarihi, kuruluşundan çok evvelinde asırlar öncesi başka medeniyetlere de beşiklik yaptığını ifade ederek başlamıştır. Basra tarihi şehrin sosyolojik yapısından dini yapısına kadar tafsilatlı şekilde yazılmıştır.⁹⁰ Kitabın ilk bölümü yetmişli yıllarda yayınlandı. Yazar kitabında Basra'nın çarşılarından, bölgelerinden, sokaklarından, câmilerinden, saraylarından ve aşiretlerinden bahsetmiştir. Diğer kısımlar ise Basra'nın Halifelik döneminden başlayarak siyasal tarihini anlatan üçte biri yayımlandı. İngiliz Mandası, diğeri Basra'nın kültürel, kentsel ve kolektif tarihi ile ilgili ve son bölüm (dördüncü) Arap ve yabancı gezginlerin Basra ile ilgili görüşleri ve şiir ve düzyazıda övgüye kadar pek çok konuyu muhteva eder.⁹¹

⁸⁹ A. Amiri (2004). "Basra'nın Kültürü ve Tarihi", *Kültür Edebiyat Dergisi Basriyat*. <https://basrayatha.com/interment> der. s. 1.

⁹⁰ Mustafa Gazi Faysal (2019). *Ezzaman Gazetesi* "Basra ansiklopedisi" Perşembe, H. 1440, M. 14 Şubat 2019 Ad sayı numarası [14688] basım: Book / Encyclopedia of the History of Basra / Ahmet Baş Âyan / Dar Al-Hikme Londra هيئة التحرير شروط استخدام الموقع جميع الحقوق محفوظة فيسبوك تويتر PDF اتصل بنا أرشيف

⁹¹ A. Amiri, agm, s.1.

Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî 'nin en büyük hayali, istek ve arzusu büyük fasiküllerden oluşan Basra'nın tarihini anlatan bir ansiklopedi hazırlamaktı. İlk cildini yazdı fakat tamamlamaya ömrü vefa etmedi ancak bu hayalini yıllar sonra Ahmet Baş Âyân el-Abbâsî isimli (bir kaynağa kardeşi diğer kaynağa göre yeğeni) gerçekleştirecek Dört ciltlik “*Büyük bir Basra Tarihi Ansiklopedisini*” tamamlayarak, dünya tarihine önemli bir eser kazandıracaktı. Bu durumu Arap gazeteci Mustafa Gazi Faysal şöyle ifade ediyor: “Yazarı Ahmed Baş Âyân'dan Basra Tarihi Ansiklopedisi Büyükbaba tarafından başlatılan ve torun tarafından mühürlenmiş bir çalışma”⁹² dedeleri Abdulvahit “*Tarihu Nadra fi Tarihu Basra*” yazmıştı torunları onun gibi eser bırakmak istiyordu.

Resim1. 10. Ahmet Baş Âyân El-Abbasi'nin, 4 Ciltlik Basra Tarih Ansiklopedisinin Kapağı.

Ahmet Baş Âyân El-Abbasi'nin, bu eseri, Abdulkadir Baş Âyân El-Abbasi'nin yarım kalan Basra tarihi ansiklopedisini tamamlayarak dedelerine olan vefa borcunu ödemesi olarak değerlendirilebilir. Abbâsî Ailesinin ileri gelenlerinden Şeyh Abdul Vahid Safa al-Din bin Abdullah Ziyaeddin bin Abdul Vahit Şeyh Abdul Vahid Safa al-Din, Büyük Basra tarihinde on sekiz 18 ciltlik bir el yazması telif etti. Abdul Vahid Safa al-Din torunları olan, Ahmet Baş Âyân ve Abdulkadir Baş Âyân El-Abbâsî, dedelerinin yazdığı eserleri kaynak göstererek, ansiklopedik çalışmalarını inceleyerek ondan alınan makaleler ve kitaplar yazıp yayınladılar⁹³

'Basra Tarih Ansiklopedisi'nin yazarının da ait olduğu Baş Âyân ailesi tarafından tutulan el yazmaları da dâhil olmak üzere birçok kaynağa dayandığı belirtilmelidir. Ailenin yüzlerce yıllık bir kütüphanesi var ve birçok el yazması kitaplar içeriyor. Basra'daki Eski Eserler ve Miras Komisyonu, Fransız hükümeti tarafından Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) aracılığıyla finanse edilen el yazmalarının bakımı ve

⁹² Mustafa Gazi Faysal, aynı yer.

⁹³ Mustafa Gazi Faysal, aynı yer.

restorasyonu için Basra Medeniyet Müzesi içinde entegre bir laboratuvar kurmak üzere olduğunu açıkladı .Laboratuvarı kurmanın en önemli hedeflerinden biri, üyeleri Basra'da kalan Baş Âyân ailesinin el yazmalarını korumaktır⁹⁴ Basra tarihi için dedesinin yarım kalan arzusunu devam ettiren Ahmet Baş Âyân'dan bütün Basralı tarihçiler sitayişle bahsederek dört ciltlik bu kıymetli eseri şöyle tanıtıyor: “Görsel kütüphaneye son eklenen, Londra'da bir yayınevi tarafından yayınlanan "Basra Tarih Ansiklopedisi" 1732 sayfalık dört bölümde yer alıyor ve kitap Irak kökenli Suudi araştırmacı Ahmed Baş Âyân tarafından yazıldı.⁹⁵ Abdulkadir Baş Âyân El-Abbâsî kardeşi “Ahmet el Abbâsî Baş Âyân 1950'de Irak'ın Basra kentinde doğdu, 1954te ailesi ile Irak, (Lübnan, (Suudi Arabistan) ve (İngiltere) 'de bulundu. Essex Üniversitesi'nde bilgisayar bilimi ile matematik okudu ve MS 1976'da Temmuz ayında onur derecesi ile mezun oldu. Bundan sonra, 1979 yılının Şubat ayında Bilgisayar Bilimi alanında yüksek lisans derecesi ve Kolej'den (Imperial College), (Londra) daha yüksek bir diploma ile mezun oldu. Uygulamalı Matematik üzerine doktora düzeyinde, Brighton Üniversitesinde, Brighton Politeknik bölümünden bir araştırma tezi hazırladı. Doktorasını 1983 Mart ayında aldı. Nisan 1984'te bir sistem analisti olarak Dharan'daki Suudi Aramco'ya katıldı.⁹⁶

Şeyh Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî 'nin tamamlamaya ömrünün vefa etmediği eseri Burahaneddin Ahmet el-Abbâsî tamamladı. Ahmet el-Abbâsî'nin hazırladığı, “*Basra Tarihi Ansiklopedisi*”, çok kapsamlı bir çalışma olup Basra'nın kuruluşundan, önemli olaylarından, tarihi dönemlere ayrılarak kaliteli çalışma ortaya konulduğu nu muhtevasını zikrederek ortaya koyuyorlar. “Emevi ve Abbâsîler döneminde Basra'nın siyasi, askeri, ekonomik, idari, sosyal ve kültürel koşullarını ve Moğol istilası, ilk Safevi dönemi, ilk Osmanlı dönemini, sonra ikinci Osmanlı dönemini, 1914, 1921'den 1958'e kadar monarşi sırasında Basra'nın koşullarını anlatıyor.”⁹⁷ Pek çok gazeteci tarihçi, bilim adamı bu ansiklopediyi kaynak olarak gösterirken çalışmanın içeriği hakkında bilgi vererek tezlerini kuvvetlendiriyorlar: “Kitabın tanıtımında Baş Âyân, "tarih boyunca birçok çağda Basra'nın Irak, Arap Körfez bölgesi ve İran'da dikilen büyük güçlerin ve önde gelen medeniyetlerin önemli merkezlerinden biri olduğuna dikkat çekiyor. O zamandan beri seçkin konumu ve doğal kaynakları nedeniyle, dünyanın çeşitli yerlerinden gelen grupların ve bireylerin yerleşim ve kentleşmesinin bir hedefi oldu. Sümer uygarlığından, Aramice ve Nebati göçleri ile başlayan ve İslami fetihlerle biten eski

---

⁹⁴ M. al-Braikan, (2019), majidalbrikan @isimli köşe yazısı *Basra Tarihi* Böl: *Şehir kendini yeniden inşa ediyor*” independent [Erişim: Mayıs 2021] <http://www.geocities.com/altawesh2001/albashaian.htm>

⁹⁵ Bkz. Aynı yer.

⁹⁶ Mustafa Gazi Faysal, aynı yer.

⁹⁷ Bkz. Aynı yer.

zamanlardan bahsediyor. "Basra'nın eski çağlardan beri gelen açgözlü ve işgalciler için bir hedef olduğunu" anlatıyor.⁹⁸

10.5. el-Abbâsî Ailesinin Basra'daki Büyük Kütüphanesi

Bazıları Abbâsî döneminin zirvesine kadar uzanan çok sayıda nadir İslami el yazması içeren devasa kütüphanedir.⁹⁹ Basra'daki Abbâsî Kütüphanesi, en eski ve en önemli Arap kütüphanelerinden biridir ve Arap kültürünün gökyüzündeki bu parlak fenerin üzerinden geçen çağlar boyunca Arap dini ve edebi mirasının korunmasına katkıda bulunmuştur. Abbâsîler kütüphanesinde basılan kitap sayısının dokuz binden fazla olduğu tahmin ediliyor, Arapça el- yazma eserler, kitaplar, ciltler, periyodikler, bilimsel ve edebi mesajlar içeren kitaplar, eski baskılı kitaplar olmak üzere, dokuz binden fazla kitap ve basılı kitap olduğu tahmin ediliyor"¹⁰⁰.

Kütüphanede el yazması Kuranı Kerim, Hadis kitaplarının yanında, kaynaklarda belirtildiği üzere Osmanlı padişahlarının bilhassa Abdülhamit-i Sani'nin el yazma kitabı olduğu da varittir.

"Kütüphane, çoğunlukla yirminci yüzyılın sonlarından günümüze kadar çeşitli dillerde büyük gazete ve dergiler koleksiyonu mevcuttur.¹⁰¹

Resim1. 11 Baş Âyan el-Abbâsîlerin büyük kütüphanesinden bir fotoğraf.

⁹⁸ Bkz. Aynı yer.

⁹⁹ <https://bawazir.com/portal/ar/al-bash-ayan-family-from-altawesh.htm>

¹⁰⁰ المصدر: <http://www.geocities.com/altawesh2001/albashaian.htm>

¹⁰¹ Cafer Abdül Daim Beni el-Mansur (2017). *Osmanlı döneminde Basra şehrinin sağlık geçmişi 1939 yılına kadar*, Frist Edition Neşri Tevzi, Lübnan, s. 12.

10. 6. Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî'nin Kitabına Dünya Literatüründe Yapılan İktibaslar

“*el-Basra fi 'ahd al-ihtilal el-Baritani, (İngiltere) 1914-1921* isimli kitapta, 129 sayfada Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî'nin, “*el-Basra Fi't-Edvarihe't-Tarihyye*” kitabının 60. Sayfasından alıntılar yapılmıştır

Başlık El-Basra fi 'ahd al-ihtilal el-Baritani, 1914-1921

Yayın tarihi 1979

Orijinalin kaynağı: Michigan Üniversitesi

Dijital ortama aktarılmış 21 Mart 2006 U 692 sayfa

To 1950 (Lebanon - 1968) 3rd impression, p. 36. &
الشيخ عبد القادر باش أعيان العباسي ، البصرة في أدوارها التاريخية
(بغداد - ١٩٦١) ص ص ٥٨ - ٦٠

Başlık

20 موسوعة النجف الأشرف cilt

موسوعة النجف الأشرف, جعفر الدجيلي

Katkıda Bulunan

دار الأضواء, 1993, جعفر الدجيل

Orijinal kaynağı: Michigan Üniversitesi

Dijital ortama aktarılmış 23 Ağu 2008

ويرغم الشعب عنا ارحسوا (ساقرت للهند احرار البلاد)
وأرخ عام تجديد دار (آل باش أعيان) في البصرة من قبل (سعادة
العين) الشيخ عبد القادر باش أعيان العباسي وكان المؤسس الشيخ عبد الله
ضياء الدين والشيخ عبد الواحد والده وقد كتب التأريخ بلوحة نحاسية

Başlık — 1. cilt — أمارة الزبير بين هجرتين: بين سنتي ٩٧٩ هـ - ١٤٠٠ هـ —
Imārat al-Zubayr bayna hijratayn, ‘Abd al-Razzāq ‘Abd al-Muḥsin Ṣāni‘
1. cilt/Imārat al-Zubayr bayna hijratayn: bayna sanatay 979 h-1400 h, ‘Abd al-Razzāq
‘Abd al-Muḥsin Ṣāni‘
عبد الرزاق عبد المحسن الصانع, — أمارة الزبير بين هجرتين: بين سنتي ٩٧٩ هـ - ١٤٠٠ هـ —

Yazar ‘Abd al-Razzāq ‘Abd al-Muḥsin Ṣāni‘

Yayıncı ع. الر. ع. الم. الصانع, 1985

في اصراف عليها المرحوم الشيخ عبد القادر باس العياشي المحبب العباسي
وكانت هي الحلقة المفقودة والقت الاضواء الكاشفة بخصوص هذه الفترة
المظلمة من تاريخ البصرة عامة وتاريخ «ذراع وبلدة الزبير» بصورة خاصة
وتمتد فترة تاريخ المخطوطة الى اواسط القرن العاشر وحتى اوائل القرن

10.7. Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî'nin Vefatı.

Basra tarihi, Osmanlı Tarihi ve hatta İslam tarihi açısından önemli bir isim olan, Basra tarihini yazan müellifimiz, Abdulkadir Baş Âyân El-Abbâsî, “1894 yılında doğmuş pek çok âlimden ders almış ve ardında pek çok eser bırakmıştır. Çok çeşitli tecrübe sahibi olan, Basralıların doğal afetlerde bile yanında olan, ticaretten Âyânlığa pek çok görevde yer alan Abdulkadir Baş Âyân El-Abbâsî, başta “Basra Ansiklopedisi c.1, sonra “En-Nahle Seyyidetü’ş-Şecere” ve çevirisini yaptığımız, “*Tarihi Devirlerde Basra veya Tarihte Basra'nın rolü*” isimli bu başat eserlere imzasını atmıştır. Ömrü ilim ile geçen “Müellifimiz 1971 Vefat etmiştir”¹⁰² Mustafa Gazi Faysal bu bilgiyi teyit ediyor: “Şeyh Abdul Vahit El-Abbâsî 'nin iki oğlundan biri olan ve Ahmet Burhaneddin Baş Âyân'ın abisi Abdulkadir Baş Âyân el-Abbâsî M.1971'de vefat etmiştir”¹⁰³

¹⁰² Celal Kasım el-Harun el-Ensari, Aynı yer.

¹⁰³ Mustafa Gazi Faysal, aynı yer.

İKİNCİ BÖLÜM

“EL-BASRA Fİ’T-EDVARİHE’T-TARİHYE

1. “el-Basra Fi’t-Edvarihe’t-Tarihyye”

Kutsal vatan toprağını kanlarıyla sulayan tertemiz ruhlara...Ellerinde parlak nur meşalesini taşıyacak yükselen genç neslimize...Aynı milletin evladı kardeşleriyle birlikte iyilik ve irfan yolunda yürüyecek, güçlü kollarıyla cehalet ve kötülük korkularını ortadan kaldıracaklara... Hepsine bu kitabı bir hakikat ve tarih dersi olarak ithaf ediyorum.

Abdülkadir Baş Âyân el-Abbâsî.

Resim 2. 1. Abdülkadir Baş Âyân el-Abbâsî.

1312/1894 yıllarında Basra’da doğdu. Arapça, dini ilimleri ve Kuranı Kerimi hatmederek başta Basra’daki Abdullah Ağa Câmîi imam hatip ve müderrisi Abdülaziz Nasır et-Tikriti gibi hocalardan ilim tahsil etti.

1911-1912 eğitim-öğretim yılında Medaris-i Osmaniye iptidai ve rüştiyesinden mezun oldu. Basra’da mahkemelerde memur olarak çalıştı. Kurna Mahkemesinde sorgu memuru (Hâkim yardımcısı) olarak görev yaptı. Kısa süreli bu son görevinin ardından istifa ederek 1912 yılında başladığı babasının ticari işlerini babasının vefatından sonra da sürdürdü. 1943 yılında Basra milletvekili olarak meclise girdi. 1946 yılında Âyân meclisine seçildi. Bu görevi 1958 yılına kadar sürdürdü.

[s.5] ¹⁰⁴

2. Mukaddime

Allah’a hamdolsun. O Allah`ki, aziz güçlü, apaçık hakkın sahibi, mülk ve hükümdarlık sahibi güzel isimleri olan ve baki olandır. Salat ve selam yaratılmışların en hayırlısı Ebu’l Kasım, nebilerin sonuncusu, El-Emin olan, nebilerin efendisi Muhammed

---

¹⁰⁴ Orijinal kitabın sayfa numaraları köşeli parantez içinde yazılmıştır.

(a.s)’ın ve ailesinin, dostluklarında ve bağılıklarında dikkata şayan bir izleri olan ashabının üzerine olsun. Allah’ın salâtı ve Selami İslami birleştiren ve küfrü engelleyenine üzerine olsun ve Allahû Teâlâ bizi, Müslümanları doğruluk ve ilimle rızıklandırısın. Bu kitap Tarihi Devirlerde Basra” ismiyle adlandırılmış olup (büyük Basra) tarihinden küçük bir bölümü içinde barındırıyor. Ben seneler öncesinden Basra’nın tarihte geçmişten günümüz haberlerini kapsayacak bir kitap oluşturmak için azmettim ve bu kitabı yerine getirmek için elimden geleni yaptım. Fakat teessüf ile kitaba başlamadan önce bu isteğimi yerine getirmemden beni alıkoyan bazı uzun dönemler ve zor engeller araya girdi ta ki kitabı tamamlamak için uygun bir vakit belirene kadar. Hz. Ömer in hilafetinde H.14/M.647 Basra’nın kurulmasından Osmanlının bitişine kadar olan H.1333/M.1914, Basra’nın başından gecen olayları ve Basra’nın tarihinden bilgi veren bazı el yazması kaynaklara başvuracağım. Bu kaynaklardan, özellikle merhum “Babam, efendim Şeyh Abdul Vahit Baş Âyân El-Abbâsî ¹⁰⁵ ve merhum kardeşim Şeyh Muhammed emin Ali’nin ve Baş Âyân El-Abbâsî şeyh Yasin Abbâsî” telif ettikleri, bu değerli el yazmaları en önemli haberleri ihtiva ediyor.

[s.6]

Büyük Basra tarihini yayınlamaya başladığım esnada bu el yazmaları benim için esas kaynak olacak. Kitabım ilmi, iktisadi ve siyasi olmak üzere Basra’nın olaylarıyla ilgisi olan tüm konuları, şahit olduğum savaş ve saldırıları kapsayacak, inşallah tüm konular için kapsamlı bir eser olacak. Aynı şekilde Hulafa-i Raşid’in zamanından Abbâsî Devletinin sonuna kadar en yüce hükümdarların isimlerini kapsıyor, sonrasında Osmanlının hüküm sürdüğü zamandan bitişine kadar (H.1333/M.1914) isimlerini beraberinde, farklı kabilelerin hükûmet günlerinde Basra’ya hükmeden bazı Arap Şeyhlerinin ismini zikrediyor. Allah Teâlâ’dan hedefimi yerine getirmem için bana yârdım etmesini diliyorum ve Allah Teâlâ’ya tevekkül edip ondan yardım diliyorum.

Müellif

[s.7]

3. El-Haribe Şehir olmadan evvel Basra “Ubulle” ya da “Hint toprağı” diye isimlendirilmesi.

Haribe Yunan ve başka milletlerin tarih kitaplarının bazılarında anlatıldığı şekilde Keldanilerin “Terdum” ve ya “Terdun” enkazdan kalanlardır ve bazı Arap sözlüklerinde ise

---

¹⁰⁵Abdülkadir Baş Ayan El-Abbasi, burada babasını, kendisinin ilk hocası, ilminin ilk kaynağı olarak tanımlıyor. “Efendim” dediği, Şeyh Abdulvahhahid Baş Ayan el-Abbasi’nin Mekke ve Medine’de Cenaze namazı üç defa kılınan büyük bir âlimdi. Şam İlim Meclisi tarafından eserleri tercüme edildi. http://alharoon.blogspot.com/2009/09/blog-post_8010.html Bkz: قاضي البصرة الشيخ أحمد نور الأنصاري (2009) 167, Basra 7-10 Hilla 3 / 249-250.

“Tedmur” diye anılır bu yanlıştır. Bu Terdum¹⁰⁶ şehri, Keldaniler zamanında taşkın sularıyla ve yüksek ağaçlarıyla, heybetli yapılarıyla önde gelen şehirlerindendi. Geçen zamanla yıkıldı ve geriye sadece bir saray, Acemlere ait bir harabe karakol kaldı. Bu, cesur Arapların buraya geldiklerinde, el -Haribe diye isimlendirmesinin sebebidir, aynı şekilde “Mu’tefike” diye de isimlendirilir. Ne zamanki yabancılar Padişah Kures zamanında Keldaniye devletini silip süpürmek için saldırı düzenleyip (538 senesinde) bütün Irak şehirleri Farısların yönetiminde oldu, “Heştabad Erdeşir” diye isimlendirildi (görmekli yapıt), diye isimlendirildi. Bir müddet kaldıktan sonra, bir avuç sene içinde Farısları, Romalıları ve diğerlerinin karşı karşıya geldiği hatta evlerin bile yıkıldığı bir yer olarak kaldı. Diğer Irak şehirlerinin silinip birçoğunun harabe olarak kalması gibi, bu şehir harabe olduktan sonra Ebu Mazfer Et-Tarzi’nin şerh ettiği Şerhul Mukame El-Basriye’l Hariri adlı kitabın kenar haşiyelerinde El-Metali’ kitabından nakille geldiği şekilde (Mu’tefike) diye lâkaplandırıldı. Çünkü Basra başında ehliyle beraber devrilip yıkıldı. Sonuç olarak bizim için kesinleşen şey Basra’nın Keldaniyye ve Fars şehirlerinden olup sonradan İslam’a dönüp “Basra¹⁰⁷” diye isimlendirilmesidir.

[s.8]

4. Ubulle veya Hint Diyârı¹⁰⁸

Resim 2. 2. Fav Şehri yolu üzerindeki Kut Zeyn’de, Ubulle harabelerinden bir manzara (1961 yılının Eylül ayındaki resimler).

¹⁰⁶ “Tedmur” Suriye toprakları üzerinde Humus ve Şam arasındaki bölgede yer alan önemli bir şehirdir. Burada yaşayan Araplar isimlerini bu şehirden almışlar. Tedmur şehrine hurma ağaçlarının çokluğundan dolayı; Yunan Roma kaynaklarında “Palmira” adını takmışlardır. A Altungök ve T. Yıldırım (2015), *Siyasi açıdan Arap –İran İlişkileri ‘Sasani Dönemi’ 226-652* Mutlu Basım Yay. İstanbul. s.19.

¹⁰⁷ البصرة el-basret] (bâ’nın fethi ve Sâd’ın sükûnuyla) Şol mülâyim taşlardır ki beyâza mâ’il ola ve beyâz olmaya. Ve bu cihetten Basra’ya “Basra” dediler, eger hâ’yı iskât edersen Bisar dersin, bâ’nın kesriyle. Vankulu Mehmed Efendi (Mehmed b. Mustafâ el-Vânî) *Vankulu Lügati* (ö. 1592) c.2. [أ م ع -] [أ م ع -] Hazırlayanlar, Mustafa Koç & Eyyüp Tanrıverdi (2015) Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, s. 689.

¹⁰⁸ İslami denizcilik ve Arap deniz seyrüseferinin en önemli merkezleri olan bu beldenin ismi hakkında çeşitli rivayetlere rastlanıldı. “الابل - ابل” yani *Abla, Ebulle, Ubulle, İbile* gibi farklı rivayetlerin olduğu tespit edildi. Mesela: الأبله Abla isim ve isimlendirme sebebi: Yâkût el-Hamavî şöyle dedi: "Abla, birinci ve ikinciye katılıp lamın sıkılması ve açılmasıdır. Esmâ’i’den rivayet edildi: "İçinde bir kadın vardı. Nabati zamanında bir şarapçı Kadın, Sonra Persler gelip Ebulle ismini verdi, Araplar ise: El-Abla dediler. Bkz. Yâkût el-Hamavî, *Ülkelerin Sözlüğü*, 2. Baskı, Bölüm 1. Beyrut, 1995, s. 76-77.

Bir zamanlar Ubulle “Hint Diyârı”¹⁰⁹ olarak isimlendiriliyordu. Orada iki nehir vardı. Ubulle şehri kurulmadan önce nehir bölgenin ortasından geçerek Basra’nın güneydoğusundan akıyordu. Şehir nehre müvazi olarak 4 fersah kadar uzanıyordu. Diğer nehir ise Yakutun¹¹⁰ rivayet ettiği gibi “Ziyad tarafından kazıldı”. Tarihçiler, Ubulle nehrinin yerini belirlemede görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Ancak kesin bir delil getirmemekle beraber Irak gazete ve dergilerinde çokça yazılar yazılmıştır, onlardan çoğu doğru yoldan sapmış ve bazılarıysa derin tetkik ve araştırma olmaksızın sadece onun fikirlerine dayanarak şu anki Basra’yı ayıran Nehrul İşar olduğunu iddia etmişlerdir. Okuyucumuza bazı deliller, örnekler ve açıklamalar: Yakut dedi: (el Ubulletu) ilk ve ikinci harfin dammesi ve lam harfinin şeddeli ve fethasıyla okunur, o bir belde ismidir.

[s.9]

5. Ubulle¹¹¹

El-Esmai demiştir ki: “Belde ismi olarak bilinen Ubulle de nebat zamanında Hub diye tanınan başörtülü bir kadın vardı. Bir kavim Nebattan Hub adlı kadını istediler. O kavme denildi ki, (Hub ila-Ka) yani kız burada değil. Sonra Farslılar geldi ve kaba davrandılar ve Hubullet dendi ve el-Ebulle dendi. Bazı Arap lügatçileri el-Ubulle’nin hurmanın bir kısmına dendiğini savundu¹¹² bazıları ise hurma dolu bir şişeden geldiğini savundu ve bazıları ise hurmanın süte tümüne dendiğini söyledi. Bu şehir Makedonyalı İskender’in ikinci deniz

¹⁰⁹ Abulle /Ebula 'nın deniz taşımacılığı "Umman, Bahreyn, İran, Hindistan ve Çin'den deniz gemilerinin limanı olarak tanımlanana kadar arttı. Su bağlantısı ve başkent Bağdat ile Al-Abulla limanı arasındaki mesafenin yakınlığı, limanın deniz araçlarını barındırma kabiliyetine ek olarak, Al-Abla ile çeşitli bölgeler arasında deniz iletişim bağlantılarının kurulmasına yardımcı oldu. Hindistan ya da Hindistan ve Sind ülkesi olarak adlandırıldı. Şu eserden iktibasla: el-Cahiz, *El-Bayan Ve't-Tebyin*, 2. Kısım, Yay. El-Hilal Evi ve Kütüphanesi, Beyrut, 1423(h), s. 203.

¹¹⁰ Abdulkadir Baş Âyan El- Abbasi'nin eserindeki pek çok bilgiyi aldığı, kaynak gösterdiği Yâkût el-Hamevî kimdir?: يقوت الحموي: “*Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî* (ö. 626/1229) *Mu‘cemü’l-büldân ve Mu‘cemü’l-üdebâ’* adlı eserleriyle tanınan coğrafyacı, tarihçi, edip ve seyyah. 574 (1178) veya 575 (1179) yılında Rum asıllı bir ailenin çocuğu olarak Anadolu’da doğdu. Beş altı yaşlarında iken esir alınarak Bağdat’a getirildi. Burada Asker b. Ebû Nasr İbrâhim el-Hamevî adlı bir tâcir tarafından satın alındı. Bağdat’ta yaşadığı için Bağdâdî nisbesini taşımakla birlikte efendisinden dolayı Hamevî nisbesiyle meşhurdur. Kölelikten geldiğini gösteren Yâkût ismini daha sonra Ya’küb şeklinde değiştirmiş ancak eski ismiyle tanınmıştır.” Bkz. C. **Avcı** (2013), “Yâkût El-Hamevî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 43, İstanbul, s. 288-291.

¹¹¹ ابلي “Ebulle” diye de telaffuz edilen bu önemli beldenin ismi hakkında fetholunurken develerin yol boyu dizili olduklarından mütevellid “deve kökünden gelen ابلي” Ebulle olduğu rivayete binaen “deve kelimesinin lügavi karşılığı beldenin ismin telaffuzu ile uygun düştüğü pek çok ravinin kabulüdür ابلي “Ebulle yâda İbile “diye anılan beldenin isminin , “döllenmiş deve” kelime kökü olan ابلي kelimesinden türediği söylenir, Vankulu lügatinde ابلي kelimesini döllenmiş deve diye tanımlar: “Kaçan ki yılın birisinde deve sürüsünün, nısfın dôle koyup öbür yıl nısf-ı âharın kosalar, nitekim yer zirâat etmede böyle ederler, bir yıl tohumu ekerler.” Vankulu Mehmet Efendi (Mehmed b. Mustafâ el-Vânî) (ö. 1592) c.1.[ي ق ظ.] Yayına Hazırlayanlar Mustafa Koç Eyyüp Tanrıverdi. (2014)Türkiye El Yazmaları Daire Başkanlığı, s. 78.

¹¹² Abdulkadir Baş Ayan’da bu konuya dikkat çekmiş hatta aşağıda bu beldenin isminin Ubulle (hurma) kökünden de gelmiş olabileceğini rivayet etmiştir. El-Abbasi, Abdulkadir Baş Ayan, *Tarihi dönemlerde Basra*, New York üniversitesi Baskısı, 1961, s. 9.

komutanının ismi olan Ubulle¹¹³ ile isimlendirildiği de söylenmiştir. “330 senesinde Irak’ı fethetmek için deniz yönünden komutan Makedonyalı İskender’e arka çıkmak için geldi. 1. Deniz komutanın Niragus’ un komutanlığı altında, gemilerini bu şehrin bulunduğu yerde konaklatmıştı.

El-Mu’cem eserinin, 1.Cildinin 89. Sayfasında Yakup diyor ki:“Ubulle büyük Basra’nın Dicle’sinin kıyısında ve Basra’ya giren halicin köşesindedir. Basra’dan daha eskidir,” diyor: “Cilt 2. Sayfa 315-316 anlatılan Yehmen Erdeşir şehri araştırmalarına göre Şuan “Behmen Şehir” anlamına gelen Behmenşir olarak isimlendirildi. Dicle nehrinin doğusunda deniz üzerinde inşa edilmiştir. Orası Ubulle yönünde Basra Diclesi yani “Arap kıyısı” “Behmen Erdeşir” köylerinden birisi de Mesyani Ruzandır. C.8 Sayfa 219’da geldiği üzere Mesyan Ruzan Basra’nın alt kısmında bir adadır, içerisinde Abadan bulunur. Mesudi’nin Murucuz Zeheb 1.Cilt s.87’de dediğine göre: Basra’nın büyük nehirleri vardır ve Farşlıların Hadara diye bilinen yerine kadar uzanır ve Hadara Bölegesi denizinden girip Haliç Karasından çıktı ve Ubulle Beldesine yakındır, bu Hadara da ağaçlar Ubulle ve Abadan’nın akabinde gelen deniz kıyısına dökülmektedir. İbni Havkal 1. Cilt sayfa 46 ‘da demiştir ki, Hadara, Abadan’dan Dicle’nin denize akan güzergâhı üzerinde yaklaşık 6 mil uzaklığındadır. Mesut ve İbni Havkal demişlerdir: “ Burada 3 veya 4 tane taht şeklinde üzerinde insanların bulundukları odunlar vardır, onlar geceleri Umman, Sayraf ve diğer yerlerden gelecek gemilerin Hadara’ya çarpmaları korkusu ve suyun çekilme zamanı su azlığı sebebiyle parçalanmalı endişesi ile odunlar üzerinde ateş yakmaktadırlar.”

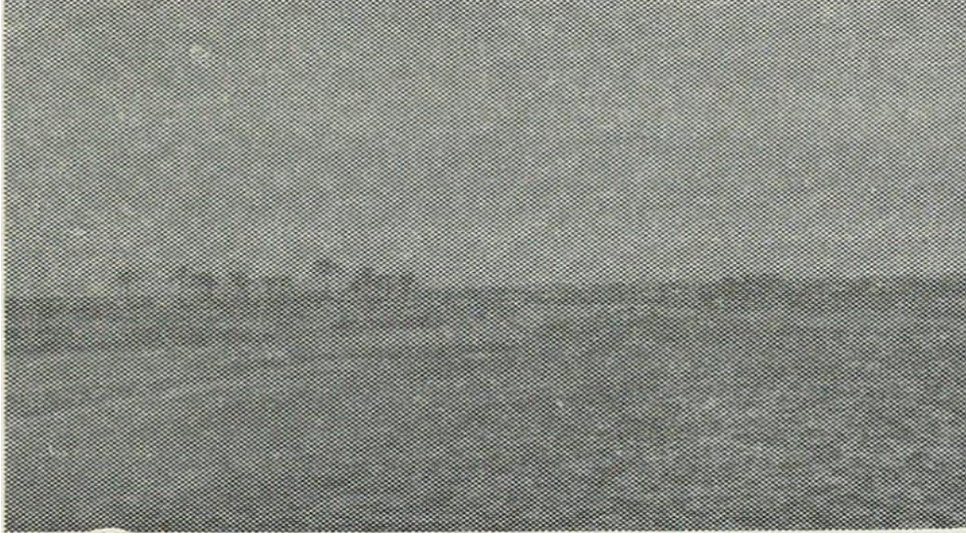
[s.10]

İbni Ebi Hadid’in Nehcul Belağa şerhinde ve Taberi’de, Basra’da H.255 ila 270 yılları arasında, zenci harekâtı harbinden haber vermişlerdir. Bu olaylardan birisi de, Ebi’l Hasib şehrini ele geçiren zencilerin komutanının askeleri ile El Mufikibillahi Abbâsî ve ordusu arasında geçenlerdir. Bu olay, üney nehirlerinde Ubulle şehri hizasında meydana gelmişti. Cendel nehri denilen Kandel nehridir. Bu gün güdümümüzde ismi “Kutu Zeyn” olan şehrin doğusunda Ebul Hasib’in güneyinde iki nehirde mevcuttur. Bu apaçık deliller ve kanıtlar

---

¹¹³ “Übülle” Basra Tarihi üzerine ciddi araştırmaları olan Prof. Abdulhalık Bakır’da , “Ebulle, İbille, Aba, gibi isimlerle anılan farklı rivayetlere son noktayı koymuş “Übülle” diyerek şu vurguyu yapmıştır: “Hz. Ömer’in emriyle Utbe b. Gazvân bugünkü Basra’dan yaklaşık 25 km. uzaklıkta eski Basra’nın temellerini attı. Buraya en yakın yerleşim merkezi 4 fersah uzaklıktaki Übülle idi. Şehrin askerî ve Arap karakteri çok bârizdi, Basra’nın Arap karakteri isminden de anlaşılmalıdır. Bu ismi Arapça’nın dışındaki bir dile atfetmek ve başka bir menşeden geldiğini söylemek mümkün değildir. İsim muhtemelen arazinin doğal yapısından alınmıştır.” Bkz. A. Bakır, (1992), “Basra”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c.5. İstanbul, s. 108-111.

sonrası “Ebula şehri, Zeyn köyündedir.”¹¹⁴ Bu şehir, Keldanilerin, daha sonra Nebatilerin, daha sonra Farisilerin, daha sonra İslam şehri oldu.

Resim 2. 3. Kut Zeyn’de Fav Şehri Yolundaki Ubulle’nin yıkıntılarında kalan bir resim. Eylül 1961 senesine ait.

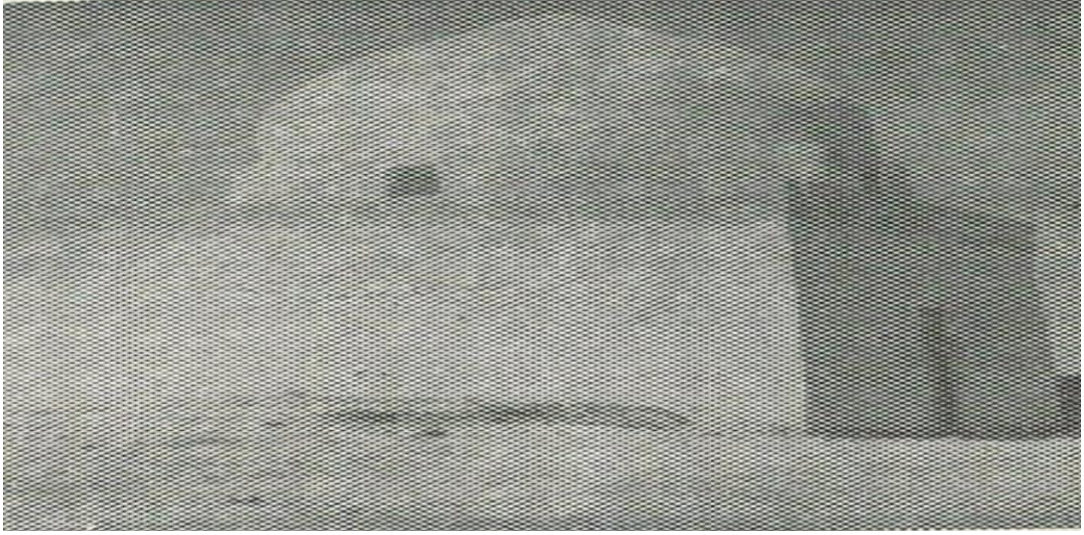
Şuan anlatılan yıkılan şehrin enkazının batı tarafında bir markad vardır ki yerli halk bu markada “Mir Ebu l- Hasaneyn” ismini vermişlerdir. Ama benim inandığım şey ise “Basra valisi Salih bin Halife Harun Reşit veya Selman bin Ali Abbasî’nin markadı olduğudur. ‘Kutuz Zeyn’ köyünde üzerinde tuğladan yapılmış yüksek bir kubbe vardır. Adaklar ve ziyaretler orada yapılır.

[s.11]

Basra’nın güneyindeki kutuz Zeyn köyü ve eski kenar mahalleleri Fars padişahının milattan önce 538 de hükmettiği Ubulle¹¹⁵ beldesidir, orası Farslıların ellerinde ta ki Müslümanlar savaşıp ellerinden alana kadar kaldı.

¹¹⁴ İbnül Esir Bu olayı şöyle anlatır: 257/870 yılında Basra civarında isyan eden Zencî köleler kısa zamanda, Übülle, Abadan ve Basra’yı zapt ederek Abbâsî hilafeti için büyük bir tehlike oluşturdular. Halk başlarına gelen felaketi bir mektupla merkeze bildirince, Halife onlara Cu’lân et-Türkî komutasında yardımcı kuvvetler göndermiştir. İbnü’l-Esir (1986), *El- Kamil Fit-tarih tercümesi*, c. 4, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, s. 226.

¹¹⁵ *İble* ya da *Ubulle* yazılışı aynıdır. O yüzden *İbile*, *Ebulle*, *Ubulle*, *Abla* gibi arasında yazarımızın da aktardığı gibi farklı rivayetler vardır, denilmiştir. İsfahani’de bu kelime kökü ile geniş bilgi verir: *İble* ya da *Ubulle* kelimesinin “deve” manası Kuranı kerimde geçen, “ible ya da ibile (deve)” kelimesinin Deve manasında olduğunu ve Kuranı kerimde pek çok yerde geçtiğini ve Allah’ın develeri yaratma hikmetini, susuz yerlerde suya dayanıklılığını Ragıp el-İsfahânî, şerh ederek anlatır.” Ragıp el-İsfahânî (1998), *el-Müfredât fi-Garibi’l-Şur’ân, thk.*, Muhammed Seyyid Keylânî, Beyrut: Dâru’l Marife, s. 442-443.

Resim 2. 4. 133/750 senesinde Basra Valisi olan, Abbâsî Halifeleri es-Seffâh ve el-Mansûr'un amcaları Selmân b. Ali el-Abbâsî'nin Basra'daki Türbesi.

6. Ubulle'nin Niteliği

Ubulle ve etrafı Hint topraklarındandı. Tarihte yüce bir yeri vardı. Hint, İran, Çin tüccarları gelirlerdi. Güney ve kuzey olmak üzere iki tarafı vardı. Kuzey tarafında büyük Arap sahilinin batı kıyısında bulunan beldenin merkezi vardır. Orada saraylar mescitler kervansaraylar çarşılar bulunur, Osman sahili diye adlandırılan güney tarafında bulunmakta ve aynı şekilde burada da mahalleler mescitler kervansaraylar saraylar çarşılar bulunmaktadır. Dünyada Ubulle gibisi görülmemiştir, orda muazzam bahçeler, çeşit çeşir birçok meyveler...

[s.12]

Büyük köprüler, çarşılar ve meskûn kalabalık mahalleler vardı. Halit Bin Safvan'ın dediği gibi: Ben yeryüzünde Ubulle'den daha uzak, verimli, binek hayvanının bulunduğu, tacirler için daha kazançlı ve geri dönenler için daha duygusal bir yer görmedim. Sarayları ve bahçeleri nehir kenarındadır. Allah[cc] İbnu Uyeyne'ye iyilik versin. Çünkü o Basra'yı özlediği zaman Ubulle nehrine şunları söyledi:

VAAY! Yatağında suyu taşıdığı ve çekildiğinde Ubulle nehrine ki ne güzeldir

VAAY! Suyu beraber inişli çıkışlı giden gemilerin güzelliğine

Mucemu Buldan 2. Cilt 205. Sayfada yazdığına göre: Sanki Ubulle tek bir iplik üzerine uzanmış bahçe misali güzel meclisleri, hoş manzaraları, lüks binaları, harika çardakları, reyhan kokulu miskleri, yapılı geniş göletleri, gidip gelen gezginler için çatallı nehirleri, muhteşem lezzetleri ve zarif eserleri ile nitelenidirilmiştir.

En önemlisi de Hristiyanların dallar bayramında olanlardır, diğer milletler Hristiyanlarla beraber iştirak ederdi. Enstrümanların sesi kulağa hoş geliyordu. Bununla beraber yanlarında en güzel içecekler ve envai çeşit şaraplar vardı. Onlar lüks sandallarla nehre iniyorlardı.

Ebul İsa' Zueyb bin Rubi' Elhuzeli, Sabbah bin Hakan Elmunkari, Yahya Elarkad, İsa bin Gasin, Beni Temimin Mevla'sı İbnu Elkehl, Abdulaşikin, çocukluğunda onlarla beraber Ebu Nuas gibi nice bilgin topluluklar bu nehre uğramışlardır. Tıpkı 21 Mart Nevruz bayramında Basra halkının Havra nehrine uğramaları gibi. On binlerce Basralı ve diğer milletten insanların katıldığı ve yanlarında müzik aletlerinin bulunduğu bir sürü topluluk sandallarla nehre açılıyorlardı.

Ubulle'ye pek çok âlim[ravi] nispet edilmiştir. Şeyban bin Feruh, Hafs bin Ömer bin İsmail, oğlu İsmail Ebubekir, Ebu Hâşim kesir bin Selim ve Ebu Gassan el-tabib bunlardan bazılarıdır. Başta Basra valisi olmak üzere çoğu vali, Ubulle'ye hizmette bulunmuştur.

Asıl ismi Amir bin Usame bin Umeyr olan Ebul- Melih El-huzeli ve Muhammed'in kardeşi Enes bin Sirin bu valilerden bazılarıdır.

[s.13]

Orada oturanların çoğu cimrilikleriyle ünlüydü. Cahiz'in 'Cimriler' adlı kitabının 105. Sayfasına bakılabilir. Basra'dan bir ziyaretçi gelip halinden memnun kalırdı da ne zaman süre uzarsa, 'böyle makamı yüksekte olup misafirligi uzatani da görmedik, misafirlir uzatıldığında da Basra'ya yola düşmek ne güzeldir, O yola düşüş sular çekildiğinde Ubulle'ye yola düşüşten daha güzeldir''derler ki, misafir Basra'ya gitmekten başka bir yol göremeyene kadar tekrar ederlerdi. Bunlar böylece misafirlerini gönderip, ona ikram etmekten kurtulmayı göstermekteydiler.

7. El-Ubulle'nin Silinip Harabe Oluşu

Zenci Komutanın (Ali b. Muhammed) hükümdar olduğu 255-207 Hicri yıllarında, tarih Kitaplarında anlatıldığı gibi Basra'da bozgunculuk yaptı, kargaşa çıkardı. Hicri 257 senesi Recep Ayının 25. Günü Çarşamba Gecesinde Ubulle'ye girdi. Ubulle'de büyük bir yangın çıkardı çoğu kişiyi öldürdü, Ubulle birbirine bağlı odundan binalarla çevriliydi yangın yayıldı, rüzgâr kıvılcımları Osman sahiline kadar ulaştırdı. Her taraf yandı birçok insan

Ubulle nehrinde boğuldu. Ubulle¹¹⁶ şehri hicri 7. Yüzyılın ortalarında harap oldu. Gezgin İbni Battuta hicri sekizinci yüzyılın başlarında Basraya gelip ardından Ubulle'ye vardığında onun çoğunun harap olduğunu, yüceliğini gösteren sarayların yıkıldığını görmüş. Tıpkı günümüzde Abdullah bin ali diye isimlendirilen Dicle nehrinin doğusunda bulunan Mizar şehrinin harap olması gibi. Basra'ya yan bir şekilde çakışan ikinci Ubulle nehrine gelince, Ebu Musa El Eşari orada çukur kazmaya başladı, Ziyat bin Ubeyye'de sel altında kalan kısımları kazmıştır.

8. Büyük Basra'nın Tarihinden Bir Kısım:

Keldaniler zamanında Tedmur diye isimlendirilirdi.

[s.14]

Onlar gidince “El-Haribe” diye isimlendirildi. Sonra “Basire” diye isimlendirildi ve en sonunda hicri 14 senesinde Hz. Ömer'in hilafetiyle Basra beldesi kuruldu. Tarihçiler Basra ve Kûfe'yi birlikte ifade eden bir takım ıstılahlar kullanmışlardır. Böyle ıstılahlardan biri de “el-Misrân” kelimesidir ki bununla Basra ve Mısır'ı kastederler. Basra ve Mısır'ın dünyanın kanatları olduğu söylenirdi. Çoğu tarihçi Basra'yı “Irak'ın anası”, Arapların hazinesi, dünyanın gözü, çift kuşaklı, büyük Basra, parlak ve geniş Basra diye vasıflardı. İki Basra vardır, biri Irak'taki büyük Basra, ikincisi Fas'ta Tanca yakınındaki Basra. Şerki bin El-katami'nin dediğine göre Müslümanlar konaklamak için Basra'ya geldiklerinde ona uzaktan baktılar ve üzerinde taşları gördüler ve burası kayalık(Basra) bir yerdir dediler. Bundan dolayı kayalık yani “Basra” diye isimlendi. İbnül Enbari ve Kutrub ve İbnül Arabi dediler ki: “Basra toprağı hayvanlarımızın ayağını kesecek kadar sert taşlı bir yerdir Basra da sert ve kayalık toprağından dolayı böyle isimlendirildi. Bu taşlar Mirbed'in en üstünden bile görülebilir. Muhammed bin Şerhabil bin Hasne “Basra kendisinde sert siyah taşlar bulunduğu için Basra diye isimlendirilmiştir” demiştir.

9. Arapların İlk Gelişi ve Basra Adının Verilmesi

Kadisiyye'nin fethinden önce Süveyd Bin Kutbe (bazıları Kutbe Bin Katade olduğunu söylüyor), “Basra” diye isimlendirilmeden önce bir tarafını Huraybe diye değiştiriyor,

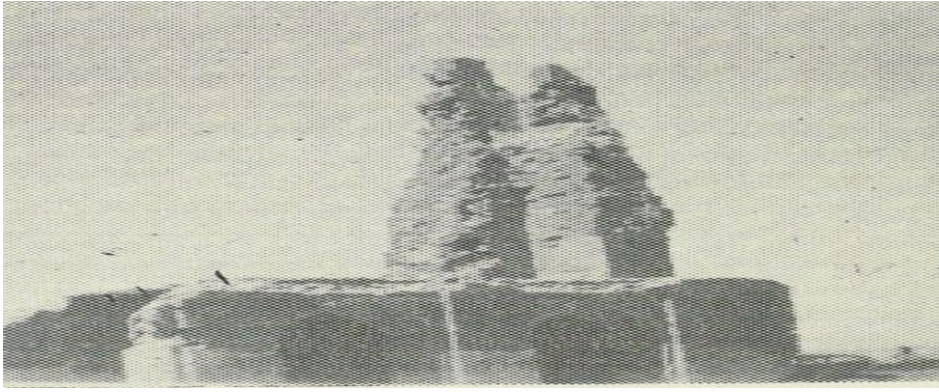
---

¹¹⁶ Abla/Ubulle sadece ismi ile tartışma konusu değil, kuruluş yıkılış tarihleri sebepleri ve coğrafi konumu nedeni ile de çeşitli rivayetlere, ihtilaflara sebep olmuştur. “Al-Abla antik kentinin bulunduğu yer, konuya aşına olanlar arasında her zaman tartışma ve tartışma başlatan konulardan biri olmuştur ve bu tartışmaların yapıldığı birçok konye katıldım. El-Abla antik kentinin Dicle Al-Avra üzerindeki sit alanı, bu tartışma veya tartışmayı olabildiğince sona erdirecek şekilde, ulaştım ki bu da şu andaki Al-Ashar şehrinin (Al-Makam Camii, Makam Ali Makam ve El-Aşar'ın diğer eski alanları) olduğunu göstermektedir ve geçmiş Akad'luların zamanına kadar uzanabilecek yaşıdır." M. T. El-Kâtip, *Shatt al-Arab, Shatt al-Basra ve tarih (Arap kıyıları nehirleri ve Basra kıyıları sınırları tarihi*, El-Basra ve Tarih- 3. <http://www.basrahcity.net/pather/bbook/shatal-arab/01.html>

Musenna Bin Harise'nin bir tarafını Hiyera diye değiştirmesi gibi... Bu sıralarda Sabit Bin Süveyd Hz. Ömer'e Ey Müminlerin emiri ben Dicle'nin altında kendisinde Haribe ve aynı şekilde Basire denilen bir yere uğradım (yani Arapların Sahili) içinde yabancılara ait silahlar saraylar vardı. Kendisiyle Dicle nehri arasında 4 fersah (12 mil) vardı, oranın kendisinde kamışlıkları olan bir körfezi de bulunmaktaydı.

[s.15]

Hz. Ömer buna şaşırdı, ona Süvey bin Kutbe'nin orda yaptıkları şeylerin haberi ulaştı, oraya bir vali atamayı uygun gördü ve sonradan Utbe bin Gazvan'ı vali olarak atadı.

Resim 2. 5. 14/635 senesinde inşa edilen, Büyük Basra Camii'nin kalıntıları. Bu eser Rasulullah'tan gelen bir haberin doğruluğunu kanıtlamaktadır, Resülullah (s.a.v.) den naklederek İmam Ali (r.a) Cemel Vakası vakti Basra'da hutbede: "Basra'ya; denizin derinliklerindeki gemini pruvası gibi sadece câmisinin minarelerinin görüneceği bir gün gelecek" demiştir. (Eylül 1961'deki resimler).

Halife Hz. Ömer'e Hiyera'nın fethinin haberi ulaştı ve Utbe'ye Hiyera fethedildi, sen Basra tarafına git orada Fars Ehvaz ve Maysan'ın (bugün azizi belde) halkıyla ilgilen dedi

[s.16]

Utbe'de içinde Nafi bin el-Haris bin Kelede es-Sekafi, (kız kardeşi ve aynı zamanda Utbenin hanımı olan Ezde) ve onlarla birlikte Ebu Bekre ve Ziyad b. Ebîhi'nin bulunduğu kırk kişiyle Basra'ya yöneldi ve Ziyad o vakitlerde küçüktü. Oraya vardıklarında Basra'ya uzaktan baktılar, taşlar gördüler, kayalık (Basra) dediler. (şuanda bulunmayan) Mirbed¹¹⁷ Haribe arasında bir yere yerleştiler. Nafi şöyle anlatır: 'Biz Fars muhafızlarına doğru Haribe tarafından gelirken bizi gördükleri vakit liderleriyle birlikte kaçtılar liderlerinin sarayını, karakollarını, silahlarını ele geçirdik. Yerleştikleri vakit Utbe ashabına yiyecek bir şeyler için keşe çıkın dedi, yemek aramaya başladılar çalılık bir yere girdiler, birinde hurma birinde

¹¹⁷ el-Merbet] (mîm'in fethi ve bâ'nın sükûnuyla) Konađa ve yurda denir. Ve dağlarda olan arı yuvasına ve sūrâhına denir. Ve rahimde olan yavru yatağına denir, zih-dân manâsına. Ve yaban öküzünün yatağına denir. Ve suya karib yerde olan deve yatağına denir." Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi, Mütercim Âsım Eendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, Haz. M. Koç ve E. Tanrıverdi, c.1. s. 132.

kabuklu pirinç olan iki sepet buldular, bunları saraya getirdiler ve içindekileri çıkardılar. Utbe pirince işaret ederek “Bu düşmanın sizin için hazırladığı bir zehirdir ona yaklaşmayın” dedi ve hurmayı çıkardık yedik, pirinci attık bir tane at geldi ipini koparıp pirinci yemek istedi ve yedi, ata yöneldiler, hemen o atı kesip ölmeden önce kurban yapmak istediler. Atın sahibi dedi ki “Hayır onu kurban yapmayın, bu gece ben ona bakayım ölecek olursa kurban ederim” dedi. Onlar sabah geldiler ata bir şey olmamıştı. Ezde kardeşi Nafiy’e babası Haris Bin Kelda’dan pirinç pişirilirse zehrin zarar vermeyeceğini işittiğini söyledi. Sonra bu pirinç aldı hemen pişirmek için ateşe koydu sonra pişerken üstündeki kırmızı kabukların döküldüğünü sonra beyaza dönüştüğünü söyledi. Bütün kabukları soyulana kadar pişirmeye devam etti ve sonra bir kaba koydu ve Utbe onlara Allahu Teâlâ’nın ismini zikredip yiyin dedi ve yediler onu çok lezzetli buldular bundan sonra kabuklarını soyup pişirmeye başladılar ondan çocuklarına yedirdiler. Bu da bize Arapların pirinci bilmediklerini gösteriyor Araplar Haribe’ye yerleştikten sonra Utbe Bin Gazvan halife Hz. Ömer’e Basra’yı şehirleştirme izni isteyerek “Müslümanlar için kış gelince kışı geçirebilecekleri gazveden dönünce sığınabilecekleri bir yer lazım” diye mektup gönderdi. Hz. Ömer’de ona “onlar için suya ve otlağa yakın bir yer istiyorsan bana oranın sıfatlarını yaz” dedi.

[s.17.]

“Öyle bir yer buldum ki çakıl taşları kırsal alana kadar uzanmakta, ardında ise verimli alanlar bulunuyor, orada temiz su şeker kamışları gibi faydalı şeyler mevcuttur.” Bu cevap Hz. Ömer’e ulaştığı zaman dedi ki: “ Bu yer Basra’dır. Sulaklara, odunlara, tarlalara yakındır oraya yerleşin.” Yerleştiklerinde orada kamıştan bir mescit, imaret dairesi, hapishane, divan, hamamlar, inşa edildi ve bütün bu yerler ve geride kalan bütün evleri kamıştan inşa ettiler, eğer ki gazveye gideceklerse o kamışları çıkarırlar onları gazveden dönene dek sarıp sarmalayıp bir köşeye koyarlardı dönünce de tekrar eski haline geri çevirirlerdi. Basra’nın şehirleşmesi Rabiul-Evvel ayında, Hicri 14. senesinde Küfe’nin şehirleşmesinden 6 ay önceye denk gelir. Başka bir rivayette ise Hazreti Ömer Müslüman ordusunu Sad bin Ebi Vakkas komutanlığında Irak’ın fethi için yönelttiği zaman, Müslümanlar zafere “hayra” adıyla bilinen yeri ve oraya yakın olan bir kısmı fetih ettiklerinde Hazreti Ömer komutana Utbe bin Gazvan’ı Hint diyarı olan İbulle’ye ki (Basra’nın eski ismi) göndermesini söyledi ve “oranın İslam için bir mekân olduğunu ve orayı Müslümanlar için bir kıta yapmasının gerekli olduğunu ve benimle onlar arasında denizi fasıla kılma” diye emir etti.

10. Ubulle' nin Fethi

Nafi bin Haris ten şöyle bir söz geldi: “Bize 600 adam ve onlarla beraber 6 kadın geldi, o kadınlardan biri de benim kız kardeşimdi. (Utbe'nin hanımı İzde'yi) kast ediyor, bazıları bu savaflara şahit olmuştu sonra Nafi devam etti: “Biz Ebulle'ye gitmiyor muyuz, çünkü orası taşlı bir şehirdir ve akabinde beraberimizde ucu sivri mızraktan biraz kısa değneklerle oraya yürüdük ve adamların ellerinde kılıçlar kadınlar erkeklere kamıştan bayraklar yaptılar. Kadınlara şöyle bir emir verdik: “Biz İbulle şehrine yaklaşp bizi gördüklerinde yeri düzleyip toz kaldırın ve şehre yaklaştık ve ashabımızı safa geçirdik ve girdiğimizde orada tank benzeri savunma aletleri vardı, bizi uzaklardan onların üzerine gelip arkamızdan da büyük bir toz bulutu geldiğini gördüler. Halk Dicle'de gemiler hazırlamışlardı, tanklar bizim hücumumuzu püskürtmek için çıkmıştı.”

[s.18.]

Nafi dedi ki: “Bazısı bazısına dönene dek Allaha yemin olsun ki onlardan hiç kimse çıkmadı ve çoğunluk bir diğerini öldürüyordu ve artık gemilere doğru kaçmaya başladılar ve gemilerle başka yöne doğru denizin karşı tarafına yani doğudaki Arap yarım adasına doğru geçtiler. Allah Teâlâ bize bu şehri almayı nasip etti ve o şehre girdik onlardan kalan eşyaları topladık ve onlarla savaşmadan hezimete uğramalarımızın sebebini sorduk ve dedi ki “o tozlar arasında bize bir pusu yapacağınızı anladık ve size ait ağır silahlar gördük bu sebeple kaçtık” dedi. Halbuki bizim kadınlarımızın sopalarla yere vurması sonucu çıkan tozları o taftan büyük bir ordu geliyor sanmışlar ve bizim kurduğumuz pusuya düşmüşler.”

Belazüri şöyle diyor: “Müslümanlar Ubulle'ye girdiklerinde havari ekmeği buluyorlar yani şimdiki adıyla somun ekmek onu görünce bu mu insanların kilosunu arttıran şey deyip yiyorlar, birbirlerinin kollarına bakıyorlar, diyorlar: “hani hiçbir kilo görmüyoruz?” Ubulle'nin fethinden sonra Fırat'ın karşısına Arap yarımadasına geçiyorlar “Kura” denilen yere hücum ediyorlar, oranın ehlide silahlarla dışarı çıkıyorlar, Müslümanlar orayı zaferle alıyorlar ve bu arada Utbe'nin karısı Müslümanları savaşa cesaretlendiriyordu. Allah Azze Celle Ubulle'nin fethini Müslümanlara nasip etti. Müslümanlar birçok ganimete mala silaha esirlere, su pınarlarına paraya sahip oldular bunu akabinde Utbe Nafi'yi Akabe'nin para işlerinde vali yaptı ve 5 de birini çıkardı ve gerisini orduya dağıttı ve herkese 2 dirhem düştü miktar 600 dirhemdi.

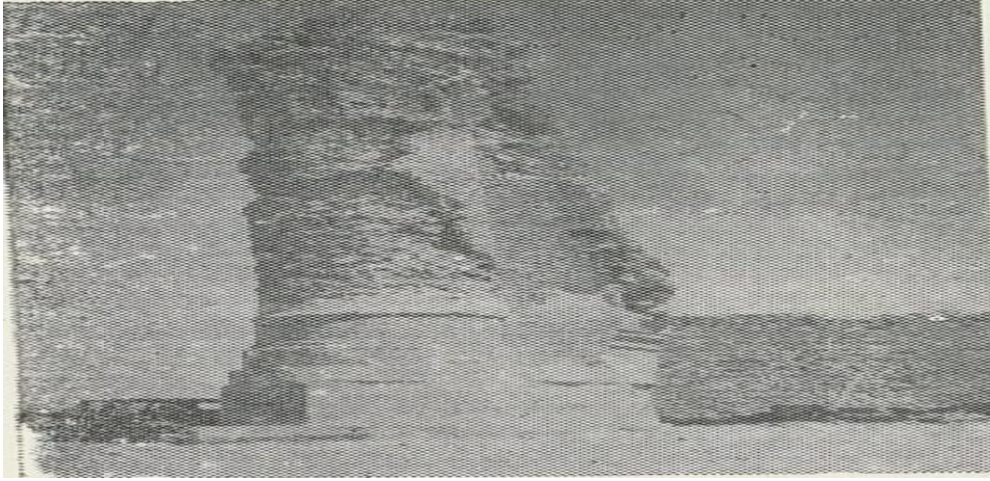
İmam taberi müsenna bin Musa bin Selma oda babasından oda dedesinden şöyle nakil ediyor Ubulle'nin fethine şahit oldum ve bana paydan bakır tencere hakkıma düştü ne zaman

ki araştırdım sonucunda oradaki miktar 80000 miskal altındı idi, hemen Hazreti Ömer'e bir mektup yazıldı. Cevap olarakta Aldığında onu bakır zannediyordu, yemin ederse ona hakkını teslim et, etmezse müslümanlar arasında paylaşır, yemin edince vali parayı teslim etti Müsenna bu günki servetimizin aslı oradandır demiştir. İbulle'nin fethi hicri 14 yılında Şaban ayında gerçekleşmiştir.

[s.19.]

Resûlullah (s.a.v) in Basra'nın tesisi hakkındaki müjdesi:

Resûlullah (s.a.v) Basra'nın fethi ve tesisi hakkında müjdelemişti nasıl ki müminlerin emiri Hz. Ali Cemel Vakası'ndan sonra Basra da minbere çıkıp bir hutbesin de Allah c.c. hamd ve şükür ettikten sonra dedi ki: "Ey! Basra ehli! Ben size teşvik etmek için konuşuyorum sakındırmak men etmek için değil ve peygamber sav şöyle dediğini işittim:

Resim 2. 6. Hicri 14 (630) yılında yapılan eski Basra câmiinden kalan fotoğraf.

"İsmi Basra diye anılan bir yer fetih edeceksiniz, bu yerde ki insanlar, insanlar arasında en iyi okuyanlardır ve insanlar arasında ki en abid kullardır, oranın âlimleri insanların en iyi bilenleridir, oradaki sadaka veren kişiler tasaddukta bulunanlar en faziletlieleridir."

[s.20.]

Ey! Basra ehli... Ey! Semud Kavmin 'den geriye kalanlar... Ey suyu tuzlu olanlar! Ey basiret ehli Basra! Sizin bulunduğunuz bu yer gökyüzüne en uzak olan yerdir ve suya en yakın olan yerdir. Peygamber sav şöyle buyuruyor: "Cebrail a.s. bütün yeryüzünü sağ omuzunda taşıdı ve bunlarla bir zaman bana geldi, ben Basra halkını Allahu Teâlâ'nın gökyüzüne en uzak beldesi ve suya en yakın beldesi ve toprağın pis toprak olduğunu buldum. Öyle bir gün gelecek ki orada yalnızca denizdeki bir geminin başı gibi olan câminin şerefeleri

gözükecek işte o zaman yazıklar olsun. Basra rahmet olsun tozu dumanı olma... Ayan oldu biz dedik ki Ey! Müminlerin emiri, veyl ve veyh ne demektir ve dedi ki bu ikisi birer kapıdır veyh rahmet veyl azaptır.

Hicri 17 senesinde Ebu Musa el-Eşari valiliğinde Basra'nın kerpiçten inşa edilmesi.

Basra'nın şehirleşmesi ve Utbe bin Gazva'nın Medine'ye dönmesi ve fetihlerin, Basra'ya olan istilaların son bulmasının, Sad bin Ebi Vakkas'ın komutanlığında arazilerin genişlemesinden sonra kerpiçten tekrar inşa edilmişti. Utbe bin Gazvan nasıl ki diğer insanlar birbirleriyle mektuplaşıyorlarsa o da komutan vasfıyla Irak harbi hakkında askeri meseleleri sahabenin ileri gelenleriyle mesajlaşıyordu, ancak Utbe bin Gazvan'ın canı sıkılmıştı, görevini yapmak istemiyordu, çünkü Sad bizzat halife Ömer (r.a.) tarafından gönderilmişti. Medine'ye döndü ve Sad'ı Hazreti Ömer'e şikâyet etti. Hazreti Ömer ona Irak'a dönme hususunda ısrar etti o da Hazreti Ömer'in sözüne itaat ederek Basra'ya dönmek için yola koyuldu, çölde seyir halindeyken merkebinden düştü, oracıkta yani beni selim madenin de hicri 14 -15 senelerinde vefat etti. Basra'yı görmek ona nasip olmadı ve Hazreti Ömer Hazreti Muğira'yı Basra'ya vali olarak görevlendirdi. Ne zaman Muğira H.15. senesinde Basra valiliğinden ayrıldı.

Hiz. Ömer Basra'ya hicri 16 senesinde Ebu Musa el-Eşari hazretlerini vali olarak atadı. O sıralar Basra halkının evleri kamış gibi çalı çırpılardandı. Hicri 16 ve 17 senelerinde bir yangın çıktı, Basra ve Küfe'yi kapladı, herkesin evini alevler sardı, insanların içini korku kaplamıştı 2. Sefer bir daha hazırlıksız yakalanmaktan korkuyorlardı. Basra'nın valisi Ebu Musa el-Eşari Halifeden evleri kerpiçten inşa etmek için izin istedi halife izin verdi ve şöyle dedi evleri birbirine yakın yapın, evdeki odaların sayısı 3 odayı geçmesin ve binaları uzun uzun bina etmeyin” dedi. Sonrasında detaylı bir şekilde şöyle açıkladı, “büyük yollarınızın genişliği 40 zira olsun orta büyüklük de kiler 20 zira (ölçü birimi) olsun sokakların ki 7 zira olsun ve mahalleler de geniş ve ferah olsun” dedi.

Basra'nın ilk şekillenmesini Ebu el-Hurba ve onları bina eden de Gıylan bin Malikdi. Basra'da ki o büyük câmiyi de Mahcan bin Ezra çizmişti uzunluğu 6 mil genişliği ise 3 mildi Hazreti Ömer oranın sakinlerine ev yapmalarını emir etti ve oraya kabilelerin şerefli kimselerinde 70000 kişi yola koyuldu, onlar arasın da Rasuluallah (s.a.v) birçok ashabı da vardı. Basra ahalisine Kur'an okumayı, fıkıh ve hadis öğretmeye ve geri kalan Fars beldelerini fethini tamamlamayı amaç edinmişlerdi. Basra artık Hintler Farslarla savaşacak

olan İslam ordusu için bir askeriye olmuştu orada ilk doğan çocuk Abdullah bin Ebu Bekra idi, bu yüzden hayvanlar kesti, onların etleriyle Basra ahalisini doyurdu. Ebu Bekra Basra'ya ilk hurmayı diken kişiydi

Ebu Münzir şöyle diyor: “Basra ya ilk ev inşa edilen ev Nafi'in sonra Makal Bin Yesar El-Mazini'nin idi.” Basra Hazreti Ömer halifeliği sırasında meyvelerden öşür veriliyordu ve Hazreti Ömer bunun hakkında Ebu Musa el Eşari'ye Basra ahalisinin durumu nasıldır? diye, soru yöneltti.

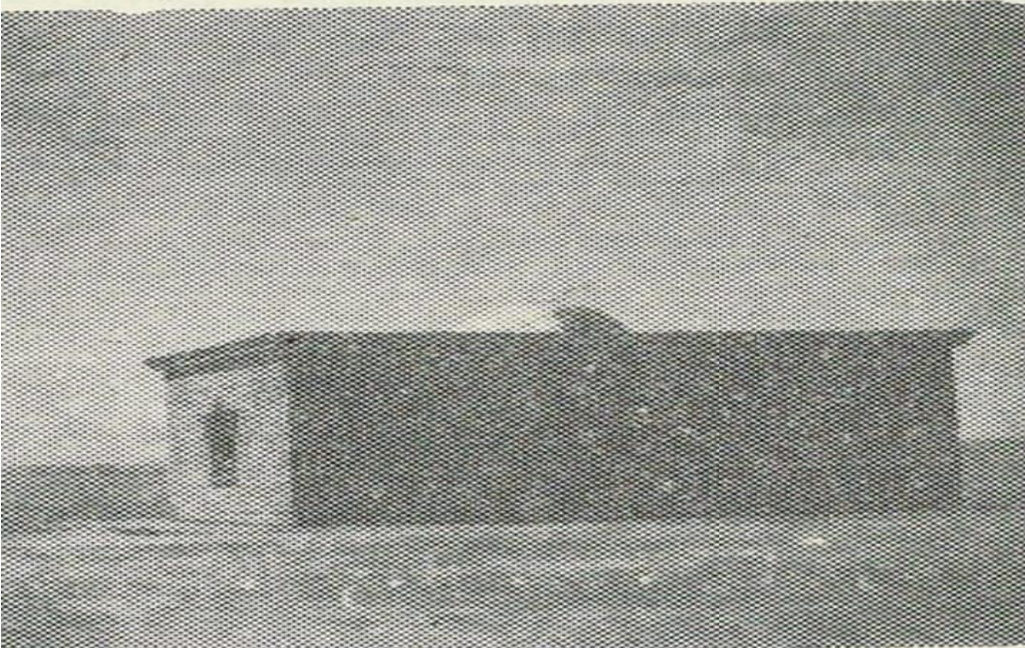
[s.22.]

Ebu Musa el-Eşari şöyle demiştir: “Dünya üzerlerine üşüşmüş durumda. Onlardan altın ve gümüşe aldanan var. Altın ve gümüşe çok fazla rağbet ettiler.” İnşanlar ilim talebi için odunlarını feda etmeye başladı. Bazı tarihçiler Basra'daki gemilerin sayısının 150000'e ulaştığını söylemiştir ve bu gemilerin sahiplerinden birinin yevmiyesi 20.000 dirhemdir. Basra Câmisinde ilk hutbe veren kişi Utbe bin Gazevandır. Şehre ilk seyahat ettiğinde yapmıştır Utbe b. Gazvân hutbesinin sonunda “başınıza bazı önderler gelecek ve onların bazı kararlarını seveceksiniz” Bu Basra'da söylenen ilk hutbedir. Bu esnada İmran Zahi geniş adımlarla yürümeye başladı, ilim bahçesi yeşillendi, hızlıca bilgilere erişti ve zamanla ilim adamlarının eliyle kendisine ihtiyaç duyulan büyüklerden oldu, Arapların dolabı çeşitli nakışlar, süslemelerle inşaa edilmiş ilmin kubbesi dünyanın gözü oldu. Evlerinin genelinin odasının duvarı safrandıdır, odalarının kapısı gül boyasıyla boyanmıştır, onların evinin avlusuna gül suyu sıkan vardır ve muntazam tüylerle döşenmiş ve güzel kumaşlarla süslenmiştir, öyle lüks bir mekâna ulaşmışlardır ki Halit bin Safvan'ı şöyle demeye sürüklemiştir: “Evlerimiz altındır nehirlerimiz şaşırtıcıdır”. Batıdaki Basra'yı Emeviler döneminde Müslümanlar batıyı fethetmek için o tarafa yöneldikleri vakit şehirleştirmişlerdir. Onlara Basra'nın bazı Arap kısmı eşlik etti. Tanca'nın yakınında “el-Basra” diye isimlendirdikleri bir şehir inşa ettiler, o yeni şehrin yeni sakinleri mavi gözlü kırmızı yüzlüydü. Hicri 400 senesinden önce bu şehir yıkıldı.

[s.23]

11. Basra'da Mirbed Adlı Yer

“Mirbed” büyük eski Basra'nın içinde batı tarafında bir mekânın ismiydi (şuan ise Zübeyir ve Hasan'ın kabrinin arkasında bulunmaktadır.)

Resim 2.7 Talha b. Ubeydullah b. Osman'ın eski Basra'da bulunan markadı. M. 656 H. 36 senesinde Basra'daki Cemel vakasında şehit olmuştur ve altmış dört yaşındayken onu Mervan Bin Hakem öldürmüştür, Basra'da defnedilmiştir.

Utbe bin Gazvan'ın önderliğinde Arap fatihlerin bu mekâna geldikleri vakit burada develerini çöktürmüşler ve bununla Mirbed diye isimlendirilmiştir, Esmâi'den geldiği üzere (Mirbed) kendisinde deve barındırılan yerdir ve bundan dolayı Basra'nın Mirbed'i bu isimle isimlendirildi. Mirbed ilk başta kabilelerin uğradığı bir yerdi Hulafa-i Raşidin'in ilk zamanlarında içinde hurma deve silah binek hayvanlarının bulunduğu halka açık bir yerdi.

[s.24]

Kendilerinde peygamberimizin sahabesi olan şairler, fasih insanlar, vaizler ve fakihlerin bulunduğu Hazreti Ömer'in gönderdiği bazı kabileler ikamet etmiştir, bu Basra'nın tuğladan inşasından sonra olmuştur. O zamanda Mirbed'de mescitler, çarşılar ve Cafer bin Süleyman Abbâsî'nin sarayı gibi yapıtlar inşa edilmiştir. Mirbed'in hayatı iki boyayla boyanmıştır; siyasi savaşlar ve edebi ilimler:

1. Olay ise Hz. Osman efendimizin katlinden sonra "Cemel Olayı" diye bilinen siyasi harekettir. Hz. Zübeyr ve Hazreti Talha önderliğinde ordusu Hicaz'dan Basra'ya yola koyulduğu vakit Mirbed'e girip orayı işgal etmiştir. Osman bin Hanif Ali efendimizden önce Basra valisini alıkoymuştur. Bu meşhur olaydır. Mirbed o gün öyle bir kalabalığa şahit olmuştu ki eğer bir yere taş atsalardı bir insanın kafasına denk gelirdi. Mirbed'in sakinlerinden çoğu efendimiz Aişeyle beraber evlerinin çatısında orduları çakıl taşlarıyla taşıyordu, iki taraf arasında çetin tartışmalar devam etti ve Talha konuştu, onu susturdular.

Hız. Aişe gür bir sesle konuşmaya cehtetti, Basra ehlinin Hız. Osman'ın katillerini öldürmek için ayağa kalkmalarını ve haddi aşanlara had bildirmelerini söyledi. Az bir kimse bu çağrıya uydu, diğlerleri ise reddetti ve geri durdu, ardından ise tarih sayfalarından bilinen olaylar oldu.

Mirbed'in merkezi genişlemeye, şanı ise yücelmeye başladı. Emeviler zamanında büyük bir çarşı mekânı oldu. Basralıların medresesi aklın ve ruhun karşılandığı bir yer oldu. Umulur ki fırsat (kader) onu buna hazırlamıştı. Bütün savaşlar onları meşgul ediyordu, kavimin büyükleri Mirbed'e yazarlar, şairler, fasih insanlar getirip onları imam yapmıştı, her kabileden insanın şiirlerini sunduğu bir yer haline geldi, cahiliye ukazının olmasından sonra büyük bir toplanma merkezi haline geldi.

[s.25.]

Mirbed İslam'da istenilen bir manzara olmuş, zamanın değişmesiyle en kıymetli eserleri barındırmıştır. Mirbed şiir hususunda Ukkaz'a benzemiştir, her şair için bir halka vardır, her kabileden şairler vardı. Mirbed'de edebiyat çok fazlaydı edebiyat ve şiirlerle dolmuştu. Mirbed'de Arap közünün üçüncüsü söndürülmüştür, onu Cerir Dimağa kasidesiyle söndürmüştür. Araplar bunu "Faziha" diye isimlendirmiştir. Cerir ise "dimağa" diye isimlendirmiştir ve içinde Ubeyt bin Hasin telif etmiştir, şiiri 80 beyitten oluşmaktadır, başı şöyledir:

"Ey kötü konuşan kişi

Kötü sözü azalt ve de ki: 'eğer doğru yapmışsam doğru yaptı' de."

Ve bir başka beyt:

"Onda kızamık mevcuttur aynı Ferezdak'ın¹¹⁸ gençken olduğu gibi"

Bir çobana da şöyle demiştir:

" Gözünü çevir sen bir kaplansın hiçbir köpek sana ulaşmamıştır."

Cerir'in kalemiyle Mirbed de en son köz söndürülmüştür.

İnsanların Mirbed'e olan düşkünlüğü çok artmıştı, onlardan şehirde yaşamaktan tiksinenler imam olmaya başladılar. Ukkaz'ın zamanına çok özlem duyuluyordu. Basralılar

---

¹¹⁸ "Ferezdak, Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîmî (ö. 114/732): Emeviler devrinde eski üslûbu devam ettiren üç büyük hiciv şairinden biri. 20 (641) yılında Basra yakınındaki Kâzime'de varlıklı, kültürlü, cömert ve nüfuzlu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Babası ona, amcasının da adı olan Hemmâm isminin küçültmeli şekliyle Hümeym diye hitap ederdi. Yüzü veya alt dudağı somuna benzediği için kendisine bu anlama gelen "Ferezdak" lakabı verilmiş ve bu lakapla tanınmıştır." Bkz. A. Ş. Ergin, (1995), "Ferezdak", TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, c. 12, s.73-375.

sabah ve akşam o özleme önderlik yapıyordu, yanlarında kalemleri ve defterleri vardı herkes kendi halkasına gidiyor ve kendi öğrendiği şeyleri yazıyordu. O halkalardan elde ettiğiyle fayda veriyordu, bunlardan akılları için faydalı ilimler tahsil ediyordu. Mirbed’de çeşitli şairler oluşmuştur, ediplerin halkalarına her gün önderler, şerefli insanlar ve çeşitli insanlar istişare ediyor övünüyor ve yardımlaşıyorlardı.

[s.26.]

Etraflarında bazı insanlar onları dinleyip söylediklerini kaydediyordu. Edipler kitaplarında Mirbed’den altıklarını yazmışlardı edep, beyan şiir vb. gibi konulardadır ki onları sıralamak insanları acze düşürmektedir. Nekaiz kitabı Cerir ve Ferezdak¹¹⁹ arasındaki atışmaları ayırmıştır her ikisinin de tarifsiz bir zekâsı vardır. Her şair için ayrı bir halka bulunmaktaydı ve o halkalarında şiirlerinin içeriğini çiğnediği kişilerle dolduruyordu bunun sebebi kendi kabilesini yüceltip düşmanın kabilesini alçaltmak içindir.

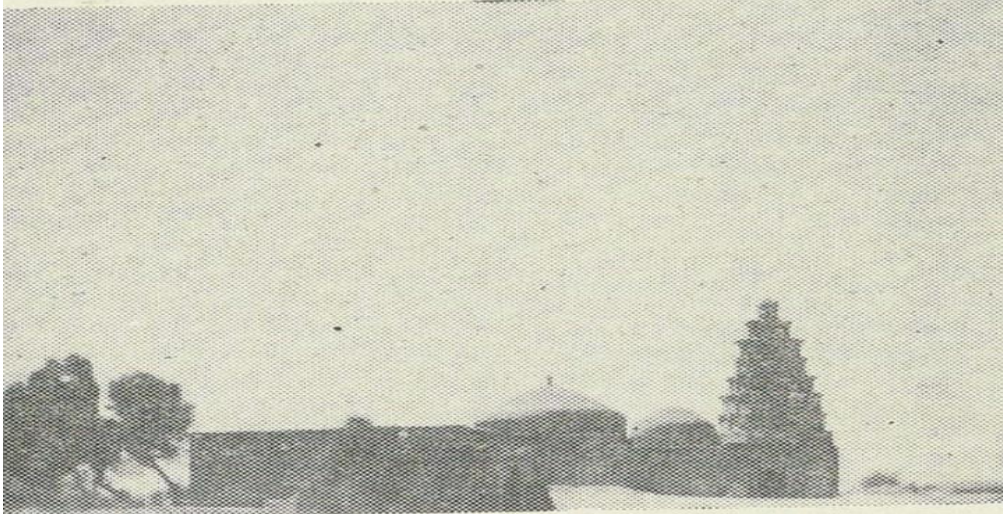
Bu Cerir Mirbed’in avlusunda durdu ve zırhını ve silahını kuşandı ve bir ata bindi ve onu Ebu Cehdam İbadu Bin Haşin el-Habti ayıpladı, bu haber Ferezdak’a ulaştı kıyafetini giydi, Ben-i Haşin’in kabrinde Ceriri söylenmeye başladı, insanlar da aralarında geçen şiirleri dinliyorlardı. Ferezdak dedi ki: “ Cerir’in kıyafetlerinde ona sövmek için birtakım sebepler buldu, bu beytin uzun olmasından mütevellit sadece iki beyti zikredeceğiz: “ Kelbi bana kölesiyle beraber geldi ölümü batıl gören birinin gururlanması gibi, Ceriri’nin zırhına takılanlar umdular ki, pencerelere ben atmıyorum, ben bir şey söylemiyorum. Ceriri, Ferezdak’ın üzerinde eski bir kıyafet olduğunu öğrenince bir fırsat yakaladı ve dedi ki: “Silahımı giydim ve Ferezdak onun bir oyuncağıydı ve üzerinde eski yırtık pırtık bir kıyafet vardı” ve düşmanına insanları güldürdü. Meşhur Mirbed’in diri görüntülerinden bir kaçını sunalım, hiç şüphesiz bu Mirbed’in şahit olduğu en güzel manzaradır. Meşhur şair Ebu ru’be bir deve üzerindeydi. Mirbed’in ortasında pahalı sarıklardan ve ipek cübbelerden oluşan eşyalarını ustaca koydu ve insanlar onun etrafındayken birtakım kasideler söylüyordu. Sonradan şair Ebu Necm Acli’nin kavmini, sövmesini zikretti, Bekir bin Vail’den biri Mirbed’den düşmana doğru gitti ve ona dedi ki: “Sen burada oturuyorsun.”

[s.27.]

---

¹¹⁹ Ferezdak başka bir zamanda: Şubat 684 Hicri 64. Yılında Kays Bin Numan bey’at için Abdullah Bin Hari bin Nevfel bin Haris Bin Abdulmuttalip’in elini tuutuğunda bu Abdullahın lakabı (Bebbe” idi) Ferezdak bu beyat için şunları söylemişti. “Ben çok kimseye beyat ettim ve bu bey’ata vefa görmedim. “Ben çok kimseye bey’at ettim bu beyata vefa gösterdim. Bebbe’ye Bey’at ettim pişman değilim.”. Bkz. İbnü’l Esir, *El- Kamil Fit-tarih tercümesi*, c. 4, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, 1986, s. 131.

İnsanlar oradayken Mirbed’de bize saldırdılar. Ebu Necm harekete geçti ve oradakilerin halini bana söyle dedi. Ona, “savaş meydanında yara alan vücuduna katran sürülmüş bir sürü deve vardı” dedi. Oraya katranla sıvanmış bir sürü deveyle geldi. Ebu Necm giysileri alıp iki ayağını geçirdi

Resim 2. 8. -Hasan Basri’nin oğlu Hasan’ın konakladığı yer, 2- Muhammed bin seyranın konaklama yeri, 3- Basra yakınında Muhammed Sait ve Seyit Abdurrahman’ın yeri.

Deveye bindi ve yularını süren kişiye verdi. Mirbed’e doğru yola çıktı. Yolda ona tuhaf görünümünden dolayı bazıları ulaşana kadar dâhil oldu. Deveyi sürene yuları çöz dedi, Ebu Necm şiirini söylemeye başladı. Accac devesinin üstünde dinlerken, Ebu Necm devesini Accac’inkine yaklaştırdı ve onu koklamaya başlayınca Accac katranla sıvazlanmış deve pahalı kıyafetlerini ve devesini kirletmesin diye ondan uzaklaştı ama deve ona yaklaşmaya devam edince Accac yine kaçmaya devam etti. Ebu Necm şiirlerinde ki şu söze ulaşana kadar peşlemeye devam etmişti: “onun şeytanı dişi benimki ise erkektir”.

[s.28.]

Ebu Necmi’n Mirbed’e gelişi ve Accac’ın ondan kaçması sebebiyle oradaki herkes kahkaha tufanına tutuldu. Mirbed’de olan bir Arap ve karısı birbiriyle tartışmış ve kocası onu susturmuş ve şu sözleri ilave etmişti: “Allah Teâlâ’ya yemin ederim ki, zihnini bilgili, ağzının soğuk, göğüslerin iri, karnın çocuklu değildir. Ağzında birden fazla hayırlı söz, birden az da şerli söz yoktur, ben sana donuk değilim, sesinden sonra da başka bir ses bulmuş değilim.(Şerhul Mekamat)

O sırada Mirbed Ahdal, şair Hayyat, Bais ve Gaylan arasında dönen kötülük ve fitnelere şahit oldu. Nabiğa, Evs bin Mukar ve diğer birçok âlim ve şair arasında tartışmalar olmuş Mirbed iş adamlarının amaçları sebebiyle zor zamanlar yaşamıştır. Sonra birinci

Abbâsî devletinin başındakiler bu amaçlarının dışındaki yaptırımları ve büyük zorbalıklar insanların zayıflamasına sebep oldu ve insanların konuşmasında ki hatalar arttı, kelamdaki kitaplardaki ayıplanan hatalar da çoğaldı. Araplardan dile en önem veren bir kişinin bile adına mensup olan veya Kaht'a mensup olan birinden farkı yoktu. Ama onlar mukavemet edip onları engelleyemedi. Diğer ülkelerin insanları iyice çoğaldı ve Arap yarımadasında ki Arapları geçtiler. Basra'daki Araplar yapancılara hayatlarına benzeyen toplu bir hayat yaşamaya başlayıp Ferazdak, Accac, Cerir ve diğerleri gibi tartışmalarında uzaklaştılar. Onlara dâhil olup dillerinde hataya sürükledikleri gibi Basra ehlinin de dilinde birçok hataya sebep oldular. Mirbed onların anlaştıkları amaç doğrultusunda şekillendi ve yeni bir hayata dönüştü. Şairler oraya hiciv etmek için değil Mirbed'e çölün kalbinden olan yerdeki Arapların şuurlarını ve dillerini almak için gelmekteydiler ve onların ayak izlerini takip ediyorlardı. Onların konuşmalarındaki birçok dil sürçmesi ve açık olan hataları düzeltiyorlardı. Mirbed'e Ebu Nuas ve onun gibi birçok kişi gelmiş ve ayrıyeten birçok lügat âlimi gelip asıl Arapça kelimelerle fasih bir dilde şiirler okumuş ve birçok nahiv âlimi ise Araplardan duyduklarıyla kaideleri düzelterek kitaplar çıkarmış ve hatta bu yüzden Basra ve Kufe arasında tartışmalar olmuştur.

[s.29.]

Herkes kendi görüşünü savunmuş ve hatta Basralılar daha üstün gelmiştir. Nasıl ki Basra büyük câmi mescidindeki âlimlerin asıl yeri olduğu gibi Mirbed Basra Medresesinin en önemli yeri olmuştur. Mirbed ikinci asrında durumu yükselmiş birçok hadis ve şiir ravisi, edep, nahiv ve lügat âlimleri ve şairlerin kadim olanları cevap almak için gelmişti. Mirbed'in görünen kahramanlarından (Beşer, Ebu Nuas, Asmai, Ebu Amr bin Ala ve meşhur filozof edip Makna, Mazini, Müberrit ve nahiv ilmini Ahfeşten, kelim ilmini Nizamdan, fesahatı Müberrit'ten ve diğer birçoğundan Ala Cahiz) vardı.

Asmai Mirbed'de ilim ve zühd bakımından Basra ehlinin ileri gelenlerinden Ebu Amr Bin Ala ile karşılaştı. Ebu Amr ona neden burada olduğunu sorunca "Ben Mirbed'i çok seviyorum ve çoğu zaman orada oturmak istiyorum" dedi, Ebu Amr ona şu cevabı verdi "ona sıkıca sarıl, çünkü o bakışı sıkılaştırır, görmeyi engeller ve Mudar ve Rabi'yi bir araya toplar".

Birinci Abbâsî devleti asrında Mirbed birçok güzel sarayları ve harika yerleriyle bina ve inşaatta yüksek bir yere geldi. Kendisinde bulunan en güzel saray Muhammed bin Cafer bin Süleyman El-Abbâsî 'nin sarayıydı ki ona " Irak dünyanın göz bebeği, Basra ırağın göz

bebeği, Mirbed Basra'nın göz bebeği Muhammed El-Abbâsî'nin sarayı Mirbed'in göz bebeği''denmiştir. Muhammed bin Cafer'inde Mirbed'de yaygın olan eserleri vardır. Onlardan bazıları arsalarındaki büyük havuzdur. Mirbed o kadar güzel bir yer olmuştu ki Basralılar oraya ruh ve bedenlerini dinlendirmek için geliyorlardı. İlim, ilmi tartışmalar ve ticaretin yanı sıra hitabet, edep ve şiir muharebelerinin yanında güreş ve kuvvet müsabakaları da oluyordu.

[s.30.]

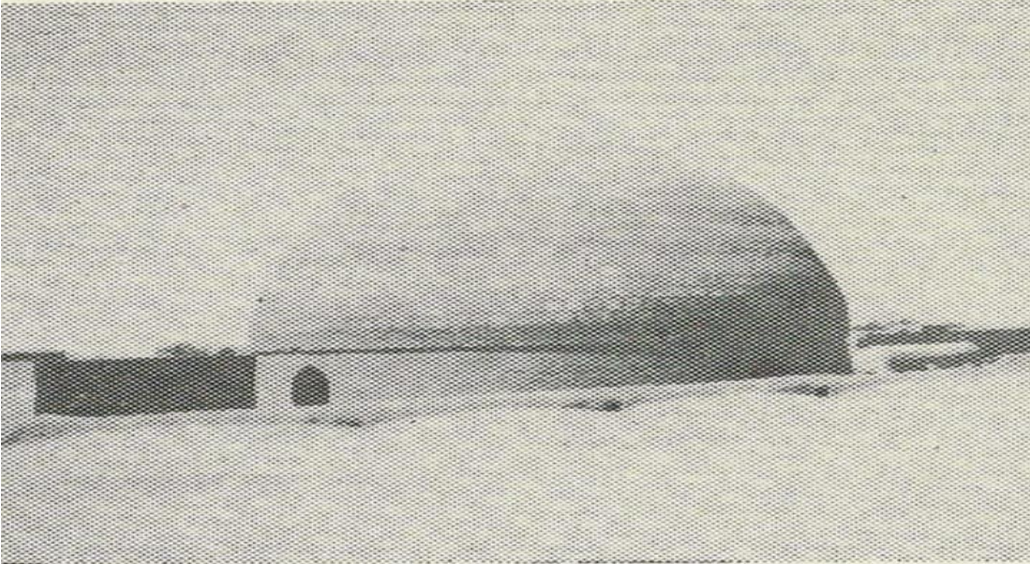
12. Zencinin Eliyle Mirbed'in Harab Olması

Kötülük ve fitneler ile düşmanlar Basra'ya ve Mirbed'e uzanana kadar o yıllarda Mirbed akıl, ilim ve nezafetin kuşattığı İslami ve Arapça ilimlerinin verildiği bir yerdi. O fitne ve kötülüklerin en büyüğü Basra ehli ile savaştan Ali bin Muhammed tarafından gelmişti. Onun ilk harekâtı Hicri 26 Ramazan 255 yılında Çarşamba günü başlamış ve hicri 2 Safer 270 yılında cumartesi günü bitmiştir. Birçokları Basra'ya savaş açmış çoğu mescidi yıkmış, büyük mescidi ateşe vermiş ve dahi sarayları, sokakları ve evleri harap etmiş, insanlara sert ve vahşi bir şekilde muamele edip binlerce Basra yerlisini katletmişlerdir. Ayrıca evleri çarşı ve sokakları hatta kitapları bile yakıp yok etmişlerdir. O saldırılardan bir tanesinde hicri 257 yılının Şevval ayının 17'sinde Cuma sabahı düşmanlar Basra'yı üç taraftan muhasara altına almış, Mirbed tarafından, Hazreti Talha (r.a.)'bulunduğu Ben-i Saad tarafından ve Basra'nın ilk inşa edilmeye başladığı harbiye tarafından (şuan hicri 1200 senesinde Zübeyir tarafında Kut'un inşa edildiği yerdir) sarılmıştı.

Basraya girdikleri zaman oranın ehlini acımasızca katletmiş, Mirbed'in kenar taraflarından ateşe vermiş, insanlar bu hezimete karşı vatanlarını müdafa etmeye çalışsalar da bu kasveti görünce Mirbed'den kaçmaya başlamışlardır. Onların arkasında atının üstünde kılıcını kuşanmış bir vaziyette olan Kasım bin Cafer bin Süleyman el-Abbâsî onlara hükmetmeye çalıştıktan "siz vatanınızı, milletinizi düşmana mı teslim ediyorsunuz? Düşman şehre girmiş ve çoluk çocuk, mal mülk demeden her şeyi harap ediyor" demiştir. Berih diye adlandırılan İbrahim bin Muhammed bin İsmail bin Cafer bin Süleyman el-Abbâsî beni Temimle karşılaşmış onları yardıma çağırmış, onlardan bir gurup ilerleyip ona gelmiş sonra ise Basra da savaş yerinin etrafında bir savaş meydana gelmiştir. Berih el-Abbâsî İbrahim el-Abbâsî'nin hezimetini Mirbed ehlinin kalan büyük yıkılışı ve helaki görmüştür. İnsanlar ayrılmış ve o büyük zulüm ve kötülük Berih'in evini ve onun içinde bulunan her şeyi yok etmişti.

[s.31.]

Sonra Mirbed'e o zulüm sahiplerinin yenilgisinden ve katliamlarından sonra hicri 270 senesinde yeniden dönülmeye başlandı ama buna rağmen denildiği gibi doğu ve batının arası ne uzaktır, insanların çoğunun ayrılmasından ötürü eskisi gibi olmadı. Harap olmasından sonra Basralıların vatanlarına geri dönmesi üzerine bazı çarşılar ve evler iade edildi ve tarihte bu olaya (Basra'nın harabından sonra ki zaman) denildi. Mirbed bulunduğu halde bir müddet asrın getirdiği zorluklarla mücadele etti. Ebu'l- Kasım Nasr Bin Ahmet el-Hamiri Mirbed yangınının sonunda Ebu'l- Hasan el-Müsenna'nın yanına gitmiş ve Ebi Tahir Selman bin hasan el-Cenabi'nin Basra'ya saldırmasından önce ikinci bir olay çıkartmıştı.

Resim 2 9. Hz. Zübeyir (r.a.)'in türbesi. Hz.Zübeyir 66 yaşında 656(H)de,“Cemel Vakası” olayında şehit düştü.

321 Hicri, Rabiul-sani ayının Salı günü Basra suruna tırmanmış kılıcını Basra ehline doğrultup Mirbed'i yakmış, büyük mescidi ve Hz. Talha'nın kabrini yıkmış insanlara helak edip on yedi gün boyunca Basra'yı kuşatmıştır, geriye kalan çoluk çocuk, kadın ve malları kendisine almıştır

[s.32.]

Ebu-l Kasım Ali Ebil Hasane dönerek Mirbed'in yangın felaketi hakkında bir şey dedin mi diye sordu. Oda “Bir şey demedim” dedi. Ebu Kasım “sana hiç yakışıyor mu, sen Basra'nın şairlerindensin Mirbed'de en güzel sokak ve çarşılarından ve bunun hakkında bir şiir söylemiyorsun” dedi. O da “herhangi bir şey demedim ama şuan söylüyorum” diye cevap verdi, doğaçlama şu şiir beyitlerini söyledi:

Size mutluluğu görenler geldi. Siz onları inkâr edemezsiniz.

Ey Mirbedliler size elimden geleni yapmam için bana yardımcı olun.

Kalbim size meyletti bundan Mirbed yanmaya başladı.

Hasret rüzgârı esti, ateşiniz harlanmaya başladı.

Benim bu akan gözyaşlarım olmasaydı sizin ateşiniz hiç sönmezdi.

Bulunanlarla birlikte hala Mirbed'de insanların inancıyla yanan küçük bir ateş bulunmaktadır. Bu meşur medreseden olağanüstü âlim ve raviler çıktı onlardan bazılarıda: Simak bin Atiyye ve Ebu-l Fazl Abbas bin Abdullah bin Rabi' bin Raşit ve bunun gibi nice zatlar... Kadı Ebu Ömer El-Kasım bin Cafer bin Abdulvahid El-Abbâsî El-Basri de burada Mirbed'de kalmaktaydı.

Mirbed'in bu biten felaket ve acayip olaylardan sonra 20 Kıratın (para birimi) 1 kıratı kadarıncası dışında hiçbir tarihi eser kalmadı, bu harabe arsalardan bazıları da mezarlık olarak kullanıldı.

Gezgin Nasır Hüsrev hicri 443 senesinde Basra'ya geldiğinde çoğu yerinin harap olduğunu, sadece Huza'e, Osman ve Kaddahin adlı 3 tane çarşı meydanını gördüğünü zikretmiş Mirbed hakkında ise hiçbir şey zikretmemiş. Yakut Er-Rumi (Basra'ya çok gelen tüccarlardan olarak bilinen) ise hicri 613 senesinde kitabı Mucem-ul Büldan'da Basra'dan farklı olarak Mirbed'i gördüğünü zikretmiştir. Basra'daki Mirbed'in Basra'nın en meşur mekânlarından olduğunu söylemiş ve orada hatip ve şairlerin birbirine övdükleri eski bir deve çarşısı vardır, o şuada Basra'da 3 mil kadar uzaklıktadır, gezginlerin dediklerine göre onların zamanında Mirbed Basra'nın evlerinden uzak tamamen harap olmuş bir yerdir.

[s.33.]

Gezgin İbni Batuta hicri 726 senesinde Basra'yı ziyaret ettiğinde Mirbed hakkında bir eserden bahsetmedi bu da İbn Batuta gelmeden seneler önce Mirbed'in harap olmuş. Büyük câmi ve üç mahalle dışında bir şey kalmamıştı, bu harap oluşta Hicri 800 senesinin son ayında gerçekleşti. Eski Basra'nın halkı Basra'nın yeni arazisine taşındılar, son olarak ta Mirbed şuan günümüzde olduğu gibi başı, sonu belirsiz bir şekilde toz toprağa karıştı. Sanki onun lisan-u hali yas tutuyor ve şöyle diyordu: "Sanki Hucun'la Safa arasında hiç kimse yokmuş. Mekke'de geceleyin kimse konuşmuyor gibi, biz neşeli, gıpta edilir bir halde konuşmaya başladık, Bu şekilde geçmiş bizi affetti"

[s.34.]

13. Büyük Basra'daki Büyük câmi

Tarih yeryüzünü aydınlatan İslami hareketlerde bir sürü mescide şahit olmuştur. Bu İslami hareketler yeryüzünü aydınlatmıştır nasıl ki bu mescitlere en etkili bir şekilde şuurların düzeltilmesinde safların bir olmasında yönetici emirlerin amaçlarının olduğu gibi, hiç şüphesiz mescitler Allah'ın evleridir, kendisinde Allah'ın ismi zikrediliyordu. Onda Allah'ın emirleri uygulanıp yasakladığı şeylerden uzak duruyorlardı, insanlar oralarda dinin kurallarını öğreniyorlardı.

Hulafa-i Raşidin insanları toplantıya çağırmak istediği zaman ve onlara yapmaları ve yapmamaları gereken şeyleri bildirmek için müezzine (namaz toplayıcıdır) diye insanları davet emesini işaret eder. İnsanlar Medine'deki mescide gelir, gelecek emirleri ve yapmamaları gereken şeyleri öğrenirlerdi. Bu büyük Basra câminin İslami ilimlerde eda attığı şeydir âlem için öne sürdüğü âlim ve ediplerendir.

13.1. Mescidin İlk Tahtadan İnşa Edilmesi: Sonra ise kiremit ve kerpiçten inşa edilmesi ve onun mühendisliği, binanın güzelliği, onun yıkılması ve ondan geriye kalanlar

Utbe bin Gazvan Ebulle şehrini fethettiği zaman hicri 14 senesinde Basra'ya Kayruvan'ı yerleştirdi ve Ömer bin Hattab'dan (r.a.) Basra'yı kamıştan inşa etmek için izin istedi.

[s.35.]

Hz. Ömer ona izin verdikten sonra kendisinde dinin gerektirdiklerini yapabilecekleri savaşın vatanlarından ayırmış olduğu mücahitler için bir mescit inşa etti. Mescidi tahtaları sökülüp, desteleneceği ve döndüklerinde tekrar inşa edebilecekleri şekilde yapmışlardı. Ne zaman tahta kurtları hicri 15-16 yılları arasında Basra'nın evlerinin tahtalarını yiyip bitirmeye ve aynı şekilde mescidin kolonlarını yemeğe başlayınca Ebu Musa el-Eşari Hazreti Ömer'den mescidi kerpiçten yeniden yapalım dedi. Hazreti Ömer'in izni üzerine mescit kiremitten yeniden inşa edildi ve duvarları ise boyandı. Beni sehmden Mahcen bin Ezra el-Eslemi için düzenlendi ve minberi câminin ortasına konuldu. Emir namaza geldiği zaman insanların arasından kibleye yürürdü ve bu hal bir müddet sürdü. Denildi ki Abdullah bin Amir bin Kerbezu Hicri 29'da Hz. Osman'dan önce Basra'da bir çalışandı, bir gün Dehna'da ki (Burası daha sonra Beni Haşim'in Ruhbesi diye isimlendirildi) başkanlık yerine çıktı. Üzerinde cübbe vardı ve insanlara namaz kıldırmak istemişti, Arapların emirinin sözü üzerine kıldırdı.

Ziyat bin Ebu Süfyan kardeşi Muaviye'den önce hicri 45 yılında Basra'ya vali olduğu zaman câmiyi yıktırıp işlenmiş kiremitten daha iyi ve güzelini yaptırmış, kubbesini sac ağacından ve içerisine ise bir toplantı yeri yaptırmıştır, oranın kolonları ise Kuaykan dağının mermerinden yapılmıştır. Oraya bir sürü mal harcanmış, Haccac bin Atik ve oğlu bütün mallarını buraya harcâmiş, bu yaptıkları harcama onlara büyük bir servet kazandırmış birçok mal kazanmış ve durumları düzelmiş, onlardan ince böyle bir zenginlik olmadığından darb-ı mesel olmuşlardır, câminin inşası tamamlandıktan sonra Ziyat minberin câminin ortasından en başına koyulmasını emretti.

[s.36]

Sonra hükümet dairesini Dehna'dan mescidin arkasına taşıdı. Sonra mescidin duvarından mescide giderken insanların arasından yürümek için hükümet dairesine giden bir kapı yaptırdı ve emirin insanların arasından yürümesine gerek yoktur dedi. Sonra mescidin açılışı için büyük bir şenlik düzenledi ve Basra ehlinde birçok kişiyi davet etti ve onlarla câmiyi gezmeye başladılar. Gelenler oranın genişliğini ve büyüklüğünü gördüler ancak yüksekliğine ve genişliğine rağmen kolonlarını kısa buldular. Ne zaman Belazüriyle câmiyi gezseler onlara câmide bir bozukluk görüyor musunuz?" der, onlarda bundan daha büyük, güzel bir yer bilmiyoruz derlerdi. Onlara şöyle cevap verirdi evet bu binanın dört bir tarafında olan bu dört kolon daha büyük olsaydı burası daha büyük ve metin olurdu. Sonradan mescid daha büyük ve iri olmuş insanlar onun süslerini ve büyüklüğünü görünce şaşırılmışlar hatta Haris bin Bedr el-Fedani şu şiiri söylemişti:

“Ziyat, Allah'ın zikri için bir yer yaptı.

O ki çamur karışmamış taş ve kayadandı.

Dua edenlerin elleri onun için kalkmasaydı.

Şeytan işi zannederdik onu biz...

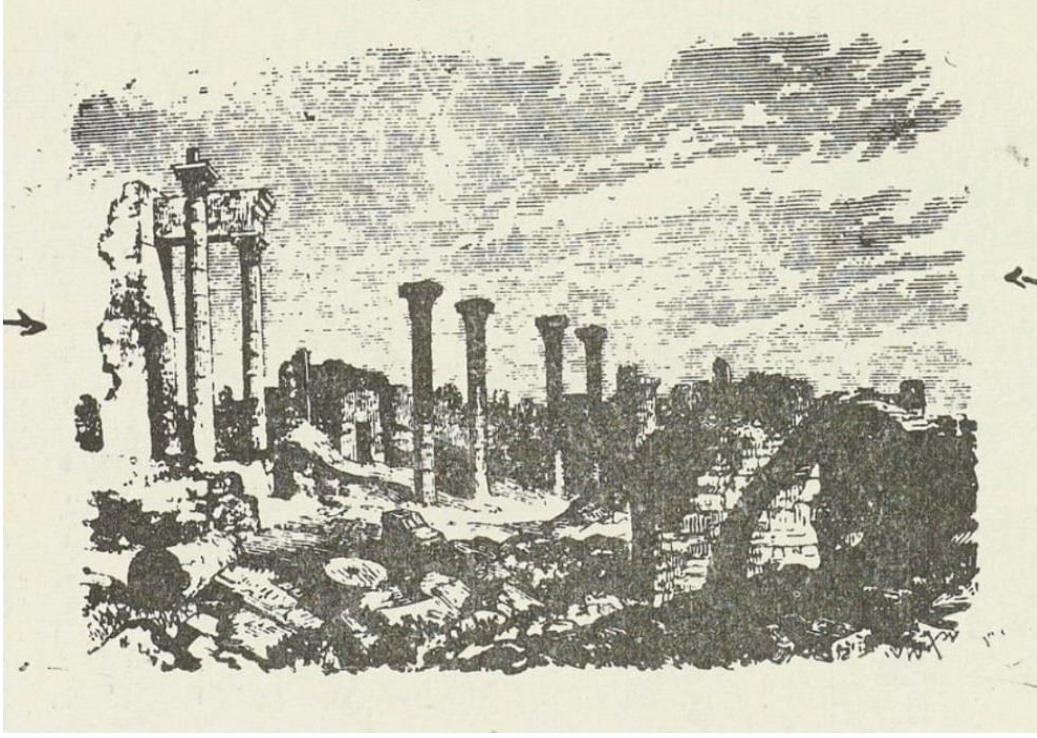
Başka bir rivayette ise şiirin Bais el-Mecaşi'nin olduğu söyleniyor. Mescidin yeri toz toprak içindeydi ve insanlar ne zaman namazı bitirse ellerine gelen tozları siliyorlardı. Ziyat bunu gördüğü zaman “insanların ilerleyen zamanlarda namazdan sonra ellerini sünnet olarak silkelediğini düşünmelerinden korkmaktayım” dedi ve çakıl taşlarının toplanıp câminin içine atılmasını emretti. Seyyah İbni Battuta'nın gelip bu duruma şahit olduğu vakte kadar çakıl taşları orada durmaktaydı. Hükümet binası mescitten uzaktı. Ziyad onu Dehna'dan mescidin yanına taşımış ve oradan mescide giderken insanların arasından geçmemek için mescitteki minberin duvarına bir kapı yaptırmıştı, onu büyükçe genişletmişti. (O mescide kendisinden

ayrılmayan beş yüz askerle giren ilk kişiydi). Mescidin sol tarafı ev gibiydi çünkü orası Nafi bin Harisin eviydi. (Ziyad'ın Sümeyye'den olan kardeşi).

[s.37]

Ondan mescit için evini satmasını istemişti ama o reddetmişti. Ancak Abdullah bin Ziyat'nın vilayetinde Muaviye'den önce mescidin dört köşesini tamamlamak için Nafi'nin oğlunun evini yıkarak tasarımlar yapmıştı, “eğer Abdullah bin Nafi mülkünü vermeye razı olursa onu beyaz saraya göndereceğim” demiş ve ikna olduktan sonra onu göndermiş, hemen evi yıktırarak mescidin dört köşesini eşit hale getirmiştir. Nafi'nin oğlu geri döndüğünde evinin yıkıldığını gördüğünde bundan dolayı bağırmaya başlamış ve Ziyad ona “sana her kulaç yere beş katını ve bir ucu senin duvarından diğer ucu ise câmiye bağlanan bir köprü vereceğim” deyince buna razı olmuştur. O câmiden eve uzanan iki tünel Abbâsîlerin hilafetine kadar oradan ayrılmamıştır. Abdullah bin Ziyad'an önce oranın müezzini İbni Hasan El-Abidi idi. İbni Ziyad bir müddet orada kalmış ve ondan sonra mehdinin halifelik zamanına kadar kalmış ve ibni Ziyad'dan sonra mescidin hacmi hiç artmamıştır. H. 160 senesinde amcasının oğlu Muhammet bin Süleyman bin ali Abbâsî Basra'ya vali olarak atandı. Basra büyük bir seviyeye ulaştı, denildi ki mescit, namaz kılanlar için dar gelmeye başladı, H.160 senesinde bir vakit orada namaz kılanların sayısı sayıldı ve sayılarının 20.000 olduğu tespit edildi. Bu haber halife mehdi ye ulaştı ve 100.000 dirhem vererek bu parayla câminin genişlemesine izin verdi, câmiye Abdullah bin Nafi'nin evi, Abdullah bin Ebu bukranın evinin hepsi, Rabia bin kelde Sekafi'nin evi ümmi celil el-hilaliyye bin şubenin evi câmiye dâhil edildi. Sonra Harun'u-Reşid'in zamanında bazı yapıtların yıkılmasını emretti ve o yıkılan binaları câmiye ilave etti ve Basra şehrinin merkezinde en büyük mescitlerden biri oldu. Yanında yollar ve sokaklar vardı, insanlar imam oluyorlardı. Özellikle Cuma günleri câminin etrafı doluyordu. Bize onun genişliğini, etrafının uzunluğunu en iyi izah edebilecek örnek girişinde 18 kapı vardı, dendi ki dış tarafında 14000 tane hayvan bağlama yeri vardı.

[s.38]

Resim 2 10. Hicri 14 senesin de inşa edilen Basra da ki câmi bu resim hicri 10 asırdan kalmadır.

[s.39]

Basra Birçok felakete uğradı ve saldırıya uğradı bu felaketlerin en mühimi ise Zenuc felaketidir bu olayda evleri mescitleri çarşıları yaktılar, bu olaydan bize yukarıda verilen resim deki doğu tarafının sureti dışın da bir eser kalmadı nasıl ki bu resmi Hicri 10. Asırda müsteşriklerin çekmiş oldukları bir resimdir. Bu resim, Butani'nin maarif dairesinde de sayfa 24'deki 111. resimdir, kayıtlarda mevcuttur. Tüm bu eserlerin bize eser olarak kalması Hazreti peygamber (s.a.v) in Basra'nın üzerine öyle bir gün gelecek ki Basra'nın sadece şerefeleri gözükecek ve câmisi adeta bir geminin başı gibi olacak hadisini doğrulamaktadır.

Orası uçsuz bucaksız kumlardan oluşan mescidin en muazzam yeridir. Sanki bir geminin pruvası gibidir buna hâkim olm Ayanlar onun câminin minaresi için yapıldığını düşünür ama hendese ilmüne hâkim olan biri bu yapının mescidin bir kısmı olduğunu bilir. Ve bu bahsettiğimiz düşünceye Üstaz Azzam 'da kapılmıştır ve kitabı (Rahalatu Abdulvahhab Azzam)'ın 191. Sayfasında bu yapının bir minare olduğunu söylemiştir. Ancak bu doğru değildir.

Bu büyük taşlar ve kolonlardan kalan parçalar ise Hicri 1130 miladi 1118 seneleri civarında Basra'da kurulan Zübeyr'e yakın bir mekânda bulunmaktadır. Zübeyr'in ehlide kendilerine ulaşan bu taşları kolon kalıntılarını inşaatlarında kullandılar. Bu kalıntıların arasında Miladi 1938 yılında Basra'ya su boruları bağlanmadan önce Zübeyr ahalisinin su

ihtiyaçlarını karşıladıkları bir yer bulunmaktaydı, bu mescitten kalan yerleri gezen kişi güney kısmının köşesinde dizili, yaklaşık 20 kişilik kk çadırların olduğunu görür.

[s.40]

Bu Ravakı dedemiz merhum Şeyh Dervif bin Merhum Enes Basa Ayan Ali Abdüsselam el-Kuvazi el Abbs H.1170 senesinde insanların icerisinde namaz kılıp bu yüce mescidin ismini yaşatması için inşa etmiştir. Bu Ravak'ın kalıntıları günümüze kadar devam etmiştir.

13.2. Büyük Cmi'de Meydana Gelen Kanlı Savaşlar

Bu cmi bir sürü önemli kanlı savaşlara şahitlik etmiştir, bu savaşlardan birçok önemli olayı kısa bir şekilde zikredeceğiz. Birincisi: İslam tarihinde önemli bir eser bırakmıştır, bu savaş (Camel) savaşının başlangıcında müminlerin annesi efendimiz Ayşe nin Basra'ya yöneldiği zamandır. Hz. Aişeyle beraber yanında Talha ve Zübeyir efendimiz ve onların etrafında insanları yardımlaşmaya, efendimiz Osmanın intikamını almayı ve Basra'daki hazine odasına hkim olmayı teşvik eden insanlar vardır. Efendimiz Hz. Ali den önce iki tane fırka ateşkes imzaladı, aralarında ateşkes kitabi yazdılar, şartları ise: Osman bin hanif, şehir halkına Talha ve Zübeyir anlaşması hakkında görüşlerini soracak bir elçi göndermesidir. Elçi (Kab bin Sur ve sahabeden Usametü bin Nezir de duyulmuş) dndği zaman anlaşmaya zorlanmıştır. Halife Hz. Ali'nin işçisine kitap gönderdiği gibi... Kitapta şöyle diyordu: "Vallahi sadece fırkaya ve cemaate zorlandı. Eğer o ikisi tahttan inmeyi istiyorlarsa onların bir zr yoktur, eğer onun dışında birey istiyorlarsa onların hataları vardı." Basra'da Cemal ashabı haklarını isteyip Basra'yı yöneticiden hali bırakmayı ve halifeye tabi olmayı istedikleri vakit bu ihtilaf konu oldu.

[s.41]

Taberi derki: Talha ve Zübeyir soğuk ve rzgrl bir gecede adamları topladı. Sonra mescide yöneldiler ve yatsı namazına cmiye anlaştılar, yatsı namazını geciktirirlerdi, Osman bin Hanif geç kaldı. Talha ve Zübeyir efendimiz namaz için Abdurrahman bin İtabi sundular, (ezzit) cemaati diye şöhret kazandılar, onlar Osman'nın cemaatinden olup hazine odasının bekileriydiler, mescitte savaştılar. Onlara karşı sabredip onları uyuttular, onlar 40 kişilerdi. Talha ve Zübeyir efendimizin karşısına çıkması için adamları Osman'a saldırdılar. Talha ve Zübeyir'in yanına vardığı vakit yüzünde sa kalmamıştı. Bu olaydan sonra sarayda Osman'la olan korumalarını çıkardılar. Hazine odasının bekçileri 40 veyahut 400 kişilerdi, sonrasında Abdurrahman bin İtap insanlarla birlikte yatsı namazını ve sabah namazını kıldı bu şekilde iki

fırka arasında mescitte kanlı savaş başladı. Herkes kendi görüşünü, akidesini savunuyordu. İntikam alanların Emera evini istilasıyla, Basra'daki kanlı savaşlar sona ermiştir, önderlerini hapse attıktan sonra açıklaması güç yeni olaylar meydana gelmiştir.

13.3. Büyük Mescitte İkinci Savaş

Haricilerin fitnesinin akabindedir, iki tane isyankâr harici olan (Karip ve Zuhaf) onların topluluğu (siffin) savaşından sonra baslarına itaat etmeye karşı gelince câmiye saldırıp içinde insanlardan çokça mahlûkat öldürdü.

13.4. Üçüncü Savaşı

Şerri Getiren Tokat

Malik bin Musmi mescitte meşhur dini halkalardan birinde oturuyordu.

[s.42]

O halkanın içerisinde Abdullah bin amir bin Kerbez in oğlu (Kursa) vardı, Kursa Malikle söz dalaşına girdi, ağır sözler söyledi, Bekri Kuraşi'ye tokat attı. Rabia ve Mazr'ın kavmi heyecanlandı çoğunluk Rabia'nın tarafındaydı, bir adam "Ya! Alu Temi" diye seslendi. Ben-i Dabbe'den bir kavim mescit muhafızına ok atmaya niyet etti. Ancak kalkana isabet etti sonrasında Rab'ı kavmine yöneldiler, onları hezimete uğrattılar. Haber Bekir Esyem bin Sakık bin Sevr e ulaştı. Mescide yöneldi ve dedi ki (Rabia sadece mudarlığın ölüsünü bulsun). Ancak Malik bin Müsmi insanları sakinleştirip Ezid ve Rabia'nın yeminlerini tazeletti. Sonra Ezid önderlerinden birinin kanıyla Basra minberinin boyandığı Mesut bin Amr'ın katledilme hadisesi meydana geldi, hemen akabinde Ezid ve Temim arasında tartışmaların en şerlisi meydana geldi. Bu kişi Yezit bin Muaviye'nin vefatından sonra Şama giden Ziyat bin Abdullah'ın yerine gecen Mesut bin Amr Ezdi'dir. Olayda Mesut minberin üzerinde ezdiler ve diğerlerinden beyat alırken haricilerden birileri saldırmaları ve Mesud'un gelip Müslim adındaki birine vurarak ve onu öldürmesi ve Sonrasında Ezdiler Üsevera Nehrinde haricilerin kışlasına hücum etmesi ve onları hezimete uğratıp katletmeleridir. Sonra Beni Temim katil suçuyla suçlandı ve aralarında savaşlar meydana geldi.

13.5. Dördüncü Savaş: Hüküm Sadece Allah'ındır

Medaini dedi ki: Haricilerden bir adam Basra mescidine girip orda hükmünü ielri sürdürdü. Sonra beni Temim'den bir adam ayağa kalktı ve onu öldürdü. Sonra ibni Ziyad'a haberi ulaştı. İbni Ziyad bunun üzerine dedi ki: mescitte kimler vardı? denildi ki: Ebu Cemile Fulame Beni Ziyat dedi ki: "senden başkası öldürene kadar ona kalkmadın mı" peşi sıra dedi

ki: “eğer ben ona kalksaydım muhtemelen kafasına vurup beynini dağıtırdım ancak 2 kişi 1 kişiye saldırdı denmesinden korktum.”

[s.43]

13.6. Beşinci Savaş: Haccac'ın Mezbahası

Ne zaman ki Haccac H.75 senesinde Abdülmelik bin Mervan'dan önce iki Irak'a yani Basra'ya ve Küfe'ye vali olarak atandı, onları öldürmek için oyun kurdu, Haccac ve onun beraberinde 2000 kişi Şam ehliyle savaşmaya yöneldi insanlardan 4.000 kişi onlara tabi oldu. Basra'ya Cuma gününde namazdan önce girmeyi istiyor. Basra'da adamlarında savaş yaklaştığında adamlarına her kapıda 100 adam olacak şekilde, mescidin kapılarında silahlarını elbiselerinin altında gizleyerek ayrılmalarını istedi. Şayet mescidin içerisinde bir kargaşa veyahut gürültü duyarlarsa mescidin kapılarında durup oradan ayrılmayıp beklesinler diye mescidin kapılarında beklediler, kapılar 18 adetti. Haccac önünde ve arkasında yüz adamla mescide girdi. Mescide girdiğinde kavim hutbede konuşacak beni görürlerse sarığımı dizlerimin üzerine koyarım. Sizde kılıçlarınızı koyun ve Allah Teâlâ'dan yardım ve sabır isteyin, şüphesiz ki Allah sabredenlerle beraberdir. Mescide girdiği zaman namaz vakti geldi ve minbere çıkıp hamdu senalar getirdi, şöyle dedi: Ey insanlar! Müminlerin emiri olan Abdülmelik Allahu Teâlâ'nın şehrinde halife yaptığı kimsedir. Kullarına imam olarak seçmiştir. Beni sizin şehrinizde vali tayin etti, bana mazlumlarınıza karşı insafı olmayı, zalime karşı hüküm vermeyi, iyi olan kimseye iyilik yapmayı ve asi olana ise cezalandırmayı emretti. Ben sizin içerisinde onun ermine uyuyorum, sözünü yerine getiriyorum ve Allahu Teâlâ'dan mükâfat talep ediyorum, beni iki kılıçla sorumlu tuttu; rahmet kılıcı ve azap kılıcı. Rahmet kılıcına gelince o yoldayken elimden düştü. Azap kılıcına gelince o budur. Bu sözlerden sonra insanlar onu taşladı.

[s.44]

Ardından Haccac Sarığını çıkardı ve onu dizlerinin üzerine koydu ordusundan mükellefler mescidin içerisinde vasiyeti yerine getirmek için kalkıştılar. Kılıçlarını aldılar, askerler kapıda kargaşa çıkaranları, kaçanları ve çıkış yerine aceleyle koşanları duydular, onları kılıçlarıyla öldürdüler, kimse çıkamadı. Onlardan 70.000 kişi öldürdüler hatta kanları pencerelere, kapıya aktı.

6. SAVAŞ

14. Zenci Liderinin Olayı¹²⁰

H. 257 senesinde zenci lideri Basra'ya girdiğinde orada oyalandıktan sonra insanlara güven ilan etti ve onlara câmide toplanmasını emretti. Sonra 100.000 kişiyle câmide toplandılar, mescide gelenler câmide tamamen karar kıldıklarında zenci lideri ölüm emir veriyor. Câmi kan gölüne dönüyor. Câminin yıkılmasını ve yakılmasını emrediyor, bu olayla 15.000 ev ve 200 câmi yıkıldı. Mescitte meydana gelen bu hadiselerden sonra kesin ve önemli bir şeye rastlamadık. Ancak muhtemelen tarih kitaplarının göstermediği küçük ve kişisel olaylar cereyan etmiştir. Büyük mescitte söylenen bazı hutbeler ve mescitte yapılan ilk hutbeyi Utbe bin Gazevan Basra'yı terk ettiğinde yapmıştır. Büyük câmiinin inşaatından sonra ilk hutbe veren kişi Utbe bin Gazevandır, ona ait en son hutbe Medine'ye seyahat etmeye yöneldiğinde yaptığı hutbedir.

[s.45]

Allahu Teâlâ'ya hamdu senalar edip ve peygamberimize salat ve selam getirerek şunları demiştir: şüphesiz ki dünya arkasını dönüp giden kişinin ayak bağı olmuştur ve içinde yaşayanlara eziyet vermiştir, ondan birtakım artıklar kalmıştır. Şüphesiz ki siz ondan ayrılacaksınız. Acayip olarak Peygamberimizin kocaman bir taş ateşe atılır diye devam eden hadisini işittim, ben peygamberimizle beraber olan yedi kişiden birisiydim ve bizim yiyecek olarak yapraktan başkayemeğimiz yok idi. Ben ve Saad Bin Malik bir adet hurma bulduk onu ikiye ayırdık, yarısını o diğer yarısını ben yedim, bugün ise her birimiz bir şehrin sorumlusuyuz, ben kendi gözümde büyük olmaktan ve insanların gözünde küçük olmaktan Allahu Teâlâ'ya sığınırım. Benden sonra bazı yöneticileri tecrübe edeceksiniz ve onları ya onaylayıp ya da kötüleceksiniz. Bu Basra'da verilen ilk hutbedir.

15. Büyük Mescidi Şerefliendiren Hatiplerden Efendimiz Ali bin Ebû Tâlib

Cemel hadisesinden sonra Basra'ya yöneldi ve mescidin minberine çıktı, şu şekilde başlayan meşhur HUTBESİni verdi “Ey! Semud'un kalanları ey Basra ehli! Peygamber efendimiz şöyle diyordu ‘Basra denilen bir yer fethedilecek kible olarak Allah Teâlâ'nın en güçlü yeridir okumuşları insanların en okumuşları ibadet edenleri ise insanların en ibadet

---

¹²⁰ Basra pek çok isyan ve savaşa şahitlik etmiştir, “Zenci Ayaklanması” da bunlardan biridir, Prof. Abdülhalik Bakır bu ayaklanmayı şöyle anlatır: “Zenci hareketi diye bilinen ve Sâhibüzzenc Ali b. Muhammed tarafından başlatılan büyük ayaklanmadır. 869-883 yılları arasında Zenciler Basra ve köylerine büyük baskınlar düzenleyerek her tarafı yağmaladılar. Bu olaylar sonucunda yüz binlerce insan öldürüldü, tarla, çiftlikler tahrip edildi, şehir camii yakıldı, deniz ticaretine ayrılan birçok gemiye el konuldu, binlerce kadın ve çocuk esir olarak götürüldü. Basra'yı büyük ölçüde tahrip eden bu ayaklanmalar, ancak Abbâsi hânedanının ileri gelenlerinden Muvaffak b. Mutevekkil sayesinde bastırılabilirdi.” A. Bakır (1992), “Basra”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul, s. 108-111.

edenleridir.’ Camide 80.000 kişi şahit oluyor. Şahit olan birine şahit olan kişi sanki kendisi şahit olmuş gibidir.”

[s.46.]

Hutbenin sonunda Hazreti Ali peygamberimizden bir hadis rivayet etmiştir. Basra’ya bürgün gelecektir o gün sadece câminin şerefli yerleri görülecek geminin başının derin denizdeki hali gibi.

15.1. Abdullah Bin Abbas’ın Hutbesi

Basra mescidinde Abdullah bin Abbas müminlerin emiri Hazreti Ali’den önce Basra’nın yöneticisiyken Basra’da hutbe vermiştir, demiştir ki: Ey Basra ehli! Bana müminlerin emirinin kitabı geldi sizin şahıslarınıza emrediyor size Ehnuf Bin Kaysla gitmenizi emrettim. Sizden sadece 1.500 kişi ona yöneldi, siz altmış bin kişi divandasınız köleleriniz efendileriniz ve çocuklarınız hariç. Savaşın! Kimse kendisi için bir yol çizmesin ve ben ayrılan herkesi davetine isyan ediyor olarak bulurum. Ben Ebu esvede emrettim ve kimse kendine çizilen yola değil kendi nefesine sövsün.

15.2. Ziyad bin Süfyan’ın Hutbesi

İnsanların en çok korktuğu, en çok sarsıldığı hutbe Ziyat bin Ebu Süfyan’ın HUTBESİdir. H.45 senesinde Cemaziyülevvel Muaviye’den önce Basra’ya vali olarak gelmiştir, o zamanlarda fitne fesat çokça yayılmıştı ve hutbesinin başı şöyledir:

[s.47.]

“Şüphesiz ki cahil cühelalar ve kör delalet ve ailesini ateşe atanlar...” Diye devam ediyor. Sanki insanlar ondan haber almak istiyor gibiydiler. Sonrasında Abdullah bin Eşhem ayağa kalktı ve dedi ki: “Ey Emir! Şahitlik ederim ki sana hikmet ve güzel konuşma verildi.” Ehnuf bin Kays kalktı ve dedi ki: şüphesiz ki sena beladan sonra gelir ve hamt güzel şeyden sonra olur, ben bela bulana kadar sena getirmeyeceğim. Haricilerden biri dedi ki (ismi Ebu Bilal Merdas bin Ediyye) nasıl beri olan biriyle hasta olan biri ve itaaat edenle asi olan aynı olur. Bu sözü Ziyat duyuyor ve diyor ki:”biz sana ve ashabına ta ki sizi batılı gösterip sizi daldırana kadar ulaşmayacağız.

15.3. Haccac Bin Yusuf Essecaff’nin Hutbesinden Bir Kısım

Bu Haccac bin Yusuf es-Sekafi’nin Basra’ya gelip insanları tehdit ettiği meşhur hutbesinden bir parça... Dedi ki: “Kim deva ararsa devası bendedir, kim ecelinin erken gelmesini istiyorsa ben acele ettiririm. Kimsenin şu kapıların birinden çıkmasını istemiyorum

kim çıkacak olursa onun boynunu uçururum.”. Onun başka bir hutbesi daha vardır başı şöyledir: “Allahu Teâlâ bize dünya da yetti ve bize ahireti talep etmemizi istedi, keşke ahiret işleri bize yetseydi ve nedense sizin âlimleriniz gidiyorlar, cahillerinizin ise öğrenmeye çalıştıklarını göremiyorum.” Haccac çoğu hatipten sonra geldi, ister o hatip emirlerden, ister valilerden, isterse din ilim ve edep adamlarından olsun.

16. Büyük Câmide Mescit Halkaları

Kitabımızın önsözünde Basra’daki büyük câmiye işaret ettik.

[s. 48]

Basra da parlayıp ilim taraflarını aydınlatan edebi ve ilmi bilgileri sunan devirleri içinde barındırıyor. Basra âlimleri tabiin ve sahabenin çalışmalarının çıktığı yerdir, bu Basra’daki büyük mescit Basra’nın ruhunda kendisine işaret ettiğimiz gibidir, onu üzerinden geçen asırların değişimiyle bütün gelişmişlik tarafında yakıt onu tutuşturmuştur. Bu büyük ilmi yurt ve umumi geniş medrese insanların kendisinden ilim ve bilgi aldıkları yer haline gelmiştir, Lubban tevhit ve kelim ilimlerini Resûlullah (s.a.v)’in sahabesinin halkalarından öğreniyorlar, onlara tabi olup edep ve kemal sularından içiyorlar. Basra’da yüce mekânlarında bir sürü âlim çıkıyor, tekfirde fıkhıta nahivde, sarfta, kelim ilminde tarih seyr lügat ilminde edep ilminde sonsuz mirasa sahip çıkıyorlar, ibadet edenlerin çoğunu kuran hafızlarını ve ayrıyeten mutezile ve başka itikatları olanlar aynı şekilde münazara ve araştırma yapıyorlar. Hatta mescit ilim talebelerinin kabesi, âlimlerin ve faziletli insanların yurdu, isnat ve rivayette İslam âlimlerinin mercii konumunda olmuştur. Bu malumatların hepsini seviyelerinin cinslerinin yaşlarının farklı olmalarıyla topluyorlar. Büyüğün küçükten zengininde fakirden bir farkı yoktur. Hepsi ilim şevklerinin çok olması hasebiyledir, mevzu kaynaklarıyla başlayan âlimlerin etrafında toplanıyorlar. Her âlim için bir halka vardır, kolonlardan birinde dersini verir. Bütün halkalar o halkanın âlimiyle bilinir, mesela Hasan-ı Basri, Ebu Ubeyd’e, Yunus ve benzerinin halkaları gibi, mescit geniş olmasına rağmen ilim halkalarıyla ve öğrencilerin tümüyle doluyor, o mescide girenler kalem sesinden başka bir ses duymuyor, bu vasıfla vasıflayanlardan ilki Allame-i Harirdir. Basra makamlarında şöyle demiştir: “Gaşya’nın zikir meclislerinde mutlu olduğumu gördüm.”

[s. 49]

İçimdeki o közü Basra’ya gitmekten başka bir şey söndüremezdi ve orada halkanın başındaki âlimlerin sütunlara yasladığı bazı minderler vardı. İlim tahsili için âlimlere çok rağbet vardı, talebeler kelim çiçeklerinden koparıyor ve kalem sesleri duyuyorlardı ve ne

güzel söylemiştir şair: “Ey Basra Camisi, Allahu Teâlâ harap olmana izin vermedi. Senin havzanı bol yağmurla suladı da suladı” En sonunda da şöyle demiştir. Şiir için ne kadar çok talebeyi şiirle istedik. Değişik zamanlardan, asırlardan bu halkaların en önemli kısmı söyleyeceğim.

Mescitte kurulan ilk halka ve içinde en çok Kur’an okunan halka Cafer bin Ebu’l-Hasan, Esved b. Serî’ et-Temîmî, ‘İmrân b. el-Husayn el Huzâî, Abdullah bin Mufazzal el Mâzinî, meşhur sahabi Enes bin Malik el-Hazrecî el-Ensârî, Hasan el-Basrî’nin kendisinden rivayette bulunduğu Hişam b. Âmir Ensari, Ebû Osmân en-Nehdî’nin kendisinden rivayette bulunduğu Mücaşi‘ b. Mes’ûd es-Süleymî, Ebu Esvet ed-Dueli ki (o da nahiv ilmini ilk koyan) ondan nahiv ilmini alan Yahya bin Yamir, Anbase bin Maden, Meymun bin akran, Ebu Said el-Hasan el Basri ve onun öğrencilerinden çok ibadet eden hatta onun bilgilerinden çokça şey ezberleyen, onunla oturup kalkan Amr bin Ubeyd’in halkasıdır, onun nakli meşhur olmuştur. Hatta Hasan onun hakkında şöyle demiştir: “Bu Basra ehlinin gençlerinin efendisidir.” Ancak Hasan daha sonrasında ondan uzaklaşmıştır, çünkü bazı itikadi konularda muhalefet etmiştir. Hasan’ı Basri’nin halkalarında Ferezdak karısını boşamıştır ve Hasan’ı Basri de boşanmasına şahit olmuştur.

[s.50]

Ferzak dedi ki: “Ey Ebu Sait ben pişman oldum.”

Hasan hazretleri dedi ki: “Ben bunun olacağını biliyordum. Allah Teâlâ’ya yemin olsun ki eğer dönersen seni recm ederim.””

Ardından Ferezdak Şöyle dedi:

“Kovulan birinin pişmanlığı gibi pişman oldum ne zaman ki karımdan boşanınca...”

Diğer beyitlerin sonuna kadar...

Yine Hasan Hazretlerinin dostlarından Vasıl İbn-i Ata vardı. Hz. Hasan’ın, zekâsının büyüklüğünden dolayı onu yakınında tutuyordu ama akaidi konularda ayrıldığı için onun ile dostluğunu kesip, onu halkadan ayırmış ve ona: bizim halkamızdan uzaklaş demiştir. Hz. Hasan’ın halkasından uzaklaştıktan sonra mescidin kolonlarından birinin yanında kendine yeni bir halka kurmuştur. Hasan Hz. Vasıl İbn-i Ata bizden ayrıldı demiş ve ondan sonra ise Vasıl’ın halkası “Mutezile Fırkası olarak isimlendirilmiştir, aynı şekilde hayatını ilme adayan âlimlerden sayılan, şiirde ki aruz ölçülerinin asıllarını koyan ve “Kitab-ul Ayn’ın” sahibi olarak meşhur olan Halil İbn-i Ahmet Ferahidi Luğavi hazretleri vardı. Hesap hususunda bir

şey üretmek istemiş, çoğunluğun anlayabileceği basit ve kolay bir hesap türü yapmıştı. Şayet bir kadın gerekli olan şeyleri hesaplayıp alışverişe gitse satıcı onu kandıramazdı. Halil Hz. Mescide girdi, bu fikrini düşünerekten halkasına doğru yürürken mescidin kolonlarından birisine istemsizce çarparak sırtının üzerine düştü, bu düşüş onun ölümüne neden oldu.

Eğer biz o mescitten çıkan ediplerin ve âlimlerin halkalarının zikrine devam etmek istersek o asırlarda ilim ve marifetle Arap ve İslam âlemini kurtaran âlimlerimizin açıklaması ve beyanıyla uzayan konular, büyük ciltli kitaplara ihtiyaç duyardık. Zaman mescidin büyük bir İslam câmiası ve bir Arap yurdu olması için iki yüz kırk küsur sene civarı ilerlemiş ama yurtların, sarayların, çarşıların, evlerin, mescitlerin yanması, zencilerin fitnelerinden büyük sıkıntılar ve diğer büyük musibetler olmuştur.

[s.51]

Hususi olarak Basra mescidinin yanması bu musibetlerdendir. O iki defa yanmıştır. Birincisi hicri 17 Nisan 257 yılında olmuştur, bu fitne Basra sakinlerinden çoğunun helak olmasıyla Basra mescidinde ki ilmi çöküşün sebebi olmuş, zencilerin fitnelerinden kurtulan Basralılar ise dağılmış, Basra ve mescidi takriben on iki sene boş kalmıştır. Meşhur şair İbn-i Rumi zencilerin fitnesinden meydana gelen Basra'nın felaketini belağatlı şiiriyle kaydetmiştir. Onlardan mescitle alakalı olanlarından bazılarını zikretmek bizim için yeterlidir.

“Uykunun lezzeti makalemi dağıttı

Ve akan gözyaşlarım onu meşgul etti

O ki zencilerin yormasıyla olan uyku

Açıkça İslam'ın mahremlerine sövmeleri idi

Ve aynı şekilde:

Ne zaman ehli sükûnet buldu

Ta ki kölelerinin iftirasına kadar

(bu sözünden) şu beyitlere kadar:

Câmi mescidin halısındayken

O ikisini tatlı bir uyku sardı

Ve ondan istediler bir cevabı olmadan

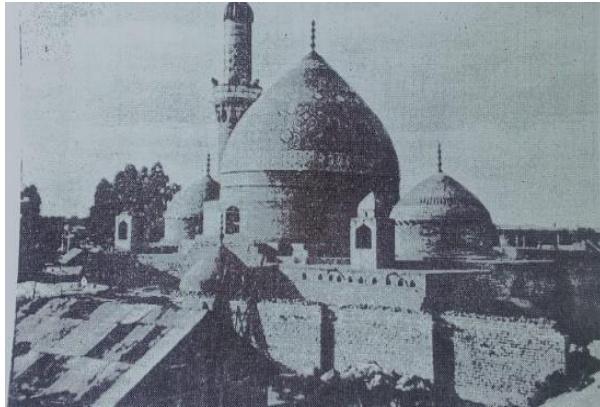
O ayakta ki uzun köleleri neredeydi

Onu barındıran sarayları neredeydi
Onu oruç ve tilavetle sürdürdüğü
Ona bakan güzel erkekleri neredeydi
Rüyalarını tevil eden Şeyhleri
Birisi büyük bir felaket konuştu
O acemlerden bize ulaştı
Kasidenin sonuna kadar...”

[s.52]

Hazreti Ali Camisi (o câmi kendisinin câmisidir) Tarih kitapları Basra’da ki büyük mescidin hazreti Ali’nin mescidi değil de Basra mescidi olduğunu hazreti Ali’nin de Hutbesi esnasında buna delalet eden bir şey söylediğini açıklıyor. Yani Hazreti Ali’nin bile kendisine nispet etmemesinden de anlaşıldığı üzere bu mescidin hazreti Ali’ye nispet edilmesi son yıllarda olup doğru bir kaynak değildir. Ancak Işar nehrin de kuzey sahilinin göbeğinde bulunan, Basra mescidine on bir mil uzak olan Hazreti Ali’nin câmiSİ Basra’nın yeni yapılan câmilerindedir.

[s.53]

Resim 2. 11. Şattu’l-Arab’ın kuzeyinde nehir girişindeki Aşşâr Nehri kıyısında sonradan inşa edilmiş Hz. Ali Camii.

[s.54]

17. Osmanlı Zamanında yeni Basra Tarihinden Kısa Bir Bölüm

Abbâsî devletinde olan parçalanmalar, çıkar sahiplerinin ve birçok ihanetin sebebiyle Fuda’nın yayılması Bağdat’a zalimce saldırılara ve H. 606 yılının muharrem ayında Abbâsî

devletinin Irak'tan çekilmesine neden oldu. Sonra Tatar devleti istila etti ve Irak'ta kargaşa çıkarttı. Tatar devletinin çekilmesinin akabinde H.736/M.1335 tarihinde İlhani devleti istila etmiştir. Irak'ın şehirleri dış ve iç savaşlardan dolayı zayıflamış, sonra bu hükümetin yıkılması üzerine Timurlenk devleti 785/1383'de Irak'a girmiştir. Iraktaki şehirleri dağıttıktan sonra yavaş yavaş orayı terk etti ve yerini H.813/M.1410 'de Karakoyun devletine bıraktı. Bu devlette aynı şekilde mekânları harap olana kadar savaşla meşgul olduktan sonra H.886/M.1467'de yerini Akkoyun devletine bıraktı. 914 /1508 yılında bu devlet şah İsmail el-Safevi'yi hükümetin başından aldı. Felaketler ve olağanüstü hallerden sonra Irak suikast veyahut kan dökmek için bir meydan haline geldi. Irak'ın üzerinden Yaklaşık iki yüz seksen sene birçok sıkıntı ve musibetler geçti, Irak bir şairin bile vasıflandırmaktan aciz kaldığı çok büyük sıkıntılar çekti. Basra da aynı şekilde Irak'a bitişen bu sıkıntılardan çokça etkilendi ve galip olan devletler için bir toplantı merkezi haline geldi. Birçok veba hastalığının ortaya çıkmasına rağmen Suikastçılar bir taraftan bedeviler, başka bir taraftan ayrıca Tatarlıların kılıçları ve zalimler Basra'da bozgunculuk yaptı. Rahatlık imkânının zorlaşması ve yaşam sebepleri kesilene kadar Basra halkı sıkıntılara göğüs germekten ve bütün işgalci devletlerle savaşmaktan geri durmadı. Sonra kaçmayı düşündüler. Eski Basra halkının su imkânının kesilmesinden ve suyun çok uzakta olması nedeniyle yavaş yavaş eski Basra'dan yeni Basra'ya doğru hicret etmeye başladılar.

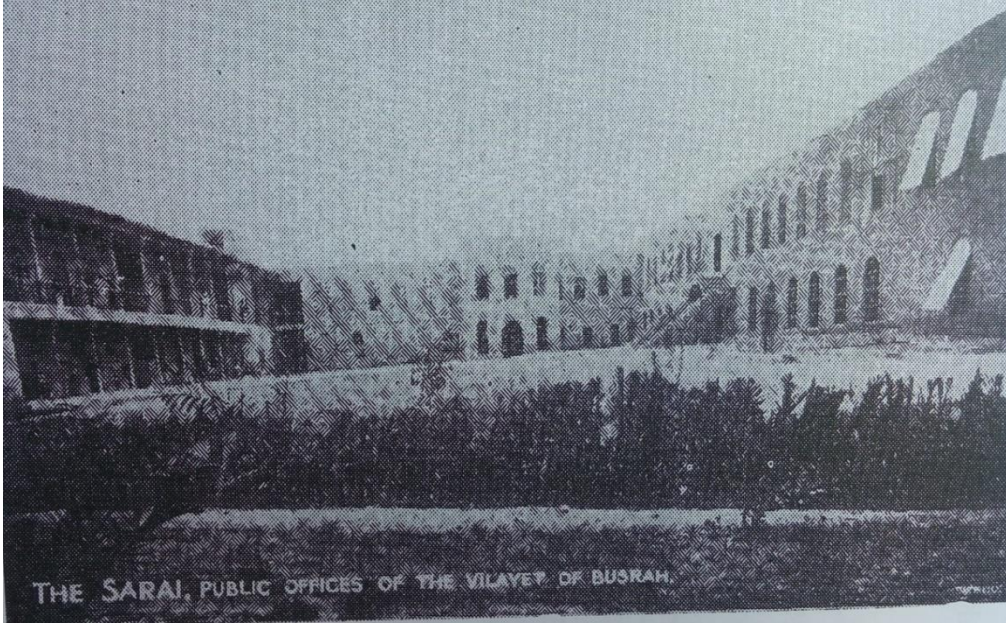
[s.55]

Yeni Basra'ya Hicri dokuzuncu asır civarında ilk göç eden aile Abbâsîlerin Elçisi, Ali Paşa olarak bilinen Şeyh Abdüsselam'ın ailesidir.

Bu yeni şehri eski Basra'nın yedi mil civarı uzağına kurup, kendisinde birçok ev, câmi ve okul inşa edip o şehre en güzel bir şekilde hükmettiler. Bu devirden sonra bedevi Araplar bu fırsatı değerlendirdi ve 941/1534'de Sultan Süleyman el-Kanuni'nin Irak'ı fethetmesine kadar yeni Basra eski devlet adamları tarafından yönetildi. Sultan fetihten sonra kendi isminin her işte ve her hutbede zikredilmesi şartıyla Basra'yı Arapların tasarrufuna bırakmıştır. Birkaç sene sonra son yöneticilerden Raşit el-Meğamis isyan etmiş ve sultan Süleyman bu duruma öfkelenip 953(H)/1546(M) 'de Basra'yı onun elinden almıştır. Sultan Süleyman'dan sonra Osmanlı padişahlarından birçoğu bazen oraya saltanattan oğullarını göndererek ve bazen ise Bağdat'taki valileri vasıtasıyla iltizami bir şekilde oraya hükmettiler. O sorumluluğun cereyan ettiği sıralarda Şeyh mani el-Muntefekinin isyanı gibi dışarıdan birçok aşiretin baskısıyla meydana gelen ihmal ve gecikmeler sonucu oluşan isyanlar gibi birçok ayaklanmalar ve hükümete karşı gelmeler oldu. Şeyhin 1118/1706'den 1130/1717'a kadar

olan zulüm ve kışkırtmalarından sonra 1032/1622'de, Şah Abbas, 1156/1743'da Nadir Şah, 1188/1774'de kardeşi Sadık Han'ının önderliğindeki Kerim Han el-Zindi gibi... İran'ın önceki şahlarında ki savaşlar ve kışkırtmalar çözülememiştir. Bu 1186/1773 yılında çıkan ve 1236/1860'da Ebu Zeran'nın hastalanmasından ve 1247/1831'de çıkan büyük salgının dışında olan bir felakettir. Basra bu iki felakete uğraştığı sıralarda bu durum 1749(M)-1163(H)'de Bağdat sınırlarında ki hükümdarlar taşındı.

[s.56]

Resim 2 12. Osmanlı zamanında hükümet binası (Basra sarayı).

[s.57]

Bu hükümdarlar her ne kadar asılda Osmanlı devletine mensup olan kişiler olsa da ancak onların kuralları ve fiiliyatları zorluk ve zulümle doluydu. Nasıl ki Basra'nın vergi işlerini belli bir ücret karşılığında zalim Şeyhlere verdikleri gibi onun önemli hükümet konularını da zorba hükümdarlara bıraktılar. Basra hükümetine adamlarından bazılarını yerleştirerek mutlak olarak hükümetin yularını ellerine aldılar, bu zikredilen Şeyhler her ne kadar nesep bakımından önemli kişiler de olsalar ancak yaratılış bakımından tabiatları savaş ve insanları öldürmek üzerine olmuş ve onlardan bir tanesi bile şeriatın gerektirdiği biçimde memleketin idaresi için çalışmamıştır. Bu yüzden saltanatları esnasında yapmadıkları gasp ve zulüm ve kardeşlik üzerine gittikleri bir yol bile yoktur. Bu zulüm ve kargaşa yüzünden birçok Basra yöneticisi kendisinin selameti için kaçıp gitmiştir, onlardan bazıları ise orada kalıp ta ki hurma ağacından oturulabilir bir yer alacak parası olana kadar elindekileri düşük bir fiyata sattıktan sonra gitmiştir. Aynı şekilde 1240(H)/1864(M) senesinde servetinin

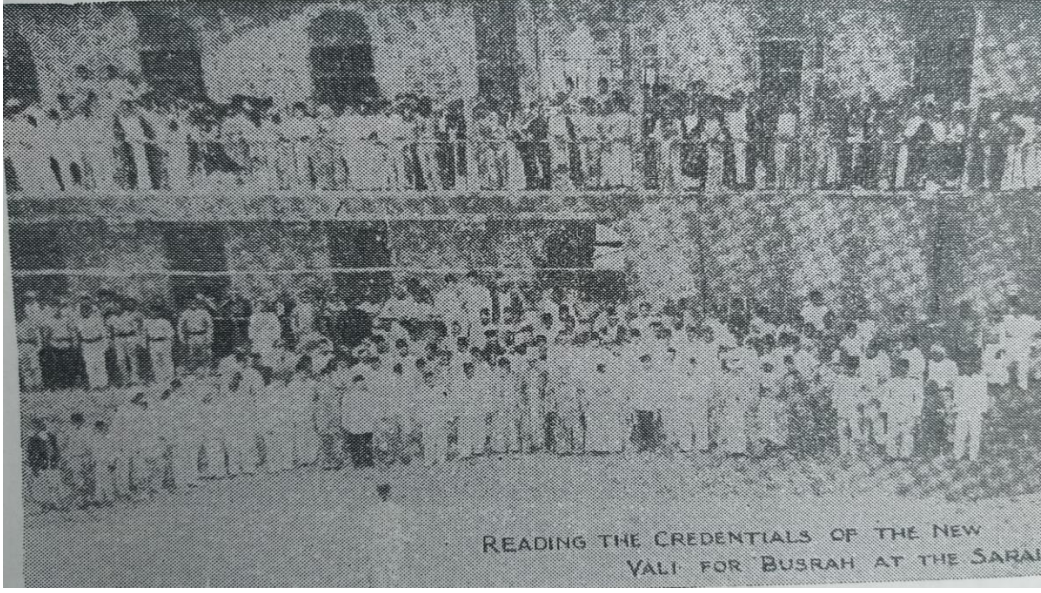
hepsini alarak tüccar Yasir el-Semit'i öldürdükleri gibi 1249/1833'da da Züheyir ailesinden Zübeyir'i parçalayarak öldürdüklerini unutmuyoruz. Zebiri Vatban ailesinden Muhammed bin İbrahim el-Sakıp'ı öldürmüş sonra da onun kafasını çatıdan ailesinin üstüne fırlatmışlardı. Böyle savaşçıl devlet mensuplarının hüküm sürdüğü bu zamanda böyle olaylar garip değildi. Bu veba hastalıkları yeni Basra medeniyetine etki etmiş ve bir sürü ilim meclislerini, edep adap yurtlarını kuşatmış ve bu salgın ticarete, birçok mal da, bir sürü kişi de azalmaya yol açmış ta ki 1300/1882 senesinde Basra'daki kişilerin sayısı beş bine kadar düşmüş 1179'da altı bine ulaşmıştı. Sadece ciddi hasar aldığı halde ayakta kalan evlerdekiilerin dışında şehirde kimse kalmamıştı.

[s.58]

Basra başında bulunan bu toz bulutunu silkelese bile nasır Paşa ve kasım Paşa arasında 1293(H)/1877(M)-'da oluşan keşke ikisinden birisi sürdürseydi dediğimiz taht kavgaları gibi birçok yeni sıkıntı ve musibet olacaktı. Basra'ya sahip olan kişiler değiştikten ve 1301/1882'de son kez vilayetini yaptıktan sonra bazı durumlar değişmiş ancak Basra'nın büyüklerinden bir kısım eski adet ve gelenekleri üzerine kalmıştır. Bu sıralarda rızık kazanmak ve yaşamını sürdürmek amacıyla Irak ve civarından birçok insan gelmeye başlamış ancak bazı devlet adamlarının zevk-i sefaya olan düşkünlüğünden dolayı çoğu zaman can güvenliği tehlikeye girmiştir. Basra bazı zamanlarda bolluk ve bereket, bazı zamanlarda ise tehlikeli oluyordu. Hatta hırsızlar geceleri evlere hücum ediyor bazen ise bazı komşu ülkelerin kuralları aşması ve hükümet adamlarının işini yapmaması yüzünden insanların çoğu gündüzleri çarşılarında ve sokak ortalarında adamları öldürüyorlardı.

Bu durum Basra'da bu şekilde devam ederken 1314(H)/1896(M) 'de Seyit Talip Paşa ortaya çıktı. O zamanlarda yaşı otuz üçü geçmiyordu. Ve bu komşu devletlerin kuralları çiğnemesi ve benzeri birçok durum ona taşındı. O ise şanını büyütmek için bu durumlarla ilgilendi. Bu işlerle ilgilendiği sırada bazen kendisinin lehine ve bazen de aleyhine dönüyordu işler. 1326/1907- yılına kadar bir İstanbul'a bir de Basra'daki ana şehrine giderek Osmanlı düsturunu yaymak istedi. Bu olaylardan sonra Basra edebi ve siyasi olarak yeni bir devre girdi. Basra da bir sürü cemiyet kuruldu ve Basra eşrafından da bir sürü katılım oldu. Bir sürü günlük gazeteler çıkarılıp içinde birçok görüş ve fikir ayrılıkları yahut siyasi durumlar konuşulan yazılar yazıldı.

[s.59]

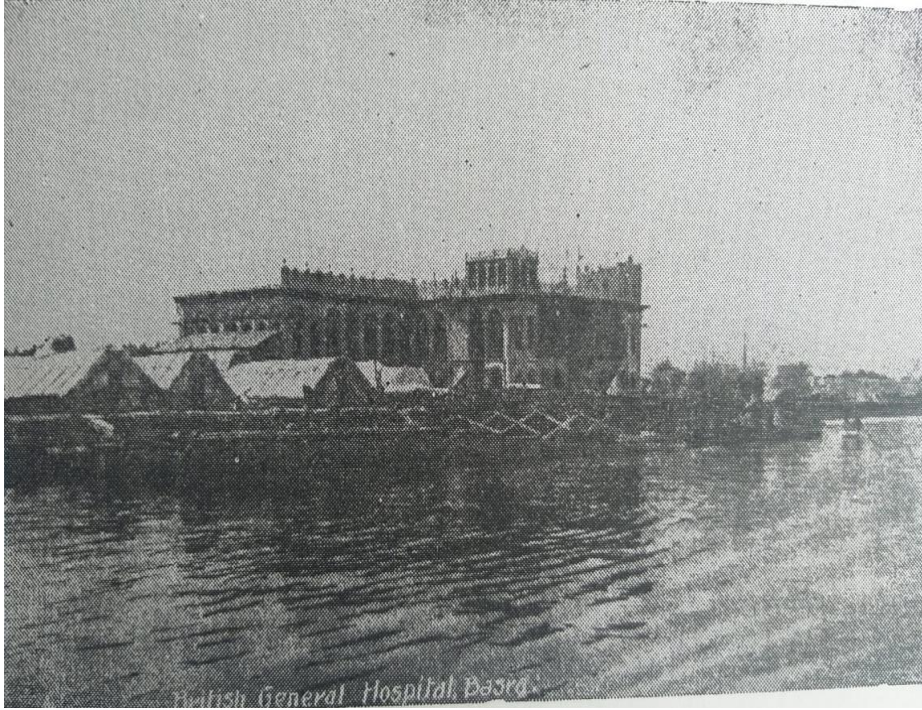
Resim 2 13. Basra'ya vali tayin etme programında çok sayıda devlet eşrafının, Basra'nın hükümet adamlarının ve askeri birliğin katıldığı Osmanlı hükümet sarayından bir resim.

[s.60]

Durum böyleyken 1328/1910'nin sonlarına doğru İstanbul'da ki hükümette Araplar ve Türkler arasında ırk ayrımı oluştu. Osmanlı ve Arap memleketleri arasında bir savaş patlak verdi ve Basra bu olaydan büyük bir pay elde etti. Seyyit Talip Paşa bu olaydan güzel bir fırsat elde etti. Bu fırsatı elinde tutarak bu olaylar süresince Osmanlı devletinden istiklal talebinde bulunarak mücadele etmeye başladı. Bu durum iki taraf arasında iyice kızışmaya başladı ve 1331/1912 yılının Recep ayında Bedi Nuri Bek el-Hasri'nin öldürülmesiyle beraber Basra nizami ordu komutanı Ferit Beyin ölümüne sebep oldu, bu olaylar Sayyad köprüsünün doğu tarafında Işar nehrinin sınırları içinde idi. Söylentiler bu yerlerde iyice yayıldı ve arttı, insanları bir korku ve şüphe sardı. Onlardan bazıları “hükümet yarın Basra'yı tanklarla bombalayacak, bazıları ise İngilizlerin vatandaşlarımızı koruduğumuz için bizi işgal edecekler” dedi. Osmanlı devleti bu sıralarda Seyit Talip Paşayı uyarmak için bir vakit belirlemeye başladı. Süleyman Paşaya güvenen Osmanlı onu Basra'ya vali olarak atadı ve Türk askerlerinden oluşan ve sayısı dokuz yüzü aşan bir gurupla onu İstanbul'da hazırladı. Saratof adı verilen Rus şirketlerinin ürettiği bir gemiyle onu uğurladı. Vardığında onu devlet büyüklerinden, çalışanlardan ve Basra etrafından bir sürü kişi karşıladı. Onların başında seyit talip Paşa vardı. Bu olay 1914(M)-1332(H)'nin Rebiul Evvel Ayında oldu. Gemiden indikten sonra doğu Arap sahillerinin fili şehrinde ki Arabistan emiri Şeyh Hazal hanı karşılamak için de kullanılan Kemaliye sarayına gittiler. Arap emiri için hazırlanan karşılamada Şeyh

mübarek Paşa ve Seyit Talip Paşa da vardı, bir gece bir sürü dansöz bir araya geldi ve bir sürü leziz yemek ve içecekler hazırlandı.

[s.61]

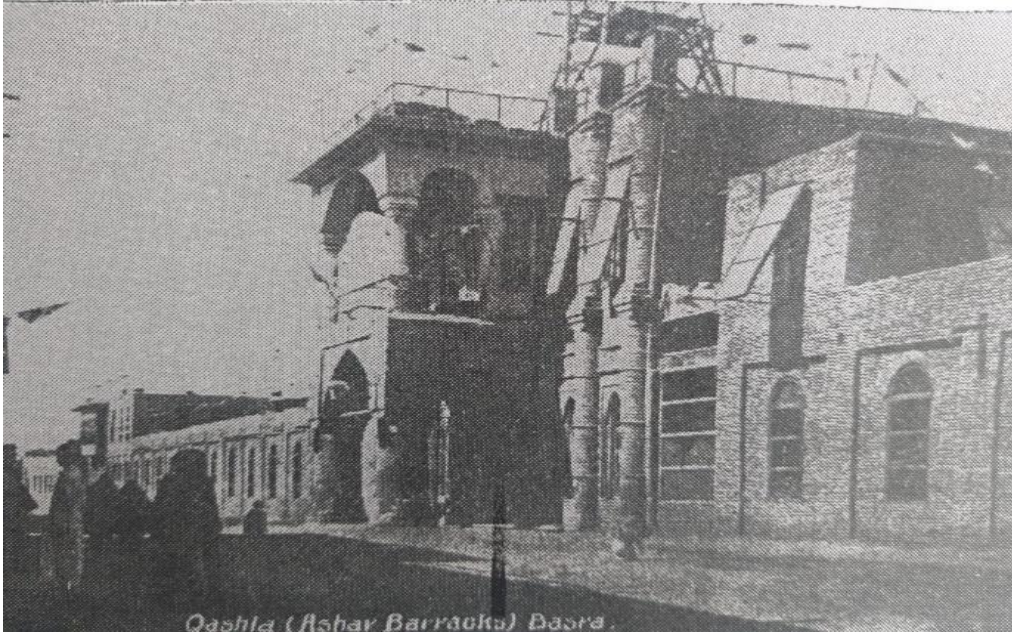
Resim 2 14. Britanya ordusuyla savaşta hastane olarak kullanılan Basra'daki Arap sahillerinin Ribat şehrinde bulunan Arap emiri Şeyh Hazal sarayından bir resim.

[s.62]

O gece bazı olaylar geçtikten sonra bütün her şey bir anda değişiverdi. İkinci günün sabahında bahsetmiş olduğumuz vali Basra'ya ulaştı, Seyit Talip Paşanın emrinde göreve başladı. Birkaç ay sonra vali Süleyman Paşa kendisini koruyan askerlerle birlikte Zübeyir Hazretlerinin kasabasına saldırdı ve askerlerin komutanı Ferit Beyi ve onun gurubundan arkadaşı bedi Nuri Beyi öldürmesiyle oranın halkını ürküttüler. Sonra orayı biraz sakinleştirdikten ve öldürülenlerin cesetleri toplandıktan sonra bu facia sona erdi. Ne zaman Bu hileli oyun fazla uzadı Osmanlı hükümeti Süleyman Şakik Paşayı görevden azledip yerine nizami askeriye ordusu kumandanı Subhi Bey'i getirdi. 1332/1914 yılının Şaban ayının ortalarında Bağdat'tan Basra'ya ulaştı, bu vali Basra'ya tayin edilen en son vali oldu. Bu sıralarda birinci dünya savaşı ortaya çıktı ve Osmanlı da bu savaşa dâhil oldu. O esnada Basra'da seferberlik ilan edildi. 1332(H)/1914(M) zilhicce ayının ortalarında Osmanlı Almanya'nın yanında yer alarak müttefik olduğu İngiltere, Fransa ve Rusya devletlerine savaş ilan etmiş ve askerlerden bir kısmını Basra civarına, Sihan'da ki savaş meydanlarına sevk etmiştir. Aşiret ve aileler savaş meydanlarına gelmeye başlamış aynı şekilde Britanya ordusu

bir gurup askeri birliğiyle Basra'ya doğru yönelmiş Niran hükümeti savunacak askerleri Fav civarındaki müdafaa mevkilerine göndermiştir. 1332/1914 Zilhicce ayında Britanya ordusu Fav'ı işgal etmiştir, bu ihtilal 1914'ün Ekim ayının 23'ünde Bahreyn da Hintlileri araya getirmiş bu Hintliler generalin dostu siyasetçi hâkim birsi Kokes'in talimatı altındaydı. 1914 Ekimin 29'unda harekete geçmiş Fav'a vardıktan sonra 1914 Kasımın 11'inde Osmanlı ordusu Şeyhan'a çekilmiş ve iki ordu arasındaki savaş başlamıştır. Aşiretlerden büyük bir kısım ise Türk ordusunu desteklemiştir.

[s.63]

Resim 2 15. 1910 senesinde Osmanlı hükümeti sırasında aşarda ki askeri üs.

[s.64]

Türkler, Cezal (Dilameyn) kuvvetlerine hücum ettiler, geri püskürttüler 1914 senesinin 14 Kasımında Britanya kuvvetleri Cezal komutası altındaki 6. Alayın ulaşması ile kendilerini güçlendirdiler. Yine Kasım'ın 15'inde Britanya ordusu aniden hücum ederek saldırdı ve savaş gemisi de ona yardım etti. Türk ordusu komutanı Sami Bey şehit olunca hepsi hezimete uğradı. Bu esnada cihat edenler arasında kargaşa yayılmaya başladı bütün nizam karıştı. Türk kuvvetleri dağıldı bu olay Osmanlı hükümetinin son zamanların da gerçekleşmişti ve Britanya ordusu hicri 1333 senesinde Muharrem'in 3'ünde M.1914 senesinde Kasımın 22'sinde Basra'ya girdiler.

Bu savaşla alakalı hadiseler olmadan çok az bir süre önce Basra valisi Irak'taki Osmanlı kuvvetleri komutanı Cavit Paşa nehir vapurlarından biriyle Basra'ya, güneyindeki

taburları araştırmak üzere sefir Seyit Talip Paşa kara üzerinden Kuveyt'e, oradan Necid'e Hükümdar Celal Abdul Aziz Suud'u Osmanlı devletiyle bu savaşta bir olmaya Cavit Paşanın teveccühünden kurtulmaya ikna etmek üzere onlar ulaşmadan önce ulaşmışlardı.

Cavit başa Basra'da bir gün geçirdikten sonra ordunun zayıflığını ve dağılmasını araştırdı, Basra'dan Kavrane'ye kadar kuşatma kararı aldı. O gün Basra'ya Sudanlı yabancı bir Paşa geldi ve Basra'dan Britanya ordusunun girmesiyle Kavrane'ye kadar kuşattılar, Türk ordusunun yardımı ile Şuaybe savaşında miladi 1915 senesinde Türkler e katıldılar. Onların komutanları 1961 ölmüştü. Savaşın sonuna dek yanından ayrılmadılar ve Anadolu'da artık sükûnet hâkim olmuştu

[s.65]

Basra'nın Britanya sultanı tarafından kuşatılma haberleri ve Osmanlıların Basra'dan çekilme haberleri Yüzbaşı Talip Pasa Riyad'a varınca ulaştı ve hemen akabinde Kuveyt'e geri dondu ve döner dönmez Britanya hükümeti onu tutukladı. Ve onu esir olarak Hindistan'a yolladı, Britanya ordusu Basra'ya girdikten sonra Osmanlı hükümeti Basra'dan geri çekilmesiyle Osmanlı hükümeti kavra kazasını savunma yapmak için meydan edinmeye zorlandı. Basra iki gün arayla hükümsüz kaldı, yollardaki silah atışlarının çoğalması sebebiyle korku gitgide arttı ve bunun akabinde hırsızlar durumdan istifade ettiler ve ticari mallar ile dolu olan ısar nehrinin girişindeki gümrük dairesinin mahzenlerini gasp ettiler ve paha biçilemez bu hazineyi nakil etmeye koyuldular ve bu mallıların İran ve Bağdat civarına giden malları içinde bulundurduğuna şüph e yoktu ve bu tek yol malları ve ipek yun ve pamuklu kumaşları göndermek içindi ve bu mallar Avrupa Hindistan Çin pazarlarından Basra'ya gönderiliyordu. Sonra ise nehirdeki vapurlarla bağdada sevk ediliyordu ve sırası gelenler ise katırlar üzerinde taşınarak Bağdat'ın vadilerinin tarafından İran'a gönderiliyordu. Bu sebeple mallar gümrüğün mahzenlerinde Basra ehlinin hırsızlarının ve şerli insanların ellerinden kurtarması için depolanıyordu, bu malların en kıymetlileri milyonlarca altın para ediyordu, çünkü tereklerin hezimete uğramasından sonra savaş meydanından çekilen aşiretlerin hepsi terek ordusunun silahları gibi büyük bir kısma hüküm etti ve onlardan şehit olanlar vardı. Yine aynı şekilde savaş meydanından hayatını kurtarmak için silahını atıp kaçanlar vardı bundan ötürü Araplar terek ordularının askerlerini öldürüyorlardı, mülklerine silahları da ilave ediyorlardı. O ordudan silahları zorla alıyorlardı ve terek ordusu hezimete uğramadan önce hilafeti savunma yolunda cihat ediyorlardı ancak onlar terek ordusunu hezimete uğratarken maalesef onları öldürmeyi, silahlarını zorla almayı helal görüyorlardı,

nice nice terek ordusundan askerler vardı ki onlar savaş meydanından geri çekildikleri zaman öldürülüyorlardı.

[s.66]

Valinin fermanının okunmasıyla törenin gidişatı

Sultanlığın başlangıçta Osmanlı tarafından istenmesi;

Osmanlı devrinde valilerin atanması fermanla oluyordu o ise sultanın iradesine bağlıydı. Vali tayin edildiği yer belli olunca fermanla beraber vazifesine yönelirdi, eğer ki tayin edilen vali Osmanlı saltanat dairesi dışında ise vazifelendirildiği beldeye ferman gönderilirdi, vardığında ise tilavetini dinlemek için bir gün tahsis edilirdi, anlatmaya başlamadan önce devletin müfreze dairelerinin başkanlarından birine diksiyon verirdi ki o başkanlar divan hattını okumaya güç yetiren ve içinde barındırdığı şeylere vakıf olan liyakat sahibi biri olsun diye, doğru bir şekilde değişik kitlelere kekelemeden hitap edene kadar devam ederdi. Okunması belirlenen günden önce vali tarafından o beldenin saygınlarına beyefendilerine ileri gelenlerine ve güzide şahsiyetlerine kadrolarında değişiklik olduğuna dair davet mesajları yazılırdı ki bu törene Resmi kıyafetler ve rozet ve madalyonlar ile gelsinler, ayrıca devletin görevlilerinden büyük olanlara da asker ve yerliler gibi şahsiyetlere davetiye yollanırdı. Bu olay yeni gelen fermanın okunmasıyla cereyan ederdi

İlk olarak bu şekilde okunan ferman ise H.1281 ve M.1864 senesinde gerçekleşti. Davete gelenler hükümet dairesinde toplandılar ve davetlileri kara ve deniz askerleri ayrıca onlarla beraber zaman zaman kulağa hoş gelen müzikleri ve dokunaklı nağmeleri ile karşılıyordu sanki okuldaki öğrencilerin büyük bir halkın karşısın da sene sonu söylemiş oldukları Türkçe okul şarkıları gibi büyük bir ihtişam ve intizam ile kafiyeli ifadeler kullanıyorlardı. Müfreze birliğinin camları ve çatısı seyircilerle doluydu.

[s.67]

Bunun akabinde vali davetliler eşliğinde müfreze birliğinin büyük salonuna iner ve bazen ise geride kalan şerefli doğu ordusuna o büyük salonda kafiyeli ifadelerde bulunurdu. Fermanı okumakla görevli olan kişi fermanı okumaya başlamadan önce valiye yeşil ipek parçası ile sarılmış fermanı sunar, vali onu incelik ve hürmetle alır 3 defa tazim için öper, okuyacak olan kişiye geri verirdi, o da aynı şekilde valinin göstermiş olduğu hürmeti gösterir ve yüksek sesle besmele getirerek okumaya başlardı. O okurken ise askerler silahlarını kuşanmış asker selamı vererek hürmetle bekliyorlardı. Bu sırada Ahmet Hamdi Paşanın vali olduğuna dair fermanı Basra'daki Osmanlı zamanında bastırılan yerde çok sayıda gazeteye

tercüme edilmişti ve bu ferman sultan 2. Abdülhamid Han Hazretleri tarafından H.1310 miladi 1892 senesinde verilmişti. İçeriğinde bir nebze şöyledir:

Şüphesiz Devleti Âliyenin her bir sınıfına ayrıca da tebaasına ve orada oturan ahaliye ve dahi sultanlık ile muhafaza edilen padişahlığı vatan edinen herkese istikrarın ve rahatlığın sağlanması, emniyet ve güvenin tam anlamıyla oluşması güvenlik sağlanması gibi hasletleri elde etmesi bir ülkenin sultanın da bulunması gerekirdi ve elzemdi. Şöyle ki: sen bir düşünce ehli olsan, istenildiği gibi idari kurallara ve umumi maslahatlara vakıf ve kanunları ve adil ölçüleri icra etmeye güç yetirmek gibi sıfatlarla vasıflanan kıymetli saltanatın kölesi olsan, bu saltanat sana helaldir ve senin tefekkürün himayesinde Basra valiliğine yönelttirilir.

Saltanatın emrinin inayet ile bağdaşmış gereksinimi ile mübarek Ramazan ayının 28. Gününde 1310 senesinde karar verilmiştir.

[s.68]

Senin memuriyetliğin için nazımda yüce olan bu emrimi divanı hümayuna verdim sana gereken memuriyetin de dirayet sahibi olman ve emir edilmiş olan memurluğa uymandır ve sana mahallelerin etrafın da dolaşman ve insanların isteklerine kulak vermen gereklidir.

Bütün bu olanlar okumak için görevlendirilen Basra Müftüsü sunulup boş kaldığı da Abbasî Şeyh Abdullah Paşaya Efendiye sunuldu. Bunun akabinde içinde sultana ve askerlerine yardımını ve ömrünün devamı, Tevfik, yeni olan vadideki valiye başarı ya dair olan bu belîğ duayı okudu ve onunla bulunanlarda dua bitene kadar avuçlarını açıp “âmin” dediler. Sonra askerler selam vermek amacıyla silahlarını kaldırdılar ve orada bulunan müzik ekibi sultanı selamlama amaçlı müziklerine başladılar ve her biri en yüksek sesleriyle üç defa “Padişahım çok yaşa” diye neşe ile haykırıyorlardı ve bundan sonra vali Resmi divanına geri dönüyordu.

[s.69]

Onunla beraber hükümet adamlarının büyükleri ve halkın eşrafı onu takip ediyordu. Polis vazifesinde olan büyüklerden bir kısım padişaha onun önünde Resmi bir dille selamlıyorlardı. Belediyenin en iyi hizmetçileri ellerinde üst kısmında çıkaran gümüş buhurdanlıklarla etrafı güzel kokuyla benzetiyorlardı, bundan sonra yüzlerinde vakarın ve muhabbetin yol açtığı tebessümler yükseliyordu.

Tek tek ve gruplar halinde Resmi divanındaki padişaha doğru ilerliyorlardı ve ona yeni makamındaki padişaha temenni ve tebriklerini sunuyorlardı ve bundan sonra etraflarında meşrubat bardakları dönüyordu ve herkes mutluluktan neşeden titriyorlardı

Sultanın fermanı okumasına büyük bir ehemmiyet ve büyük bir hayret vardı ve fermanı okuyacak kişi halkın arasında duygulanırdı ve bazen de bu ferman vilayet mektupçusundan önce okunurdu bazense idari meclis dairesi kâtipleri reisliğine verir ve onlar okurdu.

Sultanın en son fermanını, Abbasîlerin ileri gelenlerinden Şeyh Ahmet Nuri Paşanın okuması buyrulmuştu. Basra valisi Tuğgeneral Süleyman Şefik Paşa hicri 1332 miladi 1914 senesinde Osmanlı devleti zamanında Basra'ya geldi ve Türkçe dili ile olan dokümanları okudu ve bu okunan dokümanlar sultanın iradesi adıyla Beşinci Sultan Muhammed Reşat han tarafından Süleyman Şefik Paşayı Basra'ya vali olarak atanmasıyla Arapçaya çevrildi.

Süleyman Şefik Paşa sultanın emrini Türkiye den geldikten sonra halka Arapça olarak okuyan kişiydi. Basra da fermanı okurken hükümet binasının etrafında silah ve topları hazır tuttu o Osmanlı devletinden önceki baranın en son valisi idi

Kanuni sultan Süleyman tarafından hicri 953 miladi 1546 senesinin de Basra da tayin edilen ilk vali İyyas Paşa en sonuncusu ise Süleyman Şefik Paşa idi bu tayin Osmanlı devleti Basra da hüküm sürdüğü müddetineydi bu hüküm hicri 380 yılından beri sürmüştür

Fermanın tercümesi şu şekildedir:

Büyüklerin ve yüksek mevkililerin iftihar etmesi büyüklerin seçimidir ve iftihar sahipleri kendilerinde yüksek mevkilerin ve asaletin ki daimi olan padişahın inayetine has olduğu halde toplandığı kişilerdir

[s.70]

Basra valisi komutanlıkla vazifeli rütbelere kazanan Süleyman Şefik Paşa kıymeti ve değeri padişahlığın yüksek seviyeli işlere başlamasına kadar devam etti ve şu da bilinsin ki Hükümdarlığın emellerinin en iyisi disiplin ve intizam temin etmesi ve gelişmenin ve kültürün meydana gelmesidir.

Ey Paşa! Sen idari işlere vakıf olan askeri meselelerde ayırt edici olan idari kanunlara vakıf dirayet ve ehliyet erbabındansın, senden umut ettiğim ve beklediğim şey güzel hizmetler ve şeriata ve kanunlara ve nizamaya uygun güzel eserler sunmandır. Buna binaen benim iradem gerektirdiği şerefli padişahlığın safer ayının 12.günü 1323 senesinde ve meclisin

karara izin vermesiyle ve bu yüceliği himaye ederekten Basra'nın vilayet görevi ve komutanlık görevi ölene dek sana yöneltildi. Aynı şekilde kadri yüksek olan bu emrim padişahlık divanından senin memuriyetin için sadır oldu, sana gereken kazandırmış olduğum zekâ hayırda belli mertebelere ulaşmak meselelere vakıf olman gibi hasletlerle her ne halde olursan ol pak olan Resûlullah (s.a.v)'in getirdiği şeriatın gerektirdiği şeylere sınımsız sarılmandır. Bu vazifeleri ifa etmenin güzelliği sebebiyle gayret ve önem sarf etmendir, kanunlara, mevcut olan nizama vakıf olmandır ve ahaliden her bir ferde şefkat kanatlarını açman lazımdır.

Kuvvetini mühim işlere sarf etmelisin ki geriye kalan memurlarda konulmuş olan bu kanunlara meydana gelen tebligatlar hasebince vatanın her bir evladına hakkı ile davranıp uysunlar.

[s.71]

Bu törenden okunan tercüme metnidir. Herhangi bir değişiklik yapmadan direk naklettik. Bundan sonra Basra müftüsü Hacı Abdülmelik Şevvaf Arapçayla bu tercüme okudu, bunun akabinde Vali Süleyman şefik Paşayı Türkçe diliyle okuması için hatip olarak atadı. Sonra İsmail Efendi Vilayet Yönetme Meclisi kitabını öne sürdü Ve tercümesini Arpça diliyle okudu, ondan sonra Basra'nın liderinin yardımcısı Yusuf efendi (Basra'nın lideri Rufai Recep Efendinin soyundan) öne atıldı. Ömrün devamı ve Sultan için yardımı barındıran çağrıda bulundu. Kara ve deniz askerileri nağmeli bir şekilde sultana selam söyledi. Sonra 21 defa ateş ettiler, ahali şüphelenmeye korkmaya başladı. Önceden şehrin ortasında böyle silah sesleri duymamışlardı. Valinin bir sene önce suikastla öldürülen Türk komutan Ferid Pakın katilinin infazını gerçekleştirdiğini sandılar hâlbuki öyle değildi.

Basra'da bulunan hükümet dairesindeki Resmi divanında vali için olan kutlamalar tamamlandıktan sonra vali misafirler, beldenin ileri gelenleri ve liderlerle sarayın doğusunda (Reşadiye) diye isimlenen Seymer caddesine yöneldiler, orası şuanda Basra'daki Mahkeme köprüsünün önünde bulunmaktadır. Vali ilk defa orduyu teftiş etmiş oldu, bu da fermanın okunmasından sonra gerçekleşti.

[s.72]

2.18. Günümüzdeki Basra Yöneticilerinin, Vali ve Memurlarının Hükümet İşlerini Yürüttüğü Mekânlar

Basra'da, Safevi devleti zamanı Arapların yönettiği günlerde Valiler (Divaniyye) diye isimlenen bir yerde hükümet işlerini yapmaktalardı. Ve sonradan burası (Hadade ve Hakake) diye iki yere ayrıldı Ve sonrasında bu yerlerde aynı şekilde miladi 1756 hicri 1170 senesinde (Kıble ve Hakake) diye iki bölgeye ayrıldı. Irak'ın durumu Osmanlı devletine ulaşınca önceden de söylediğimiz gibi Osmanlı oraya hükmetmeye başladı. Kanuni Sultan Süleyman da orayı fethettiğinde miladi 1546 hicri 903 senesinde Ayas Paşa isimli bir vali tayin etti, valiler için hükümet görevlilerinin de çağrıldığı bir Divan inşa etti, bu divanın yeri Basra'nın içindeki Aşar nehrinin güney kıyısı(önceden 'Bekr Bey' diye isimlenmiş Kılıç câmisinin doğu kapısının karşısı) olarak seçildi.

Bu Divanın civarları insanlarca, Kendisinde Basra valisi olan çokça Paşa iskân ettiğinden dolayı (Paşa bölgesi) diye bilinmeye başlandı. Bazı tarihçiler bu isimle isimlenmesinin sebebinin Basra ehlinden olan Paşalardan birine nispet edildiğinden dolayı olduğunu söylese de bu doğru bir söylenti değildir Çünkü Osmanlı devleti Basra halkından hiçbir kimseye hatta Irak'tan kimseye Paşa lakabını vermemiştir ancak miladi 1803 hicri 1270 senelerinden sonra vermiştir. Tıpkı Danimarkalı Gezgin Neybehur'un seyahat hakkındaki kitabında geçtiği gibi... Bu Divan miladi 1760 hicri 1179 senesinde bulunmaktaydı. Bu divanın yakınlarında, batı tarafının karşısında Bazı yabancı göçmen topluluklarının evleri ve İngiliz, Fransız konsoloslukları bulunmaktaydı. Bu konsolosluklara vakitlerde "Şinyar" diye bilinirdi. Çünkü onlar hükümetleri hakkındaki bilgileri buralara iletirdi, "Şinyar" bilmek manasına gelen yabancı bir kelimedir.

[s.73]

Bu mekân hicri 1188/ miladi 1773 senesinde Taun salgını nedeniyle harap oldu, aynı şekilde 1774 ve miladi 1776 hicri 1190 senesinde Sadık Han Zendi'nin kuşatmasıyla da harap oldu. Basra da en son Taun hastalığından ölen miladi 1820 hicri 1236 senesinde (Ebu Zeva) ve 1247/1831 senesinde de (Ebu Raybe)dir. Şinyar'ın yeri çöpler ve atıklardan yüksek bir tepeye dönüştü, orası Şinyar olarak bilinmeye devam etti. Ta ki, orası Tüccar ve Ahaliden bir kısım ve Abdulvahid'in ailesi tarafından alınana kadar, o yere yaklaşık 40 yıldan beri evler inşa edildi. Zikrettiğimiz Saray miladi 1959 hicri 1273 yılları civarına kadar divanını güney cephesini Askeri kışlalar ve kuzey cephesini de Basra Gümrük dairesi çevreliyordu. Bu yıllarda Basra Valisi (Veysi Paşa) oranın yerine bir katlı başka bir hükümet konağı inşa etti,

bazı kısımlarının üzerine kuzey tarafında birkaç oda daha ekledi, o da aynı şekilde Aşar nehrinin güney kıyısında bulunmaktadır. Batısında anayol güneyinde Seymer çarşısının dükkânları doğusunda da Cesrul Milh Nehri bulunmaktadır. Şuan oraya Vakıf daireleri belediye binaları ve önlerine de aşar ve Basra'yı bağlayan bir yol inşa edildi. Orası önceden Miladi 1546 hicri 953 senesinde tayin edilen Basra'nın ilk valisi (İyas Paşa) diye isimlenen Abdullah Ağa câmiSİNin doğusundan yaklaşık 100 metre uzaklıktadır. Veysi Paşa bu sarayda nezarethanelerle birlikte çokça Resmi daireyi topladı, eski sarayın ve onun etrafındaki kışlanın yeri değiştiğinde ve Basra'nın Gümrük dairesi Aşara taşındığında bu yerlerin çoğu harap olmuş yıkıntılara dönüştü, bunun bu durumu birkaç sene sonra bu arsaların halka satılmasına sevk etti, son günlerde Mendil ailesi bir kısım satın aldı ve başka bir kısmı da Hacı Mahmut Paşa Abdulvahid aldı.

[s.74]

Resim 2. 16. Havrana nehrinden (Basra'nın bahçelerinden) bir manzara.

[s.75]

Eşref Paşa Miladi 1874 hicri 1291 senesinde Basra'ya tayin edildiği zaman miladi 1870 hicri 1292 Muharrem ayında, bu saraydan Aşar Nehrinin güneyinde büyük Arap sahilinin batı kıyısında Tophane diye bilinen bir yere taşındı. Bu Paşanın yardımıyla Basra ahali, görev ve işlerini kolaylıkla yapsın diye Basra ile aşar arasında ulaşım için araba üreten şirketleri bir düzene girdi. Aynı şekilde Tüccar ve İleri gelen kişilerin Basra ve Aşar arasında Tramvay döşenmesi için kurulan şirketlerine yardım etti, 6000 Osmanlı parasını sermaye

olarak yatırdı, bunlardan sonra plan ve tasarılarını Bağdat'a taşıdı ve sonrasında Sultanın planlarını icra etmeye izin vermesi için İstanbul'a yöneldi, lakin O Basra'dan ayrıldıktan sonra projelerin takibi ihmal edildi Araba şirketleri çöktü miladi 1903 hicri 1321 senesine kadar Basra Aşar arasında ulaşım yeniden eşeklerle ya da yürüyerek sağlanmaya başlandı. Miladi 1876 hicri 1293 senesinde Nasır Paşa Es-Sadun Basra'ya vali olarak atandığı zaman Sarayın idaresini Aşar'da zikrettiğimiz tophanede idame ettirdi. O da Tramvay inşası fikrini destekledi ancak planlarında başarılı olamadı. Basra vilayetinden ayrıldıktan sonra hiçbir plan gerçekleştirmedi Saray eski halinde olduğu gibi kaldı. Müşir Hidayet Paşa miladi 1888 hicri 1306 senesinde Basra'ya vali olarak atandığında Miladi 1889 hicri 1308 Zilhicce ayının sonuna kadar saray binasını yıkıp o günlere uygun modern bir bina inşa etmeye başladı, bu inşaatın takibi için de Beyki Hüseyin'i ve Şerif Pak'ı vekil tayin etti, bina miladi 1890 hicri 1308 senesinin sonlarına doğru tamamlandı, iki katlı olarak inşa edildi. İlk katta çoğunun arasını büyük bir koridorun böldüğü yaklaşık 36 adet büyük odalar bulunmaktaydı. Telgraf binası Belediye ve gümrük binaları, askeriye dışında çoğu Resmi binayı burada topladı.

[s.76]

Resim 2. 17. Bu resim Britanya'nın Basra'yı miladi 1914 yılında ki ihtilalinden sonra ki hükümet müfrezesidir ve Basra'dan gelen öşür tahsildarına miladi 1920 senesinde mevcut yoldan bir önceki Simur pazarındaki bu yol yerine büyük kapıdan bir yol açılmıştır.

[s.77]

Bu olay devam ettiği müddetçe Simur ve müfrezenin duvarı küçük bir mescitti ki çalışanlar ve diğer insanlar için namaz kılma yeri idi ve bu mescide bir müezzin tayin edildi müezzin müfrezenin koridorunda ezan okuyor sonrada namaz vakitlerinde namaz kılacaklar müezzine uyuyordu. Mihricanat müfrezelerinin salonlarında kurban ve ramazan bayramında

bayram namazları kılınırdı sultanın doğum gününde İslam halifeliğinin tahtına oturduğunda kutlamalar yapılırdı bu kutlamalarla beraber Basra valisinin tayin fermanı okunurdu

Ne zaman ki İngiliz ordusu Basra valiliğini 1333 senesinde muharremin üçünde ve bu yıla karşılık gelen 1914 Kasımın da 1. Dünya savaşında ihtilal etti ve zikri geçen bu müfrezelere hüküm etti. Tapu, muhasebe, vakıflar, medeni ve şeri mahkemeler, maruf dairelerinin kayıtlarında kalan evrakları bununla beraber valilikteki evrakları da zorla aldılar.

İhtilalci Britanya askerlere ve siyasilere kendilerinden birer yönetici tayin ettiler ve karargâhlarını yazı işlerinden Abdul Vahap Paşanın evi olarak belirlediler. Bunun akabinde siyasi yöneticiyi Basra'dan Müzil Paşanın sudan da ki evine nakil ettiler. Ateşken ilan edilmeden önce hicri 1918 miladi 1338 senesinde Basra da ki hükümdar tek hâkim oldu ve kendi yerini siyasi hâkimin yeri olarak belirledi ihtilalden sonra bağda ta siyasi hâkimin merkezine taşındılar

[s.78]

Bu sırada vatani hükmün şekillenmesi sırasında hicri 1339 miladi 1920 senelerinde vatanperver idarecileri atamaya başladı ve bu tasarrufu merhum Ahmet Paşaya isnat ettiler o Osmanlı devleti Basra dan çıktıktan sonra Basra da ilk tayin eden kişiydi. Ahmet Paşa bu tasarrufların yerini şimdiki Britanya konsoloslugu olarak tayin etti çünkü ihtilalden sonra konsoloslukta onlara dair hiç alamet yoktu ve yaklaşık bir sene bu binada kaldılar bundan sonra Basra da ki eski müfrezenin olduğu ve hidayet Paşanın inşa ettiği binaya taşındılar, buna ek olarak belediye binasını da bundan önceki büyük müfreze kapısını yıktıktan sonra eklediler.

Osmanlı zamanında işgal edilen yerin üstündeki odayı da eklediler ve bu kapının yerine geniş bir yol açtılar, bunun vasıtasıyla Basra ile Aşar arasında bu yeri ile iletişim sağlandı, bu yolun girişi Simur pazarından başlayıp Basra'ya oradan da Aşar'a kadar gidiyordu. Bu yolun ismi "Raşediye Yolu" diye isimlendirilmişti, bu isim Basra valisi Süleyman Nazif in bu "aşar yolunu" açmadan önce Hicri 1328 Miladi 1910 senesinde isimlendirilmişti. Müfrezenin orta kısmından olan hükümetten önce idi ve bu yer polis dairesi şeriat mahkemesini kapsıyordu.

Ne zaman ki Eyüplü Seyit Ali Cevdet Basra valiliğini atamaya Ahmet Hamdi Paşa yerine miladi1910 hicri 1328 senesinde geçti takriben 3 sene boyunca zikir olunan müfrezede tasarruf dairesinde kaldı sonra kazara mahallesindeki Suudi Arabistan'ın kuzeyinde bulunan eve nakil için çabaladı.

[s.79]

Sonrasında hükümet yavaş yavaş eski müfrezeyi yıkmaya başladı ve bu yıkıma doğu tarafından başladı ki orası hapishane ve subay ve zabıta erkânının başkanlarının evini barındırıyordu

Bu yıkıma başlamadan önce hapishaneyi Zübeyir kapısı yolundaki yeni yerine nakil ettiler ve belediye hapishanenin bulunduğu yere özel tek katlı bir bina inşa ettiler ve yıkıma geri kaldıkları yerden devam ettiler ta ki tasarruf sahibi Suudi Arabistan'daki kazara ya taşınana dek... Yıkım işlemleri bitince yeni binanın önüne güzel bir yol ki hem gidiş hem de dönüş yolu bulunan ve içersin de küçük bir bahçe bulunduran bir yol yaptılar.

Basra'nın evkaf dairesi bütün silahhaneleri yıkmaya başladılar ve bunun yerine de hicri 1355 miladi 1936 senesinde yeni belediyeye bağlı tek katlı bir bina inşa ettiler ve ilaveten latif bir bahçe eklediler. Son olarak bütün tamirlerden sonra güzel bahçe sahibi iki bina meydana geldi ve geriye eski Basra müfrezesine ait hiçbir eser kalmadı.

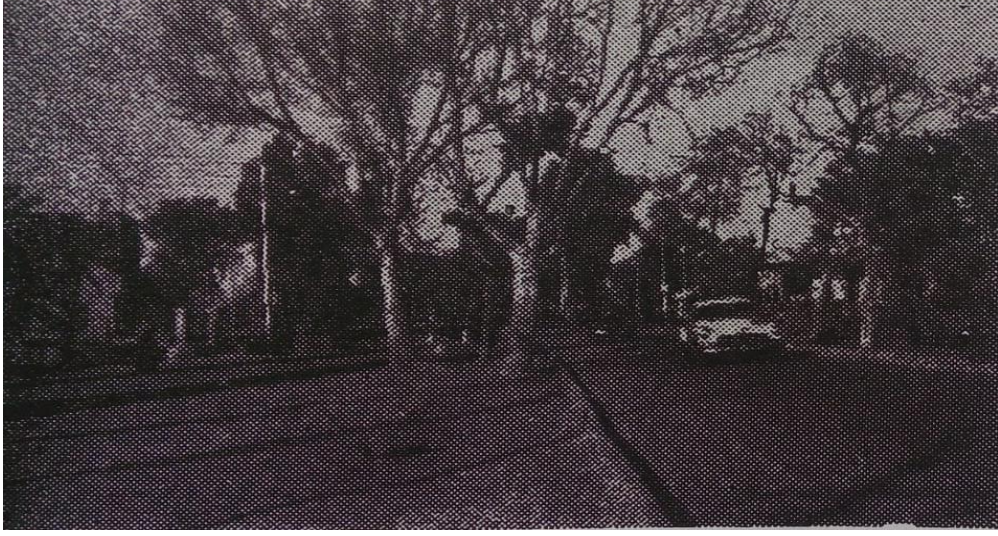
2.19. Basra Sancağının Tasarruf İle İlgili Divan

Seyit Tahsin Basra ya başkan olarak tayin edilince Basra ve aşar ehli yeni müfreze yeri seçmek için toplandı yaptılar ve Basra'nın için den bir yer olmasını münasip budular, uzun düşünceler ve danışmalar sonucunda müfrezeyi ikiye bölmeyi kararlaştırdılar birincisi hâkim ikincisi tapu kısmı idi bu iki kısım belediye, evkaf dairelerine ilave tendi simur mahallesinin önünde aşar nehrinin kuzeyinde bulunan yerleri halk gönüllü olarak satın almaya yöneldiler

[s.80]

O Zamanki belediye ve ona tabi olanlar aşarda bulunuyordu işler sona erdiğinde müfreze için ümmül burum köprüsü yakınlarında elektrik dairesinin doğusunda Huneyn e ait toprağa asra yenilik getiren bir heykel inşasıyla sona erdi ve belediye idaresi hicri 1355 Cumedessani'nin 12 isinde cumartesi günü miladi 1936 Ağustosun 29'unda oraya taşındı.

Açılış hicri 1355 yılında Cumedessani'nin 15 inde Salı günü miladi 1936 senesinin Eylül ayında vezirlerin başkanı merhum seyit Yasin Haşimi tarafından ve onunla beraber Basra belediye başkanı Seyit Tahsin ali ile beraber gerçekleşti. Bu törene bütün ahali gelmişti bunun akabinde vezirler reisi halka çok kapsamlı bir başlangıç konuşması yaptı ve bunun akabinde Basra belediye başkanı konuşmasını yöneltti ve tören büyük bir mutluluk ile sona erdi.

Resim 2.18. Basra şehrinin eski Osmanlı hükümet müfrezesinin caddelerin den bir manzara.

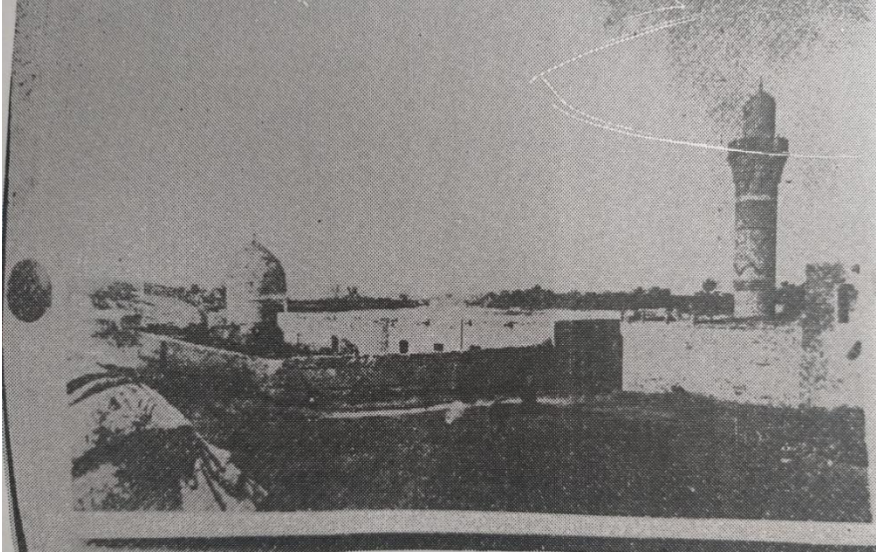
[s.81]

Basra da ki Kuvöz câminin inşa edilmesi ve yeniden tesis edilmesi Ne zaman ki Abbasîli Abdüsselam'ın ailesi hicri 800 ile 810 senelerinde eski Basra'dan yeni tesis edilen Basra'ya hicret etti ve başların da o sıralar Abbasî ailesinin büyüklerin den 1. Abdüsselam vardı. Şeyh Hasan Abbasîli Abdüsselam 3 günde kuvöz câmini tesis etmişti, o günlerde Basra'nın emiri orayı kamıştan Osmanlı devleti daha o zamanlar yani hicri 920 miladi 1514 senelerinde Basra'ya girmemişken inşa etmişti, sonrasın da büyük Abdulkadir bin Şeyh Abdüsselam orayı miladi 1523 hicri 920 senelerin de taştan tekrar tesis etmişti. Bu mescidin kamıştan inşa edilmesi zamanın Şeyhi Şazeli Şeyhi Şeyh Muhammed Eminin zamanına denk gelir ki buda miladi 1546 hicri 953 senelerine tekabül eder. Merhum Şeyh Muhammed emin Elkuzi vefat etti ve miladi 1602 hicri 1011 senelerinde defin edildi ve 2. Şeyh Abdüsselam el Abbasî şu anki bulunan kubbeyi inşa etti ve câmi binasını yeniledi.

Miladi 1727 hicri 1140 senelerin de Basra'nın büyüklerin den Şeyh Enes Paşa güzellikte ona yetişemeyecek bir minare inşa etti ve Şeyh Muhammed emin Elkuzi nin inşa etmiş olduğu ve günümüze kadar gelen kubbeyi yenilemişti.

Şeyh Muhammed emin Elkuzi Şeyh Abdüsselam ın ailesinden değildi bilakis onların ilinde hocası ve Şeyhi idi ve câmiyi inşa ettik den sonra Şeyhleri Muhammed emin Elkuzi'nin ismin koydular. Artık orada fakirler ve garibanlar fayda buluyorlardı.

[s.82]

Resim 2. 19. Muhammed emin Elkuzi'nin yolun doğusundan çekilen bir fotoğrafı.

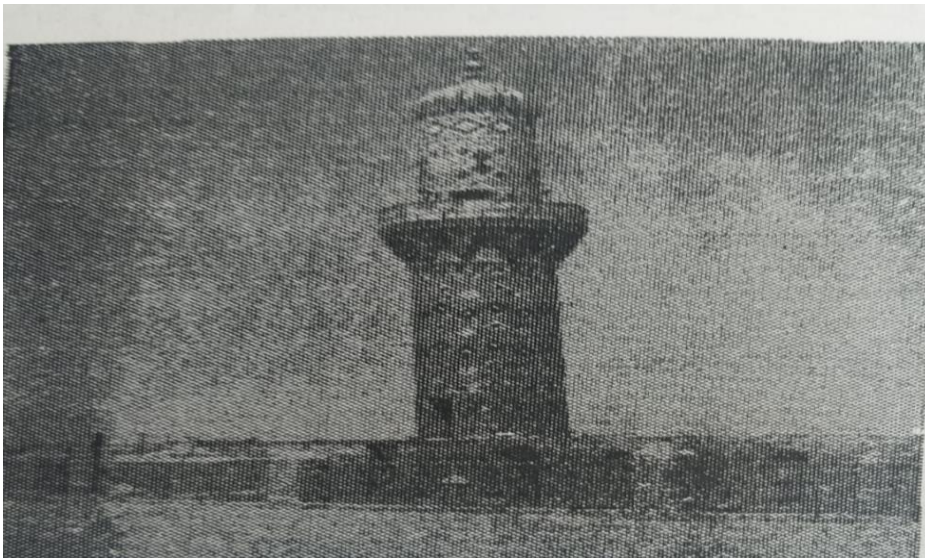
Paşanın ailesi halen daha câminin ihtiyaçlarını ve câmiye nafaka hususunda yardım etmekten ayrılmamıştır, câminin yanında da bu Paşanın ailesinin kabirleri bulunmaktadır. Bu ailenin reisi olan Paşa Basra'nın çeşitli köylerinde birçok mescit inşa etmiştir.

1-Sirac mescidi , 2-Mihrican mescidi

3-Uveysiyan mescidi , 4-Ebi Silal deki mescidi

5-Amiye deki mescidi, 6-Kabasi deki mescidi

Bütün bu mescitler günümüze kadar gelmiş olan Basra'nın köylerin de bulunan mescitlerdir

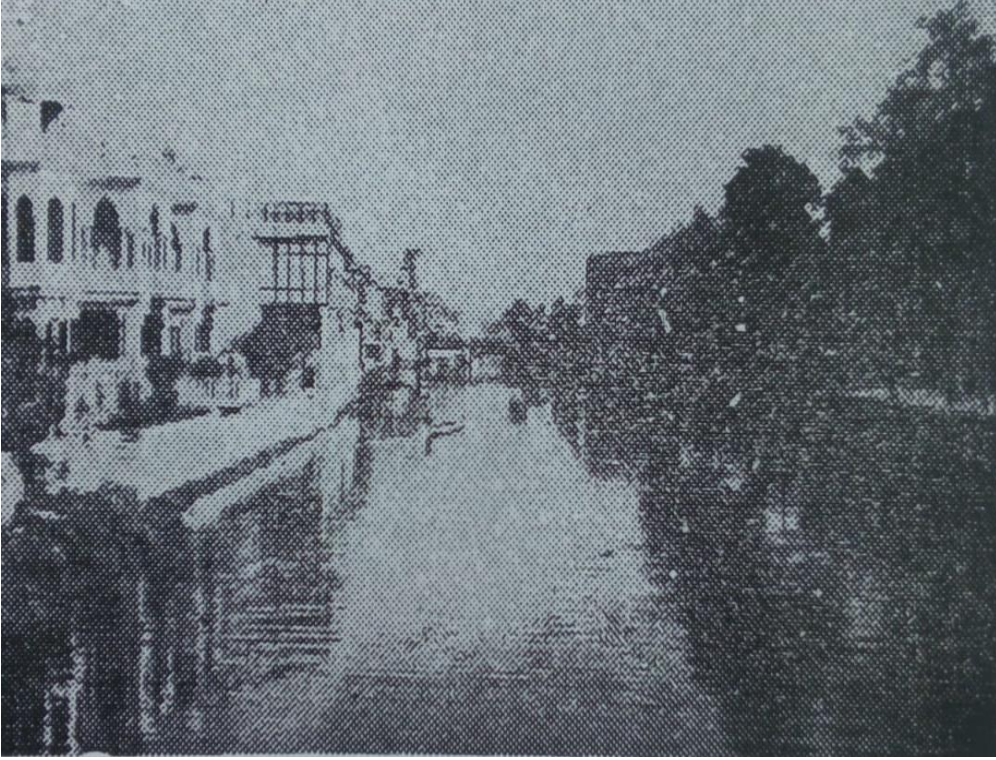

Resim 2. 20. Zübeyir bin Avvam câmiinin minaresi ve metfun olduğu yerdir.

[s.83]

2.20. Arap Yarım Adası

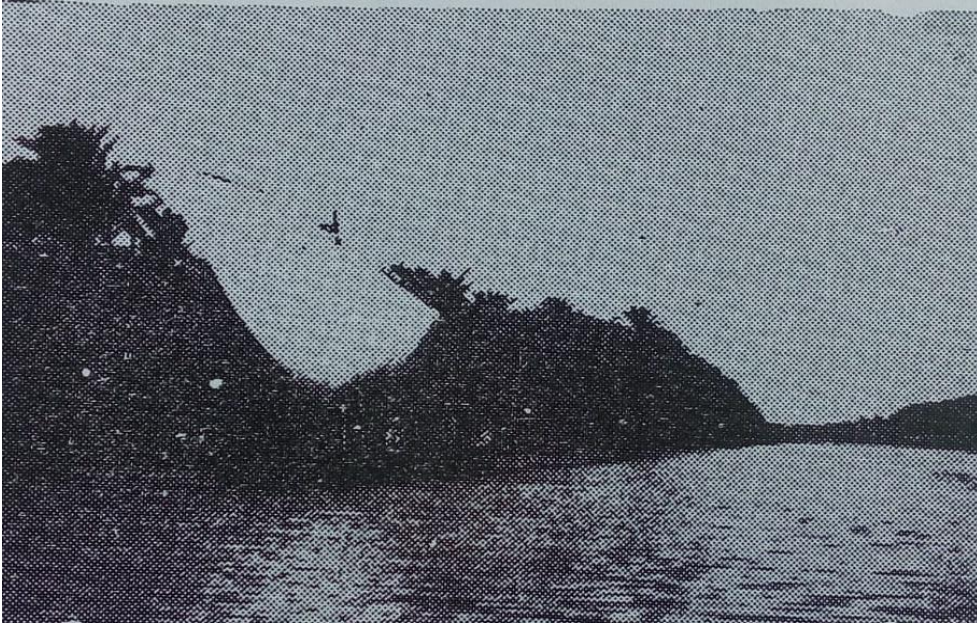
Arap yarım adasında gerçekleşen geçmiş olaylar bu acele sebebi le hatırlatıp ve tarih kitapların da kilere dayanılardan günümüze kadar gelen haberlerle muhtasar bir şekilde zikredeceğim. O zamlar Basra'yı kapsayan yerler yani etrafın da ki okyanuslar Dicle ve Fırat'a karışıyordu.

Resim 2. 21. Basra Şehri.

[s.84]

Eski Tarih kitapları, arkeolojik kazılar, âlimlerin yer tabakalarını analiz etmesi, tuzlu deniz ya da eski adıyla Marmratu Denizi'nin İlk tarihlerde Sümer ve Akadilere ait olduğunu destekledi ve bu M.Ö 1000'nin başlarına denk gelmektedir. Haliç in üzerindeki batı sahilinde eski tarihlerde iki önemli şehir bulunmaktaydı. İlki mukaddes kitapta isimlendirdiği gibi (Urul Keldaniyyin) Ur şehridir, orada Halilullah Hz. İbrahim M.Ö 1996 yılında doğmuştur. Ur'un yeri bugün ortaya çıkan Nasiriye'ye yakın Zikar ve Mukir bölgeleriyle biliniyor. Ur, gemileri halice yanaşan ticari deniz merkezidir. İkinci şehir ise şuan (tel Ebu Şehrayn) diye bilinen meşhur şehir (İridu)dur.

Resim 2. 22. Şuanda Basra'da "Salihyye Nehri" diye isimlenmiş küçük Arap sahilinden bir kare.

[s.85]

Orası haliç sahili üzerindeki Irak'ın güneyinde Sümerya şehrinin en alt kısmında yer almaktadır, aynı şekilde Gemilerin uğradığı bir liman, Ur ve başka şehirlere mal nakleden Irak ticari merkezidir.

İrudu(Tel Ebu Şehrayn) beldesinin kalıntıları günümüzde Ur'un güney batısında Ur'dan 14 mil uzaklıkta, şuan ki Arap sahilinin de batısında 100 mil uzaklıkta bulunmaktadır.

Okuyan kişiyi Haliç'in sınırları hakkında bilgilendirmek için Şunları diyoruz: Oraya doğudan Ehvaz'ın doğusundaki İran dağları sınırdır. Ur ve İridu şehirlerini yatay bir şekilde kesmektedir. Mesafesi Sekr kalesinin güneyindeki Ğuraf sahili ve Mizar'ın (Abdullah bin Ali) topraklarının çoğunu kapsamaktadır ki genişliği 100 milden daha fazladır.

Haliç'in Kısılıp Güneye Doğru Çekilmesi

Buraya Badiye'deki vadi, Karun ve Kerha nehirleri akmaktadır. Bu büyük nehirlerin akıntılarında zikrettiğimiz denize sürükledikleri çokça kum ve kil parçaları vardır, bu parçalar sürüklene sürüklene kendisinde ziraatın yapıldığı, Sümer ve Akadilerin kendilerinden korkmaya başladığı Deniz ehli diye adlandırılan kavimlerin kalabileceği bir adaya dönüştü. M.Ö 2000 li yılların başlarında zikrettiğimiz deniz ehli kabileler birlik oldu ve bir ordu kurarak kuzey halkına saldırmaya başladılar, yıllar sonra çokça tortu bu adaya toplandı ve aralarında kendisinde papirüs ve kamışların yetiştiği gölet ve bataklıklar oluşturarak birbirine yapıştı, bu şekilde yıllarca deniz burayı güneye doğru sürükledi, doğal bir şekilde doğu ve batı

taraflarından daraldı, Irak'a verimlilik bakımından benzerinin az olduğu yeni bir toprak eklenmiş oldu.

[s.87]

Resim 2. 23. Yeni haline çevrilmeden önceki Hz. Ali'nin c misinin minaresine bakan, kuzey tarafındaki 'Aşar' nehri ve çarşısının fotoğrafı.

[s.88]

2.21. Tek Gözlü Dicle

Irak'ın yükseklerinden gelen sulara uğrayan turlardan sonra orada farklı zamanlarda birçok isimle bilinen bir sahil bulunmaktaydı. 'Yakuti, "Mucem" kitabının 89. Sayfasında yazdığı gibi "Tek Gözlü Dicle" diye isimlenirdi, Ona "Dicle" denirdi. Aynı şekilde gezgin Nasr Hüsrev in hicri 443 miladi 1051 yılında Basra'ya, Arap sahiline gezisinde dediği gibi 'El Encaneh' de denilirdi. Lakin biz hiçbir tarih kitabında bu gezginin söylediği isme rastlamadık, orası şuan bostanlarıyla, saraylarıyla ve dünyadaki bütün hurma ağaçlarından uzun hurma ağaçlarıyla herkesi cezbediyordu. Onun sularında İran ve Irak için ticari mal ve eşyalar taşıyan vapurlar ilerlerdi, orda petrol ihracatı için iki liman bulunmaktaydı biri Irak'ın biri İran'ındı, o şuan Dicle ve Fırat nehirlerinden oluşmaktadır. Nehir Körfezin yanında 'Kavrana'nın bitiminden denizin ağzına kadar uzanmaktaydı, Kerha ve Amara' göllerinin tarafından gelen Süveyb nehri de buraya akmaktaydı.

Resim 2. 24 . Basra'daki büyük Arap sahilinden bir kare.

[s.89]

Orası doğu tarafından 'kavrana' bitiminin karşısındadır. Ve aynı şekilde İran hükümetine bağlı olan Karun (Harmu Şehr) nehri de ordadır, bu nehir doğudan İran dağları tarafından gelir, Uzunluğu 118 deniz milidir(189km). Ondan 637 büyük nehir dağılır.(Bunları büyük Basra'nın tarihi altında zikredeceğiz)Kavrana'nın içindeki Ali nehrinin sınırından denizin yanındaki Ğazal nehrine kadar uzanmaktadırlar.(İran sınırlarına giren doğu sahili taraflarında bulunan nehirler hariç). Her nehirden sayılmayacak kadar çok dereler akmaktadır. Büyük nehirlerden ise eski ve yeni olanlar bulunmaktadır, onlarda şu anki ismi eski ismiyle aynı olanlar vardır. Aynı şekilde 'Makil' nehri gibi ismi tahrif olanlar da bulunmaktadır.

Resim 2. 25. Basra'daki büyük Arap sahilinden bir kare.

[s.90]

Makil Nehri

Bu nehir tarih kitaplarında zikredilen Arap sahilinden ayrılan eski büyük nehirlerden biridir. Hicri 1. Asırda kazılmıştır, Arap sahilinin batısında bulunmaktadır. Sahabi Makil bin Yesar El-Maziniye nispet edilmektedir, Belazuri “Futuh-ul Buldan” kitabında onun hakkında şöyle demiştir: “Münzir bi Carut Muaviye bin Ebu Sufyanla nehir kazımı hakkında konuştu, Ziyad’a bunu söyledi ve Makil nehri kazıldı, Nehir Makili sayesinde aktı dedi ve ona nispet edildi ve başkaları da “Ziyad nehri Abdurrahman bin Ebu Bekre sayesinde akıtıldı” dedi. Ne zamanki bu kazma işi bitti, orayı fethetmek istedi. Ziyad teberrük niyetine Peygamber efendimizin ashabından olan Makil bin Yesarı fethetmesi için gönderdi, insanlar Makil nehri dedi.

Kahzemi şöyle zikretti: “Ziyad bir adama bin dirhem verdi, ona: ‘Dicle’ye git insanlara bu nehrin sahibin sor eğer ki sana biri Ziyad’tır derse bin dirhemi ona ver’ dedi. Adamda Dicle’ye gitti ve ardından döndü, Karşılaştığım kişilerin hepsi Makil nehridir dedi, Ziyad’ta ‘‘Bu Allah’ın fazlıdır İstedığıne verir’’ dedi.

Yakut El-Hamevi de Mucem-ul Buldan kitabında Belazuri’nin sözünün aynısını zikretti ve ayrıyeten Vakidi’nin ‘‘ Hz. Ömer Ebu Musa El-Eşari’ye Basra’da bir nehir kazmasını emretti ve onu Makil bin Yesar’ın yardımıyla yapmasını söyledi, ona nispet edildi.

Fethullah bin Alvan El-Kabi(hicri 11. Asrın insanlarından) ‘‘Zad-el Musafir’’ kitabında hicri 1078 senesinde Basra hadiselerini zikrederken özetle şöyle söyledi:

Kuzey tarafının halkına yani Basra’nın kuzey tarafına Şerş diye bilinen köy sınırdır. Orası Ribad, Makil, Harie, Dir, Şerş nehri adlı çoğu yeri kapsamaktadır. Sonra Makil’in Basra’nın nehirlerinden biri olduğunu ve Makil bin Yesar Abdullah Mazini ye nispet edildiğini söyledi.

[s.91]

Makil bin Yesar Basra’da ikamet etti, ev inşa etti ve bu nehrin planlarını çizdi bundan dolayı ona nispet edildi. Muaviye’nin hilafetinde Basra’da vefat etti. Muaviye’nin oğlu Yezidi’n hilafetinde vefat ettiğinde söyleyenler vardır. Ömer bin Davud bin Ebil Kasım Tenuhi ondan Makilin methi hakkında şu şiir beyitlerini rivayet etti:

Kalbimin kendisine bağlı olduğu Makil en sevdiğim nehirdir.

Suyu taze, temizdir Ondan içen sevgi pınarının bahçesindeymiş gibi doyar suyuna

Saflığından dolayı bir kadının yanaklarından akan gözyaşı gibi akar
Rüzgâr köprü gibi üzerinden eser, Cilalanmış bir zırh gibi...
Kendisinden korkulduğundan hürmet gösterilen bir padişah gibi...
O yakut gibi, kendisiyle sevgilinin ayıplandığı mavi göz gibi...
Suyundan içtim onu tattığımda su değil soğuk tatlı bir içecek sandım
Ve onun kendisinde gidip gelen iki ordu miktarınca genişliği vardır.
Ve Akabe'ye baktığımda onu Firdevs cennetinden bir yer zannederim
(Kabi'nin sözü burada bitti)

Makil nehrinin yeri şuanda olduğu gibi Ribat'la Harie arasında bulunan bir nehirdir, Kabi bu beldenin çocuklarından olduğundan dolayı ona başkasından daha çok güveniyoruz.

Bu nehir, 12 asırdır Makili'e nispet edildi, yaklaşık bir asırdan beri İngiliz ticari şirketi (Beyt Linc) Sadun ailesinin Şeyhlerinin birinden Zikrettiğimiz nehrin ağzında bulunan yerleri satın aldı. Basra ve Bağdat arasında ilerleyen vapurların bakımı için bir gölete çevirdi, bu vakitlerde makil nehri (Kut-ul Afranki) ismiyle anılmaya başlandı ve eski ismi tamamen unutuldu.

Miladi 1914 hicri 1333 senesinde

[s.92]

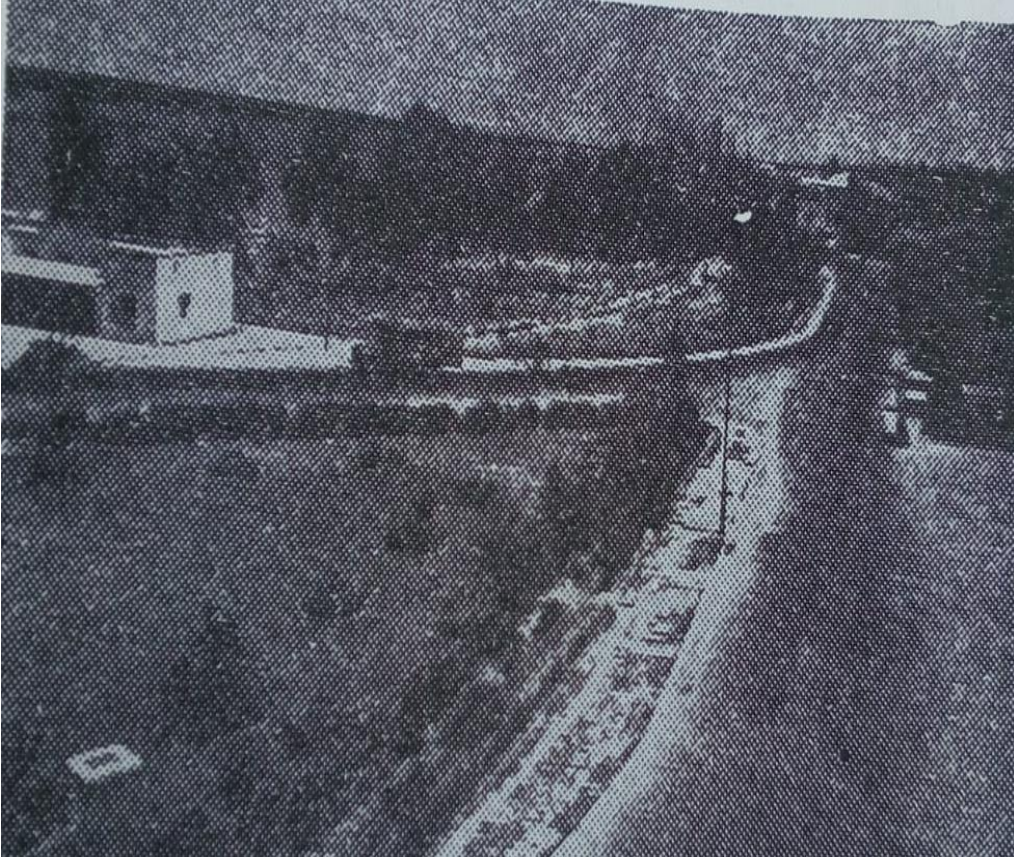
Britanya askerleri Basra'yı işgal ettiğinde bu mekânı Ticari gemiler ve Irak'ı işgâl ettiklerinde kullandıkları cephaneleri, malzemeleri ve askerleri taşıyan Arap sahiline gelen diğer gemilerin uğraması için bir liman olarak kullandılar ve eski ismi (Makil nehri) yeniden kullanıldı. Geniş bahçeleri ele geçirdikten sonra, bu beldeyi çeviren bütün arazileri aldılar, buralara, zikrettiğimiz nehrin kıyılarına Rıhtım, iskele, depolar, yerleşim yerleri inşa ettiler. Şuanda yerleşim yerleri ve depolarla dolu olduğu gibi... Aynı şekilde orda Genel limanlar müdüriyeti, Gümrük daireleri, Tren istasyonları, uluslararası havalimanı, dünyaca bilinen meşhur Arap sahili oteli bulunmaktadır. Bu inşaatları hepsi modern mimariye uygun bir şekilde inşa edilmiştir. Tıpkı orada inşa edilen elektrik santralinin Iraktaki en büyük santral olması gibi... Arasından caddelerin geçtiği bahçelerle kaplı kulüp ve yüzme havuzları bulunmaktaydı, Makil beldesi caddelerinin düzeni, bahçeleri, halkının rahat olması hasebiyle Basra'nın kendisinden daha gelişmişti. Orası şuan yeni inşası biten modern asrın şehirleri gibiydi.

Şehri düşündüğünde onu insanoğlu gibi üzülür ve sevinir halde bulursun

Batılılar genellikle Ayn harfini hemze gaf harfini de kef harfi olarak telaffuz ediyorlar bundan dolayı معقل yerine مائل diyorlar, bazı halktan kişilerde bunu yabancı bir kelime sanıp hiç معقل den tahrif edildiğine bakmadan kendileri de tahrif edip Markil diye isimlendirmişler. Bu utandırıcı son tahrif insanlar arasında bayağı yayıldı taki Edipler kâtipler Britanya saltanattayken devlet daireleri bu ismi kullandı.

[s.93]

Ancak Merhum Şeyh Muhammed Emin Ali Baş Âyân Basra gazetesinin yayınladığı zikrettiğimiz nehrin isimlendirmesi hakkında bir yazı yazdıktan sonra Resmi doküman ve belgelerin tashihi tamamlandı ve Doğru ismi olan Makil nehri insanlar arasında kullanılmaya başlandı. Ancak ne yazık ki hala günümüzde onun tahrif edilmiş ismin kullananlar bulunmakta Hatta bazıları tahrif edilmiş olan ismini de değiştirip Markil yerine Markin diye isimlendirmekte.

Resim 2. 26. Basra'daki Resmi Limanlar İdaresinin bulunduğu Makil caddesinden bir kare.

[s.94]

2.22. Basra'dakii Abbâsî Baş Âyân Ailesine Ait Abbâsî Kütüphanesi

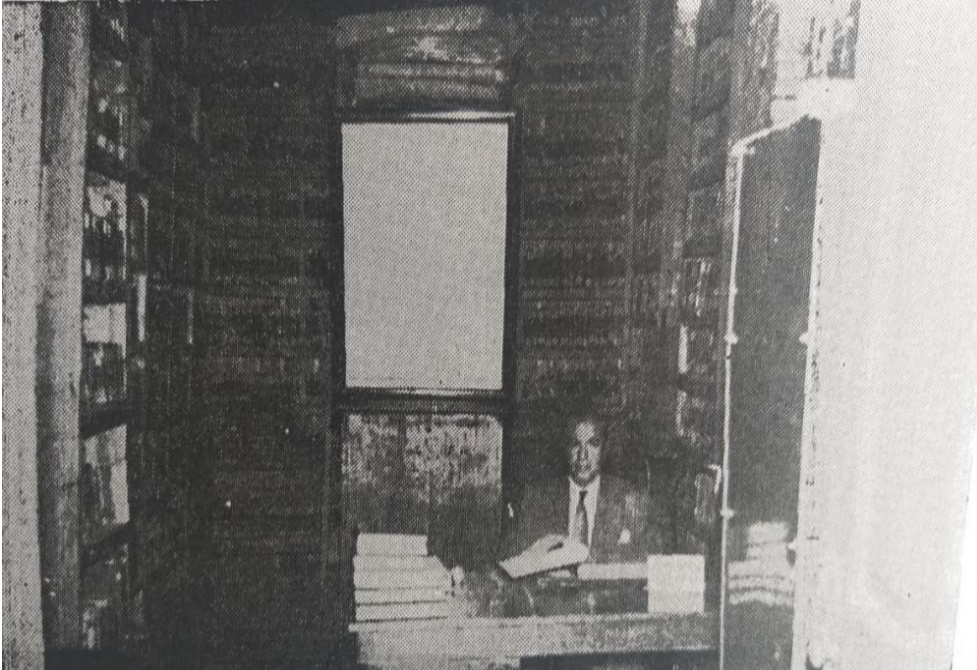
Baş Âyân ailesine ait Basra'daki bu kütüphane Kitaplarla ilgilenen kişileri cezbeden kütüphanelerdir, bu herhangi şahsa veya gruba has değildir. Tarihçi tarihten istediği şeyi edebiyatçı dil hakkında istediği şeyi bulabilir. Mahdut kitaplar ise özellikle nadir eski bilinmesi gereken farklı konuları kapsayan bu kitaplarda orda bulunurdu. Tarih ve tabakat kitapları gibi.

Bu medrese 400 sene civarı tarihiyle Basra'daki en eski mektebelerken.(Orta doğu özellikle Irak Suriye Türkiye'deki mertebelerin halinden haberdar olan biri bunu bilir.)Bu mektebelerin çoğu 400 senedir harap edildi ve kitapları da batı ülkelerine, Hindistan'a ve bunun gibi yerlere dağıtıldı. O Zaman Abbâsî Mektebesi önceden şuanda olduğundan daha büyük ve muazzamdı desek abartmış olmayız.

Bu kütüphanede Farklı ilimleri kapsayan 1500'ün üzerinde Mahdut bulunmaktadır, değerli olan en eski Mahdutları barındırmaktadır. Onlardan bazıları:

1-El-İzah Fi-l Vakfı Ve-l İbtida: Yazan Muhammed bin Kasım El-Enbari, bunun farklı nüshaları da İskenderiye, Selim Ağa, Halep gibi yerlerde bulunmaktadır.

[s.95]

Resim 2. 27. Basra'da Paşa Ayan'ın akrabalarına ait Abbasî Mektebesi. Mektebe'ye Abbâsî Şeyh Abdulkadir Baş Âyân'ın yandaşları liderlik etti (20 Nisan 1958).

[s.96]

Onun Kuveyt'te basılan yirmibire yakın Mahdut eseri vardır. (onlardan biride M.1960 H.1380 senesinde yazdığı Kitab-ul Eddad'dır. Yazar miladi 884 hicri 271 yılında Bağdat'ta doğdu ve miladi 938 hicri 327 senesinde vefat etti. O büyük âlim ve yazarlardandı, onun İbni Nedimin'de zikrettiği Ğarib-ul Hadis kitabı vardır. İbn Halkan onun 45 bin yaprak olduğunu zikretmiştir ve aynı şekilde İbn-ül Esir de Nihaye kitabının başında da bunu zikretmiştir. Ve aynı şekilde onun İbni Nedim ve Yakut'un zikrettiği El-Kafi Fi Nahv adında kitabı vardır. İbni Halkan da bu kitabın yaklaşık bin yaprak olduğunu söylemiştir, Musannif Şairlerin divanlarıyla iştiğal etmiştir. İbn Nedim'de bu şairlerden bazılarının Züheyr, Nabiğa, Zibyani, E'şa, Ca'di ve Ra'i olduğunu zikretmiştir.

2-Kitab-ul Ūyun Ve-Nuket'il-Maverdi: Kuran-ı Kerim'in tefsirinden 5. Cilt. Ebu-l Hasen Ali bin Muhammed bin Habib el-Maverdi yazmıştır, bu kitabı Abbâsî Halifesine vakfetmiştir. Vakfiyenin sözü: “Bunu yüce, emin, allame, Allah'ın emirlerini söyleyen, Müminleri Emiri Ebu Ahmet Abdullah tasadduk ve vakfetmiştir.(Allah onun makamını yüceltsin, ilim Talebelerine olan kelimelerini kendi indinde sevap olarak yüceltsin) Ve şöyle demiştir, “Kim ki bunu tahrif ederse, değiştirse Allah'ın Meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun, Allah-u Teâla ondan kıyamet günü bir şey kabul etmesin, kim ki onu duyduktan sonra değiştirirse Günah onu ilk değiştirenlerin üzerindedir. Miladi 1254 hicri 652 senesinde mübarek ramazan ayında yazdı. Salat ve selam peygamber efendimizin üzerine olsun.

[s.97]

3- Divan'ül-Zir'rime: Yazan Ebu Yakup Yusuf bin Yakup bin İsmail Bin Harzaz'ın rivayetiyle Gaylan bin Ukbe bin Yahnes bin Mesut'tur. Bu kitabı Ebul Hassen Ali bin Ahmet bin Muhammed El-Muhallebi ve Ebul Abbas bin Vilad'a tashih ettirdi, kitabın ilk kısmının ilk sayfasında da Miladi 1296 hicri 690 Zilkade ayının 20'sinde bitirdiği yazmaktadır.

4- El-İktisâb-ı fi-Telhisi Kütüb'l-Ensâb, Yazan miladi 1488 hicri 894 senesinde vefat eden Kutbuddin Muhammed bin Muhammed bin Abdullah bin Hızır El-Haydari Eş-Şafii Ed-Dimeşkidir. Kitabını hicri 844 Şevval'in 12 sinde Kahire'de tamamladı, bu musannif değerli yazarlardandır. Tabakat (Tarihteki insanların, âlimlerin hayatı) hakkında eserlerle ilgilenmiştir. Bu kitabın ilk sayfasına hicri 802 senesinde vefat eden Şihabuddin Ali bin Hacer El-Askalani El-Kinani El-Mısri bir methiye yazmıştır aynı şekilde ilk sayfasının yarısına da Mikrizi Vefatından bir sene önce miladi 1440 hicri 844 senesi zilkadenin 10.gününde (Allah'ın ismiyle ve onun hidayetiyle başlıyorum) diye başlayan bir methiye yazmıştır.

Askalani Hz. Bunu yazma tarihi ise hicri 840 senesindedir, bu Mahdut eser o dönemdeki Büyük âlimlerden üç tanesinin Mahdutlarını kapsamaktadır. Ve de Zikrettiğimiz âlimlerin methiye ve yazılarını barındırdığından dolayı en nadir Mahdut eserlerden sayılmaktadır.

[s.98]

5. **Kitab'ul el-Medheş**, yazar Ebu Ferç Abdurrahman el-Cevzi Ö.(h. 597* m. 1200) ve kitabını 5 konuda derledi. 1. Kuran ilimlerinde 2. Lügat tasarrufunda 3. Hadis ılımlarında 4. Tarih de 5.Vaaz hakkında ve bu kitabı Cemaziyülahırın 14. Gününde h. 1091 m. 1680 tarihinde baktırdı.

6. **Mustaksal Emsal** – Yazar Carullah Mahmut el -Zemahseri. Arapların birçoğuna, hayvanlar âlemine, zamana ve haşereleri ele almıştır, bu kitap Avrupa'daki kütüphanelerde ve mısırdaki Hadyeviyye kütüphanesinde bulunmaktadır. 10. Asrin el yazmalarındandır.

7. **Acaibu'l-Mahlûkat** – Yazar Zekeriya bin Ahmet bin Mahmut el-Kazvini coğrafi konuları ve birçok çemberi barindiriyor.11. asrin el yazmalarından olup ilgi çekiççidir. Müellifin düşündüğü gibi Çokça çembere ve denizi gösteren trigonometri ilmini kapsıyor. Kitabın başından 3 sayfa eksildi ve Şeyh Abdullah Baş Âyân el Abbâsî'nin hattıyla 458 sayfa olarak tamamlanmıştır.

8. **Nehcu'l-Belâga** – Yazar Şerif Radi'nin topladığı ve görüşlerinin olduğu bir kitaptır. H. 406 miladi 1010 senesinde vefat etmiştir, 1. Sayfanın üzerinde âlimlerden bir kısmına ait kitaplar vardır. Cemalettin Ali bin Nasir el Haseni ve Ebu Yusuf Yakup bin Ahmet ve Ebu hasen bin Abdullah el askeri vb. âlimler gibi. Ve başka bir nüshası ise 2 cüzdür ve daha belirgin harflerle yazılmıştır.

9. **Kitâbu Nîlü'l-Mısır** Yazar Celalettin el-Mahalli H.1053–M.1643 senesiyle ilgili nadir kitaplardandır ve mısırdaki Nil Nehri hakkında küçük risale olarak yazılmış en güzel kitaplardandır, alanında tektir.

10. **el-Burde-** Yazar Busiri ince nakıslarla süslenip güzel renklerle yazılmıştır, Türkçedir.

11. **Zübdetü'l-Tevârih el-Mısır**, Yazarı bilinmiyor, başından önsöz eksik. Hicri 7. Ve 8. Senelerde 2. Asir adamları hakkında araştırmaları oldu. Rivayetlerinin çoğu Selahaddin essafdidendir. Senelere göre tertip etmiştir, m. 1366 h. 768 senelerinde ulaştı. 570 sayfada Mısır'ın acayiplikleriyle başladı.

[s.99]

12. Kâsîdetü'l-Bürde, Yazar Busari- sayfaları altınla kaplanmıştır, her sayfalarında kare seklinde 3 satir olan geniş kaplamalar var, her sayfada 2 kare var, her kare altın örgüyle kaplı satranç piyonu gibi, 1. Sayfada altınla kaplanmış kapak var.

13. Şehnâme Yazar fars şairi Firdevs'i en güzel el yazmalarındandır. 1. Sayfasının üst kısmında altın kaplamalı güzel bir nakış var, sayfalar geniş ve güzel bir şekilde 4 kısma ayrılmıştır, ortasında sağdan ve soldan 3 sütun vardır. Kırmızı ve Mavi kalemlerle çizilmiştir, 13 Resmi kapsamaktadır. Hepsi donuşum ve padişahların hayatını, haşiyelerini ve atlarından örnek veriyor, hepsi altın renklidir, her resimde değerli, paha biçilmez bir armağan vardır, turme yaprağı üzerindedir. 2 kısmında geçmektedir.1.si 314. Sayfadadır. Bu hicri 10. Asir el yazmalarındandır.

14. es'Sahîfe-i Seccâdiyye, Yazar Zeynel Abidin İbni Secad, M.1691 – H.1103 senesinin el yazmalarındandır.

15. El-Âli el-Rutbe fi-Ahkâmi'l-Hisbe, Yazar Ahmet İbni Mua Eddimesgi hesap hakkında 100 faslı barındırıyor, 5 cüzdür, her cüz 20 konuyu kapsıyor. Müellif sadece 1 cüzünü tamamlayabilip vefat etti, bu nüsha hicri 6. Asrin ve miladi 13. Asrin alanında tek olan nüsha larındandır.

[s.100]

16- Havâsu'l-Mürekkâbad, Padişah Zülkarney'nin cephanesi olarak da isimlendirilir. Kitapta resimler ve ilaçlar vardır, onun hâkim öğretici müellifi erstatleys dir. İdris aleyhi selamdan önce denizde terkedilmiş kitaplardan almıştır. Kitabın ilk başına böyle yaz ilmiştir. 11. Asrin el yazmalarındandır, amirliği küçük bir kitaptır.

17. Tezkîrât'ul El-Bâb eL-Câmi'l el-Âcîb'l-ucb- Yazar Doktor Şeyh Davud bin Ömer el Entaki. Tipta araştırmalar yapmıştır, M. 1599-H. 1008 senesinde ölmüştür. Bir mukaddime, 4 konu ve kitap sonu üzerine tertip etmiştir. Kitabını tamamlayamayıp bazı öğrencileri tamamlamıştır.

18. el-Havi fi-İlmi-'l-Tedâvî, Yazar Necmeddin Mahmude bin Ziyaeddin Es-Sirazi. Hicri 7. Ari doktorlarındandır. 5 makalede derlemiştir.1- hastalıklarda 2-sitma hastalığında 3- uzuv hastalıklarında 4- ilaçlarda 5- toplu ilaçlarda ve kullanımında

19. el-Düstur'l- Kâvânin, yazar Necibuddin Ebu Hazmiid Muhammed bin ali bin Ömer es-Semerandi M.1222- H. 616 senesinde Tatarlıların eliyle Hurat'ta oldurulmuştur.

20. **Tıbb-î Nebevî-** Yazar Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmet bin Osman bin kaymaz ez-Zehebi el-Fariki M.1347-H.748 senesinde vefat etmiştir.3 ilim üzere tertip etmiştir.1-tıp kurallarında 2.ilac ve içeceklerde 3. Hastalıkların ilaçlarında. Hicri 8. Asrin el yazmalarındandır, bu kitapların diğerleri kütüphanelerde bulunmayan nadir kitaplardandır.

2.22.1. Ecdadımızın Telifleri, Kayıtları Ve Yazıları

Beytlerimizdeki ecdadımıza ve eserlerinde donenler için değişik ilimlerde çokça yazar bulunmaktadır. Örnek:

1.**Menâkıb’ul el-Kuzâvin-** Yazar, Şeyh Ali Bin Veli Abdulkadir...

[s.101]

Bin Sara Basri” M. 1659 – H. 1080 senesinde 95 yaşındayken vefat etmiştir. Kitabında besmeleden sonraki ilk sözü dünya ve din islerine karşı Allah tan yardım talep ediyoruz. Allahu Teâlâ bizi doğruluk ve ilimle rızıklandırsın, kuvvece Ali Baş Âyân’ın lakaplarından birisidir. Şeyh Muhammet emin kuver e nispeten böyledir.

2. **Temâm el-Dârâr fi-Menâkıbı Sadât’el-Gârâr**, 11. fasıl üzerine tertip etmiştir, içinde Basra tarihi ve Şeyh Abdüsselam (Ölüm.M.1625-H.1035) vardır. Tercüme yerlerinde azgın yöneticilere karşı insani kahramanlığından, Basra’nın Arap ve yabancılara karşı korunmasından konuşmuştur, aynı şekilde kendisine sığınanlara karşı iyiliğini, cömertliğini ve eski Basra topraklarında gömülmüş sahabe kabirlerini ortaya çıkarmasını zikretmiştir. Zübeyir a.s. Talha a.s. Hasan a.s in kabirlerini ortaya çıkardığı gibi. Zübeyir a.s ve Basra arasından geçenlerin namaz kılması için eski üniversitenin yanına bir çadır inşa etmiştir. Molla Yasin Bağdadi Hanefi M. 1758-H.1176 Senesinde kitabi tamamla mistir.

3. **Letâif’i-Seniyye-i fi-Şerhi Makâmât’ı-Hârire**, Yazar Ahmet bin Yusuf el Kuzavi el-Abbâsî el-Basri M. 1774-H 1188 senesinde taun hastalığından vefat etmiştir. Ve başı ve sonu H. 1175 senesinde yazarın hattıyla 788 sayfada tamamlandı. Ve kitabın başı şöyledir: (Hamt, edep ehlini en yüksek makamlara taşıyan ve onlara en şerefli simge olan fesahat ve belagatle damga koyan ALLAHU telaya olsun.)ve musannifin şerhi mana ve irap tarafını kapsıyor ve sonunda güzel hatla yazılmış lügati kelimelerin şerhini kapsayan sayfalar vardır. Ebu Muhammet Abdullah bin Ahmet’in (Bağdadi’nin odunu diye meşhur) tembihleridir.

[s.102]

4. **el-Mecmu fi Tıp-** yazar Şeyh Ahmet bin Yusuf el Kuzavi el Abbasî safii M.1774-H.1188 senesinde Basra’daki taun hastalığı nedeniyle hayatını yitirmiştir, küçük bir risaledir.

5.**Bugyet’ul Erib fî Vîâfîl el-Habîb**-Yazar Şeyh mahmude bin Taha al Abdüsselam el Kuzavi el Abbâsî, Şeyh Muhammet Suudi ve Şeyh Hüseyini el-İsari Ölüm(M.1773-H.1187)ye ait övgü ve methiyeler var.

6.**Dıvân’u el-Mechlı Nâzım**- Kitabın hepsinde M.1796-H1211 senesinde vefat etmiş Şeyh eh met bin derviş al baş âyân’a övgüler vardır.

7.**el-Mecmuâtul Abbasiyye**-yazar Şeyh Abdullah bin Şeyh Abdul-Vahit al Abdüsselam Abbâsî Şafii Basri. H.1279 senesinde kitabi bitirmiş, bu kitapta bazı tarihi nükteleri, edebiyatı, ceylan ve deve kıssalarını kaydetmiştir, müellif M.1921-H.1340 senesinde vefat etmiştir.

8.**el-Baş Âyân Abbasiyyîn**-yazar Şeyh Abdullah Baş Ayan Abbâsî . Tahminen Dedelerinden Halil’in hattıyla 16 ilmi kapsıyor.

9.**Mesacîdul Basra** – Yazar Şeyh Ahmet Nur Ensari Şafii Basra Kadısı. İnşaatından bu güne Basra’da inşa edilen mescitler için kısa bir tarih kitabidir. M.1884-H.1302 senesinde Basra’da olmuştur.

10.**en-Nasratu fî Ahbâru Basra** – Yazar Şeyh Ahmet Nur Ensari Şafii. Fihriste benzeyen bir kitap olup Basra tarihini zikretmiştir, fenni fihrist kendisini araştıran kişiyi hisli araştırma yapması için yârdim eden kaynakları bilmesini sağlıyor, kitabi M.1860-H.1677 senesinde tamamlamıştır.

[s.103]

11.**Selîmu’l-Avâfî**- kitap birçok meşhur kasideleri, menzumatları, meseleleri ve risaleleri kapsıyor, bazıları 28 risalede Abdullah Baş Ayan’ın hattıyla açıklamıştır, kitabın sonunda İbni kemal Paşanın şerhiyle İbni Sina Ayniyye’nin kasidesi vardır.

12.**el-Futuhât’ul-Kuzaviyye Arâzı Hicâîyye**-yazar merhum Şeyh Abdullah Baş Âyân Abbasî. M.1890-H.1308 senesinde basil mistir. Ve müellif 1340 senesinde vefat etmiştir.

13. **Kıtabuz-Zubdetü Tevârîh** –Yazar merhum Şeyh Abdul Vahit bin Şeyh Abdullah Baş Âyân Abbâsî Basari’dir. Basra’nın kurulumundan Basra’da Osmanlı hükmünün bitişine kadar arattırmalar yaptı. 10 cüzde yazılmış geniş tarihi haberleri kapsar. Ve kitap meşhur olup edebi insanların ağzından düşmedi, müellif M. 1919 H.1337 senesinde vefat etmiştir.

14.**Târihu Nadra fî Târihi el-Basra** – yazar merhum Şeyh Abdul vahit Baş Âyân Abbasî’dir. Müellifin el yazısıyla Basra tarihi hakkında kısa bir kitaptır. Hicri 14 senesinde

başlayıp Osmanlının hüküm sürdüğü yıllara ve Basra'nın İngiliz ihtilalindeki yılları M.1914-H.1333 senesinden bahseder.

15. Esmâ'u Mesâhır el-Basra – yazar Şeyh Muhammet emin ali Baş Âyân Abbâsî'dir. Ve kısa bir şekilde şehirde başlayan ilimlerin isimleri hakkında araştırmalar yapmıştır. Basra ilimlerinden medhal gibi. M.1914 senesinde 1.dunya savaşında İngilizlerin Basra'yı ihtilalinden sonra Basra'dan uzaklaştırıldığı vakit bu kitabı yazmıştır. Müellif M.1927-H.1346 senesinde vefat etmiştir.

[s.104]

16.Cevletun fı Rubu'ül el-Hînd-yazar Şeyh Muhammet emin ali Baş Âyân Abbâsî'dir. Kitap 12 risaleyi kapsamıştır. Kitabıyla Bumba'dan Basra'ya gönderilmiştir, gördüğü manzaraları ve etkilendiği hatıraları kaydetti, kitabı “Basra'yı feyha” gazetesinde yayıldı ve döndüğü esnada topladı ve kitabını H.1330 senesinde tamamladı.

17.Essab'ul Asrî ve Şeyh el-Basrî-kitap M.1921 – H. 1340 senesinde basıldı. Ve Basra medresesinin öğretmenlerinin copu misaller vermiştir, o küçük bir edebi rivayettir, yazarı ise merhum Şeyh Muhammet emin ali Baş Âyân Abbas M.1927-H.1346 senesinde vefat etmiştir.

18.Kitâbu'l Mersed'ul Ebna'ı el-Hukkam Basra Feyhâ – yazar Şeyh Muhammet emin ali bin Şeyh Abdullah Baş Âyân el Abbâsî es-Şafii el Basri kitabı M.1916-H.1335 senesinde yazmıştır.M.635 H.14 senesinde Basra'nın ilk hâkimi, Hulafa-i raşîdin ve Emevinler devrinde başlayıp Basra hilafetinin sonuna kadar sonrada Osmanlı devletine kadar devam eder. Osmanlı padişahi Kanuni Sultan Süleyman Irak'ı fethettiğinde oraya ilk vali olarak Ayas Paşayı M.1546-H.953 senesinde tayin eder. Ta ki Osmanlı'nın sonuna kadar ve Basra'ya tayin edilmiş en son vali Doktor Reşit Bökedir. Bu vali Basra İngilizlerin eliyle düşüşe geçtikten sonra muharrem ayında M.1914-H.1333 senesinde bağdada gelmiştir, bu kitap aynı şekilde Osmanlı zamanında Basra'daki önderlerin ismini barındırıyor, hicri 1301 senesinden 1333 senesinde kadar. Müellif M.1927-H.1346 senesinde vefat etmiştir.

19. Rısâlet'un-Hatıyyetun fı-Târîhı Sekinetü Bintu Huseyin Aleyhisselam

[s.105]

20.Bulûg'ul Merâm fı Menâkıbî el-Şeyh Abdusselâm el-Abbâsi-Yazar Şeyh Yasin Baş Âyân Abbâsî'dir. Müellifin el yazmasıyla olup al Paşa Ayan Abbâsî'nin aile fertlerini barındıran kısa bir kitaptır. Hilafetin yıkılmasından sonra taşkınlık çıkaran (Hulagu)

nedeniyle Bağdat'tan hicretlerinden beri vardır, kitabın içerisinde bazı haberler, tarihi olaylar ve İslami ve edebi eserler bulunmaktadır. Kitabın içerisine kendileri hakkında olan bazı devlet fermanlarının tercümeleri eklenmiştir. Basra'nın ve Bağdadın valileri hakkında bazı emirlerin tercümeleriyle beraberdir, bu olayların hepsi Basra'nın hicri 953 senesinde Osmanlı içine girip Osmanlı'nın son padişahi 2. Abdülhamit'ten M.1909-H.1327 beridir.

21.Tarih'el-Basra el-Uzma-Yazar merhum Şeyh Yasin Baş Âyân Abbâsî olup yazarın kendi el yazısıyladır. Ve kitap tamamlanmamıştır. Kitabın içinde Basra'nın H.14 senesinde kurulmasından H.700 senesine kadar olan sure vardır, aynı şekilde Basra olayları ve Basra'nın başına gelenler (savaş vb.) hakkında geniş bir bahis vardır, hiç bir tarihçi ve araştırmacı yazar onu geçememiştir. Şayet ALLAHU Teâlâ ömrünü genişletseydi şüphesiz ki tarih dünyasında çok büyük bir olay olurdu. Ancak ne yazık ki olumu yaklaştı, gücü azaldı. Doktorlar okumasını yasakladı. Ve bu kitabın Irak aşiretlerinden birçok müellifi vardır, Haziranın 17 sinde M.1942-H.1361 senesinde Allah canını aldı. Basra'da dedelerinin kabristanlığına gömüldü Allah rahmet eylesin. Eğer vakit yardımcı olursa inşallah imkânların yettiği kadar kitabı tamamlamaya çalışacağım. Tevfik Allah'tandır.

22.Unvan'ül el-Mecdî fi-Beyânı Ahval el-Bagdat, el-Basra, el-Necd- Yazar İbrahim Fasih el-Haydari bin Sibgatullah bin Sabrettin bin Abdullah el-Haydari El Bağdadi h.1235 senesinde vefat etmiştir. O bilinen büyük bir ailedir.

[s.106]

Bağdat'taki bazı aile büyüklerinden ilim tahsil etti. İstanbul'a ve Mısır'a yolculuk yaptı. Haremeyn rütbesini elde edip, H.1284 yılında Basra'ya Kadı naibi olarak atanıp - 1286 ya kadar bu görevi sürdürmüştür, bu kitabı o vakitte telif etmiştir. H.1286 senesinde kitabı bitirmiştir. 1300 senesinde vefat etmiştir, Şeyh Yasin Baş Âyân kitabın başını tercüme etmiştir, kitabın kusurlarını kaydetmiştir, o kusurlardan bazıları, bazı yerleri, güneydeki nehirleri, kuzeydeki mihri can nehrini zikretmemesi gibi. Kitabın başı şöyledir: “hamd, bilgisinin çölünde akılları şaşırta Allah Teâlâ ya olsun.” Kitabını önsöz, 3 yol ve sonsöz olmak üzere tertip etmiştir, kitabın sonunu merhumun el yazısıyla, Şeyh Yasin Baş Âyân Abbâsî H.1354 senesinin recep ayında tamamlamıştır, bu kitabın akabinde bu kitaba bağlı Ayan bir kitap koymuştur, kendi el yazmasıyladır.

23.En'nahl- Yazar Ebu Hasan ali bin İsmail nahvi Endülüsi İbni Seyit diye tanınır. H.458 senesinde vefat etmiştir.

24. **En'Nahle-** Yazar Ebu Hatim bin Sehl bin Muhammet bin Osman bin Yezit Es-Secistani el Basri H.1355 senesinin Recep ayında Şeyh Yasin Baş Âyân merhumun el yazısıyla kitabın başını tercüme edip kitabın başını ve sonunu tamamlamıştır. Basra'da Hellus şirketinin ziraat müdürü olan Davson'un gizli Amerika'dan çektiği nüshayla yazmıştır, miladi 1891 senesinde Roma'da basılmış olan nüshasından almıştır, Secistani kitabını H.304 senesinde bitirmiştir.

25. **Muhtasar-ı Zâdi Musafir ve'l-Lehnetül-Mukim ve el-Hadır-** Yazar Şeyh Fethullah bin Ulvan el-Kabi. Hicri olarak 11. Asırda Osmanlı devleti zamanında Basra'da bağımsız kalan Efresyap'ın olaylarının tarihinden bahseder, bu kitap Şeyh Yasin Baş Âyân'ın el yazısıyla olup küçük bir kitaptır kitabı H1323 senesinde yazmıştır.

Basılmış olan kitaplar 12 bin civarı kitabi kapsar, kıymetli özenle hazırlanmış kitaplardır. Çünkü bu kitaplar Arap matbaasının ilk icat edildiği yıllarda basılmıştır. Doğunun ortasındadır ilmi eski nüshalar bulunmaktadır. Her ne kadar basım zamanı uygun olsa da nüshaları azdır. Bu kütüphane çeşitli ilimleri ve en meşhur ilimleri (tarih, hadis, edep, fıkıh, siyaset, hayvan ilmi, şiir, lügat, sarf, nahiv, hikmet, tip, arızı, meani, ilmi kuvafi, usulü fikh, mantık, hesap, mühendislik, coğrafya, cebir, mukabele, nebat ilmi ve deniz ilmi vb. 1. Dünya savaşından önce Desturi ve istibdadı zamanındaki eski gazete ve dergilerde dâhildir. Aynı şekilde Almanca, Fransızca ve İngilizce dili gibi garip kitaplarda bulunur.

2.23. Kitap Konu Fihristi

3 İthaf

4 Muellifin Biyografisi

5 Önsöz

7 Şehir Olmadan Once Basra Ve Basire Diye İsimlendirilmesi

8 Akabe Veya Hind Yeri

11 Akabenın Özellikleri

13 Akabenın Bozulması Ve Yıkılması

13 Büyük Basra Tarihinden Bir Nebze

14 Arapların İlk Basraya Gelmesi Ve Basra Diye İsimlendirilmesi

17 Akabenın Fethi

- 19 Yuce Peygamberden Basra'nın Kurulma Mujdesi
- 20 Ebu Musa Elesarı Nın Dogumunda (Leben)Den Basra Insaası
- 23 Basra'da Merbed
- 30 Zencilerin Eliyle Merbedin Harab Olması
- 34 Basra'daki Büyük, Azametli Câmi
- 34 Kamıstan Câmi Insaatı
- 40 Büyük Câmide Meydana Geken Kanlı Savaşlar
- 41 Büyük Câmideki 2. Savaş
- 41 3.Savaş Kotu Gelisen Bır Tokat
- 42 4. Savaş Hukum Sadece Allahındır.
- 43 5. Savaş Haccacın Mezbahası
- [S.106]
- 44 6. Savaş Zenci Liderinin Olayı
- 44 Büyük Câmide Yapılan Bazı Hutbeler
- 45 Hatıplerden Efendımız Hz.Alı
- 46 Abdullah Bın Abbasin Hutbesi
- 46 Zıyad Bın Sufyanın Hutbesi
- 47 Haccac Bın Yusuf El Segafı Nın Hutbesindden Bır Parca
- 47 Câmideki İlim Halkaları
- 52 İmamların Toplayıcısı H.Z Alı
- 54 Osmanlı Zamanındaki Yeni Basra Tarihinden Kısa Bır Parca
- 66 Valı Fermanını Okumayla Yapılan Eglencelerin Keyfiyeti
- 72 Yeni Basra Yöneticilerinin Boluk Yerleri
- 79 Yeni Basra Sancagı Tasarruf Dıvanı
- 81 Basra'daki Kuvaz Üniversitesi'nin Insaatından Bın Parca
- 84 Arap Sahılı

- 85 Arap Halıcı-Mamarato Denızı
- 86 Halıcın Guney Tarafına Cekılıp, Kuçulmesi
- 88 Dicle Avra
- 90 Muakkal Nehri
- 94 Abbasi Kutuphanesi
- 100 Dedelerimizin Telifi
- 108 Fihrist
- [S.110]
- Bu Kıtaptakı Yaygın Kıtapların Resimleri
- 4 Muellifin Resmi
- 8 Akabe'den Kalıntıların Resmi
- 10 Akabe'nın Yıkıntı Resimleri
- 11 Zarih Suleyman Bın Ali Abbasi
- 15 Büyük Basra Câmisindeki Eserlerden Kalanlar
- 19 Eskı Basra Câmisinin Yıkıntısından Kalan Eserler
- 23 Efendımız Talha Bın Ubeydullah Bın Osmanın Markadı
- 27 Hasanı Basrı, İbnu Seyrayn Ve Muhammet Said Ennakıb In Markadı
- 31 Zubeyr Bın Avvamın Markadı
- 38 Eskı Basra Unıversitesinin Tarihi Resimleri
- 53 Hz. Alının Câmisi
- 56 Osmanlı Zamanında Basra Eglencileri
- 59 Eglence Zamanında Osmanlı Hukümetinin Kutlamaları
- 61 Şeyh Hazal'ın Sarayın Görüntüler
- 63 Askerı Kısıla
- 74 Basra Bahcivanlarından Bır Görüntü
- 76 İhtılalden Sonra Hükümet Kutlamaları

80 Basra Sahrının Sokaklarından Görüntüler

82 Şeyh Muhammet Emin Kuvaz In Medresesi

83 Zubeyr Efendimizin Câmi Mınaresi

84 Isar Nehrinden Bır Görüntü

[S.111]

85 Arap Sahilinden Görüntüler

87 Carsı Ve Isar Nehri Görüntüleri

88 Büyük Arap Sahilinden Görüntüler

89 Basra'da Arap Deniz Kıyısı

93 Makal Sokaklarından Görüntüler

95 Al Basa Ayan Ailesine Ait Abbasi Kütüphanesi Resmi

Dogru Ve Yanlış

Kitabi düzeltmeye çok özen göstermemize rağmen bazı basım hataları meydana gelmiştir. Bu nedenle değerli okuyucularımızdan bunu düşünerek okumalarını rica ediyoruz.

Sayfa	Satır	Hata	Dogru
14	16	Kabley	Kable
16	5	Mızrabehum	Mırazebehum
17	23	Yeuddhum	Baduhum
23	4	Elhasenu Basratu	Elhasenulbasrı
26	19	Bıhubbetı Hazzı	Bıcubbetı Hazzın
28	9	Savtuke	Mevtuke
62	4	Suleyman Afif	Suleyman Sakık
71	18	Bıhara	Bıcaddetın
78	19	Selasetu Sımıne	Selasu Sımıne

KAYNAKÇA

- Adamov, A.** (1982), *Vilâyetü'l Basra fî Mâzihâ ve Hâzirihâ*, c. II, çev. Hâşim Sâlih el-Tikrîti, en-Nâşir: Dar Mîslûn en-Neşr, Bağdâd.
- Altungök, A. & Yıldırım, T.** (2015). *Siyasi açıdan Arap –İran İlişkileri Sasani Dönemi M.S.226-652*, Mutlu Basım, İstanbul.
- Amiri, Abdulkerim** (2004). “Basra’nın Kültürü ve Tarihi” Kültür Edebiyat Dergisi Basriyat. Bkz. <https://basrayatha.com/> interment der. s.1.
- Âsım Efendi** (2013), *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, c.1, haz. M. Koç ve E. Tanrıverdi, İstanbul.
- Avcı C.** (2013), “Yâkût El-Hamevî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 43, İstanbul, s. 288-291.
- Bakır, A.** (1992), “*Basra*”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul, s.108-111.
- Bakır, A.** (1990), *İdari ve İktisadi Yönden Hz Ali Dönemi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Çetinsaya, G.** (2016), “II. Abdülhamid’in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, c. XLVII, İstanbul, ss. 353-409.
- Çil, H.** (2009), “Halife Ömer’in Askerî Şehirleri (Ordugâhlar)”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, Eylül-Aralık, c. 12, İstanbul, ss. 87-106.
- el-Abbâsî**, Abdülkadir Baş Âyân (1964) *En-Nahle Seyyidetü's-Şecere*, Basra Matbaası, Basra.
- el-Abbâsî**, Abdülkadir Baş Âyân (1961), *el-Başra fî Edvârihe't-Târîhiyye*, Bağdat.
- el-Abbasi**, Abdusselam Baş Âyân (العباسي عبدالسلام باش أعيان) <https://bawazir.com/portal/ar/abbasids>
- el-Abbâsî**, Şerif Hüsnü bin Ahmed, el-Abbâsî Soy ağacı, Abbasiler Genel Sekreterliği Arşivinde Saklanan Belgeler, [Erişim Tarihi: Nisan2021] https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1863856743713894&id=640770992689148
- el-Barikan**, Macid (2019). “*Basra Tarih Ansiklopedisi*” Bölüm: “Şehir kendini yeniden inşa ediyor” Kaynak: independent [Erişim: Mayıs 2021] <http://www.geocities.com/altawesh2001/albashaian.htm>
- el-Cahiz (1423h)**, *el-Bayan ve't-Tebyin*, el-Hilal Evi ve Kütüphanesi Yayınları, Beyrut.

el-Endelüsî, Sâid (2014). *Tabakâtü'l-Ümem (Milletlerin Bilim Tarihi)*, çev. Ramazan Şeşen, El Yazmaları Daire Başkanlığı, İstanbul.

el-Hasani, Abdulkadir Abdul Rahim (2017), *Basra'da Abdulkadir baş Âyanın Sosyal Rolü 1919-1946*, Sanat Koleji / Basra Üni. Akademik Yayınları, sy. 23.

el-Mansur, Cafer Abdül Daim Beni (2017). *Osmanlı döneminde Basra şehrinin sağlık geçmişi 1939 yılına kadar*, Frist Edition Neşri Tevzi, Lübnan.

el-İsfahânî, Ragıp (1998). *El-Müfredât fi-Garibi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Dâru'l Marife, Beyrut.

el-Kâtip, M. Tarık, *Shatt al-Arab, Shatt al-Basra ve tarih (Arap kıyıları nehirleri ve Basra kıyıları tarihi*, [Erişim: Mayıs 2021; Kasım 2022] <http://www.basrahcity.net/pather/bbook/shatal-arab/01.html>

El Yazmaları ve Fıkralar Dünyası Dergisi (1421), Beşinci Cilt, İkinci Sayı, Kral Abdülaziz Halk Kütüphanesi Yayınları, Receb – Zilhicce, Basra.

Ensari, Celal Harun Kasım el-Harun, (4 Eylül 2009). *AĞ Dergisi*, [Erişim Tarihi: Mart 2009] http://alharoon.blogspot.com/2009/09/blog-post_8010.html

Ergin, Ali Şakir (1995), “Ferezdak”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 12. İstanbul, s.373-375.

Faysal, Mustafa Gazi (2019). “Basra Ansiklopedisi”, *Ezzaman Gazetesi*, Perşembe – H. 1440, M. 14 Şubat 2019 AD sayı numarası [14688] basım: Book / Encyclopedia of the History of Basra / Ahmet Baş Âyân / Dar Al-Hikme Londra.

İbnü'l-Esir, *el- Kamil Fit-tarih tercümesi*, c. 4, çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul, 1986.

İbnü'n-Nedîm, Muhammed ibn İshak (2019), *el-Fihrist*, çev. Ramazan Şeşen, El Yazmaları Daire Başkanlığı, İstanbul.

Karşlı. İ. (2013), *Arapça - Türkçe Yeni Sözlük*, Ensar Neşriyat Yayınevi, İstanbul.

Kılınç, A. (2017), “Fuzuli'nin Kasidelerinde Basra Seferi,” *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss.172-173.

Kur'an-ı Kerim, Zuhuf 43/3; Yûsuf 12/2.

Kurat, Y. T. (1983), “Kahire Konferansı Tutanakları: 4-7 Aralık 1943 ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri”, *Belleten*, c. XLVII, Sy. 185, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, ss. 295-338.

Mustafa, Hüseyin Ali (2016). “Modern Basra'nın Oluşumu”, *Küçük Basra Ansiklopedisi*, c.2, İslami ve İnsani İlimler Eğitim Fak. Basra.

Özcan, İ. (2017). *Harran Arapçası (Dil ve Üslup Özellikleri)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.

Özkan, A. “Mim-Mim Cemiyeti”, *Tarih Bilinci Dergisi*, S. 19 [Erişim: Mayıs 2021] <http://tarihibilincidergisi.com/detay-mim-mim-grubu-109>

Polatoğlu, S. (2017), “Basra” *İslam Düşünce Atlası Ansiklopedisi*. c.1, Konya Belediyesi ve İLEM, ss. 231-238

Shuber, Cevad (1977). *Nezaket Edebiyatı veya El-Hüseyin'in Şairleri*, c. 2, Dar Al-Murtada Yayınevi, 1. Baskı.

Şen, M. E. (2008). *Abbasîlerin ikinci döneminde siyasi ve kültürel alanda Türkler* (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

The Encyclopaedia of Basra, Whispering Dialogue Book Introduction [Erişim Tarihi: 11.11.2022] <https://whisperingdialogue.com/2019/01/15/>

Tomar, C., Şahin, H. ve Bayrakdar, M (2011), *İslam tarihi ve Medeniyeti*, c. 2, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Usluer, M. (2021), Basra Şehrinin Kurucusu Utbe B. Gazvan'ın Hayatı ve Faaliyetleri. *İslami İlimler Dergisi*, 16. yıl, c. 16, sayı 2, Adıyaman Üniversitesi. s.127-148.

Vankulu, M. (Mehmed b. Mustafâ el-Vânî), (2015) *Vankulu Lügati*, c. 2, haz. Mustafa Koç & Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.

Yıldırım, T. (2011). *Ali b. Ebu Talib Hilafetinden Yezid b. Muaviye Dönemine Kadar Basra Körfezindeki Siyasî Durum*” Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. (10)1, ss. 351-369.

Yıldız, H. D. (1988), “Abbasiler”, TDV *İslâm Ansiklopedisi*”, c. 1, İstanbul. s. 31-48.

Yılmaz, H. (2017). *17 yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz ve Basra Körfezine karşı politikası (2017)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi.

Zekeriya, A. V., vd. “Ninova Valiliğindeki Abbasiler – Musul ve Yukarı Fırat'ın bazı Arap soylarından. [Erişim:15.5.2021] <http://al-abasy.net/index.php?action=pages&id=5>

İnternet Kaynakları

Abbâsîler Genel Sekreterliği arşivinden belgeler. Bkz: dünyadaki el-Haşimi el-Abbâsîler derneği (Erişim:2021) <https://alharoon.blogspot.com/2009/09/blog>

https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1863856743713894&id=640770992689148 نقابة الاشراف العباسيين الهاشميين في العالم 9148 Uluslararası Abbâsî Haşimi Eşrafı Nakipliği.(Erişim Ocak 2021)

<http://www.geocities.com/altawesh2001/albashaian.html> بنو العباس

<https://basrayatha.com/>

<http://www.geocities.com/altawesh2001/albashaian.html>

https://bawazir.com/portal/ar/al-bash-ayan-family-from-altawesh.htm?fbclid=IwAR2aQ-J1BcgLITwjp-PhdayHa8ga7_56fdRUM8SdxIbS-xCMZ1s9KnvpHwA بنو العباس

<https://www.independentarabia.com/node/2827> ثقافة/كتب/موسوعة-تاريخ-البحر-المدنية-تعيد-تكوين-ثقافتها

<https://whisperingdialogue.com/2019/01/15/>

EKLER

Resim 2 .28. Fotoğraf: Abdülkadir Baş'ayan el-Abbâsî Afrika'da Kral Faysal ile birlikte.

Resim 2 29 Fotoğraf: Abdülkadir Baş'ayan el-Abbâsî Afrika'da Kral Faysal ile